

NORDISK TIDSKRIFT

FÖR VETENSKAP, KONST OCH INDUSTRI
UTGIVEN AV LETTERSTEDTSKA FÖRENINGEN

- Per Kirkeby och det nordiska
- Modernisten Franciska Clausen
- Danska konstnärskolonier
- Balettmästaren Bournonville
- Sigrid Undsets Bjerkebæk
- Sverige och Finland efter 1809
- Anders Fogh Rasmussen porträtterad
- Intervju med Suzanne Brøgger
- Björn Hagström in memoriam
- Bokessä om Henrik Wergeland

STOCKHOLM

■ ■ Ny serie i samarbete med Föreningen Norden ■ ■

Årg. 86 • 2010 • Häfte 2

INNEHÅLL

Artiklar

Per Kirkeby og det nordiske. <i>Lisbeth Bonde</i>	105
Franciska Clausen. <i>Beate Sydhoff</i>	113
Natur og kunst i tæt favntag. Kunstnerkoloniernes Danmark. <i>Eva Pohl</i>	119
Balletmester Bournonville og Sverige. <i>Ole Nørlyng</i>	129
Bjerkebæk – Sigrid Undsets hjem. <i>Astrid Stuve</i>	137
Sverige och Finland efter 1809. Hur kunde det gå så bra? <i>Krister Wahlbäck</i>	147
Magtens pris. Et portræt af Anders Fogh Rasmussen. <i>Arne Hardis</i>	153
NT-Intervjun. Mosekonen brygger stadig! Et møde med Suzanne Brøgger. <i>Lisbeth Bonde</i>	161

* * *

För egen räkning och nordisk krönika

Fem år i Marichamn. <i>Bertil Jobeus</i>	169
Krönika om nordiskt samarbete. <i>Anders Ljunggren</i>	173

* * *

Letterstedtska föreningen

Björn Hagström in memoriam. <i>Lennart Elmevik</i>	177
--	-----

* * *

Bokessä

Nytt blick på et nasjonalikon – Henrik Wergeland. <i>Anne-Lise Seip</i>	179
--	-----

* * *

Kring böcker och människor

Estland i totalitarismens klor. <i>Seppo Zetterberg</i>	185
Autorisert biografi om Jens Chr. Hauge. <i>Knut Øyangen</i>	189
Lars Lönnroth minns. <i>Inge Jonsson</i>	193
Vi, Jörgensen, konge af Island. <i>David Rehling</i>	196
Framgång, fall och fortsättning framåt. En biografi om Ulf Sundqvist. <i>Henrik Helenius</i>	198
Margot Wallström – en förförisk politiker. <i>Lars J. Eriksson</i>	200
Fornem afhandling om den nordiske billedbog. <i>Nina Christensen</i>	202
En utdragen skilsmässa: Finland efter 1809. <i>Mats Bergquist</i>	205
Om kvinnorna i Ivar Los liv. <i>Anna Hedelius</i>	207
Ledande högerspöke ser tillbaka. Lars Tobisson minns. <i>Bo Högländer</i>	208
Sammanfattning.	211
Tiivistelmä.	212

ISSN 0029-1501

VTT Grafiska Vimmerby

LISBETH BONDE

PER KIRKEBY OG DET NORDISKE

Den danske billedkunstner Per Kirkeby har de seneste ti-år opnået verdensberømmelse, og er frem for alt kendt som en fremragende maler og kolorist. Oprindeligt er han uddannet geolog, og kunstnerisk dækker han mange forskellige genrer, og har skabt film, bygget huse og skrevet bøger ved siden af sit virke som billedkunstner.

Kunstkritikeren og forfatteren Lisbeth Bonde portrætterer den vidtfavnende kunstner og peger på hans nordiske inspiration, der blandt meget andet omfatter Peder Balke og Selma Lagerlöf.

Ifølge den danske maler Per Kirkeby er det ikke noget nemt job at være maler, selv om han definerer sig selv som netop maler: "Man står op om morgenen og føler sig som beboer i Limbo. I atelieret tænker man: Hvad gør du det her for? Hvad er pointen med det her maleri? Man tager nogle eksistentielle dyk." ¹ Men så har han nogle tricks og trodser modstanden, og når først han er i gang, så går det derudad. Per Kirkeby er det tætteste, vi i dansk samtidskunst kommer på en *uomo universale*, idet han mestrer de fleste kunstneriske teknikker og kategorier. Derudover har han ved flere lejligheder ageret som arkitekt, og så må vi ikke glemme de mange tanker, som altid kører inde i ham, og som han generøst videregiver til os i sine bøger. Foreløbig er det blevet til næsten 80 bogudgivelser, der breder sig over stort set alle genrer fra essays og billedanalyser til digte og romaner. Kirkeby er noget i dag så sjældent som lærd, men han er også naturvidenskabeligt skolet. Herom senere.

I sine værker visualiserer Kirkeby, at der ikke er nogen masterplan bag tilværelsen. Der er ingen logik, indre sammenhæng eller meningsgivende fortælling her i verden. På det punkt er han sin tid tro. Ligesom mange af sine generationsfæller dyrker han fragmentet og citatet og overlader det til beskueren at finde en evt. sammenhæng – og man skal være vågen, hvis man vil afkode de mange referencer og rebusagtige tiltag på fladen: Kirkeby driller os og lægger snarer ud, og værkerne går aldrig op, men der er nok for øjet at græse af, for værkerne forfører os med deres stoflige rigdom og sanselighed. Kirkeby ved meget, husker meget og kender den vestlige civilisations 'arkæologiske' lag af tekster, som enhver kunstner – direkte eller indirekte, bevidst eller ubevidst – bygger videre på. Men han er samtidig en kunstner, der ser sig omkring. Han inviterer naturen ind i sin kunst, og det er lige udenfor, at det sker. Og når han ikke står i atelieret, men er på rejse rundt om i verden,

Per Kirkeby: Baum Umgerissen II. 1983. Olie på lærred. Galerie Michael Werner, Köln & NY.

klamrer han sig til sin skitseblok og sin blyant og udstanser alle iagttagerne i et rastløst forsøg på at inddæmme livet for derved at udsætte døden: ”Kaligraferer/med mine genvordigheders/nødtørftige billeder/en nedtællende nekrolog/ingen ulykke er ny under solen/notater glemmes/på trods af deres vigtighed/ellers ville verden stå i digte til knæene/en pandemisk influenza.”²

Kirkebys værk er altså ikke så abstrakt, som det umiddelbart kan tage sig ud. I realiteten befinder vi os langt fra den abstrakte ekspressionisme, som man så har ofte tillagt ham. Snarere er han et paradoks: Han er en moderne naturromantiker, der går videnskabeligt til værks, idet han maler forfaldet, erosionerne, sedimenteringerne og naturens store stofskifte, hvor organisk materiale ligger hen og oxiderer – for ikke at glemme det sparsomme, nordiske lys, som indimellem sender sine chokerende lyn på fladen – for derefter at blive fortæret af det omgivende mørke. Især i hans megastore malerier, som vi nærmest kan tage bad i, lyser farverne i mørket, og lugten af sur-sød skovbund og rådne træstammer, der driver af sted på lærredets hav, synes at rive os i næsen. Men der er ikke tale om en mimetisk gengivelse af naturen, snarere foranstalter Kirkeby en kunstnerisk transformation af stoffet, for ”der er jo ikke noget ved at male efter naturen, men hvis man kan male efter naturen, så man [...] kommer til at lave en parallelhandling [...], så er det interessant.”³ Så det forsøger han, Kirkeby. At genskabe naturens metode på lærredet.

I kraft af det store tidsforbrug, som er lagt i malerierne med de mange fortrydelser, udviskninger og overmalinger synes han at indkapsle selve tiden,

samtidig med at motiverne viser, at vi som art færdes på Jordens uhyre tynde og skrøbelige overflade: ”Vi går på jordoverfladen og holder os i live, men nedenunder sker der åbenbart bevægelser og opbygges spændinger som vi ingen anelse har om. Indtil det stort set og uden forvarsler bryder løs i nogle få sekunder.”⁴

Disse naturvidenskabelige iagttagelser kan suppleres med Bibelens beskrivelse af menneskene som ”græs, al vores herlighed [er] som markens blomster. Græsset tørrer ind, blomsterne visner, men vor Guds ord består til evig tid!” (Es.40:6-8). Det er ikke helt tilfældigt, at vi her bringer et Bibelcitater, for den førhen ateistiske og kommunistiske kunstner har på sine gamle dage fået øgenavnet ’Malermunken’ i anledning af sit nyvundne kristne livssyn, og han har da også i de senere år udført en række udsmykninger af danske kirker.

Siden debuten i 1963 har Per Kirkeby haft et mellemværende med både den nordiske natur og den nordiske kunst. ’Fædre’ som Peder Balke og Asger Jorn spøger igen og igen i bøgerne og lever desuden som referencer i hans kunst. Den ældste af disse er den norske naturromantiker Peder Balke (1904-87), en slags åndelig broder til den sene Per Kirkeby, som har æren af at have introduceret denne kunstner til den danske offentlighed med bogen *Peder Balke i 1996*⁵. Heri konstaterer Kirkeby, at Balke er en effekt- og trickmaler, der nåede ”det ypperligste vha. de mest lusede midler,” og som maler ”meningsfuldt teatraliske malerier” af den storladne, norske natur. Balke var oprindelig uddannet som håndværksmaler og brillant til at male marmoreringer, skabeloner og pigmenteringer – teknikker, som er dømt ude af samtidskunsten i dag, men som Per Kirkeby selv benytter både i sine frie værker og i sine udsmykninger til Geologisk Museum i København og Frejlev Kirke ved Aalborg. Slægtskabet mellem de to kunstnere, hvad angår stofligheden, teknikken og udførelsen – men også dragningen mod naturen – er ikke til at tage fejl af. En udstilling i 2009 i Ordrupgaard nord for København med de to kunstnere uddybede denne forbundethed. Kirkeby beundrer Balkes kunstneriske mod og fremsynethed og dedikerede et maleri til sin ældre kollega i anledning af udstillingen. Da Kirkeby først opdagede Balke i 1960’erne, var det i pagt med tiårets søgning efter kitsch og trivielle ikoner, som indgik i rigt mål i Kirkebys tidlige ”popromantiske” malerier, hvor han tidstypisk malede med lak, industrifarver og akryl på masonit – og altid i målene 122 x 122 cm⁶. I disse krappe billeder på en ekspressiv og meget malerisk baggrund approprierede Kirkeby stærkt farvede skabeloner, hentet fra massemedierne og reklamernes idealunivers, hvilket havde en frapperende virkning. Disse malerier virker så friske, at man skulle tro, de var konciperet i dag.

Per Kirkeby har rejst meget i Norden for at søge sine rødder, og for at finde ”den lokale skala.” og sin indre provins⁷. Det startede med, at han som ung cyklede rundt til de danske landsbykirker for at studere kalkmalerierne

Per Kirkeby: Fram in Garten. Efter Fridtjof Nansen. 2006. Olie på lærred. Galerie Michael Werner, Köln & NY.

og kirkerne, men det nordiske engagement intensiveredes, da han som ung geologistuderende i to omgange rejste til Grønland med billedhuggeren og polarforskeren Egil Knuths ekspeditioner. Første gang i 1958, hvor han deltog i kortlægningen af Narsaq-området, men det er efterfølgende blevet til en lang række Grønlandsrejser, senest i sommeren 2004 og 2009. Hver gang Kirkeby rejser til Grønland – det være sig med nok så tunge problemer og overvejelser i rygsækken – vender han hjem igen afklaret og lettere til mode. Grønland er blevet den store purifikation.

I 1950'erne var det mere end tvivlsomt om man kunne brødføde sig selv og sin familie som billedkunstner, så en uddannelse skulle der til. At Kirkeby valgte geologistudiet, var ikke nogen tilfældighed. Det var dengang

i de indelukkede 1950'ere endnu ikke almindeligt at rejse langt, og en rejse til Grønland blev dengang betragtet som lige så urealistisk som at rejse til Månen. Men han tabte ikke maleriet af syne, tværtimod malede han intensivt ved siden af studierne, og i 1962, to år før sin embedseksamen, blev han medlem af det frugtbare og vitale avantgardemiljø Den Eksperimenterende Skole⁸ eller slet og ret EKS-Skolen, dette avancerede og nyskabende broderskab, som ville den traditionelle kunst og kunstnerrolle til livs. Dette miljø stimulerede ham både intellektuelt og kunstnerisk og vice versa. Til Lars Morell udtaler han i 1997⁹: ”Gennem 1960'erne havde jeg været med til det hele og vidste besked med alting. Det er det, jeg har kaldt ”den københavnske forpligtelse,” fordi vi kun var seks mand til at lave det hele, og vi vidste, hvad der foregik i hele verden.” Men geologistudiet var på ingen måde tidsspilde: Kirkeby skrev speciale i arktisk kvartærgeologi og har hele vejen igennem frem til den foreløbige kulmination på karrieren med separatudstillingen i Tate Modern i London i 2009, kunnet omsætte naturvidenskabens metoder og viden i sine værker.

Per Kirkeby har rejst over hele kloden: Centralamerika, Tyrkiet, USA, Marokko, Australien, Bali etc, men han har rejst endnu mere i de nordiske lande. Ud over Grønland er det blevet til adskillige rejser til Island, hvilket bl.a. bogen *Tilbage til Island* (2006), som han skrev sammen med litteraturforskeren Kjeld Zeruneith og forfatteren Vagn Lundbye, bevidner. En enkelt rejse til Færøerne er det også blevet til, hvilket resulterede i bogen *Rejsen til*

Per Kirkeby: Brett-Felsen.
2000. Olie på lærred.
Louisiana Museum,
Humlebæk.

Færøerne (2001) med fotos af den grafiske trykker Michael Schäfer og tryk og tekster af kunstneren selv. Sidstnævnte bog benævner han en "fjeldets dagbog". På fjeldvandringerne medbragte han en notesbog i lommeformat og kobberplader i rygsækken. Her går naturvidenskabsmanden hånd i hånd med kunstneren, og her kan man læse følgende naturvidenskabeligt forankrede karakteristik af den særegne, færøske natur, hvor vi alligevel med en umærkelig glidning ender i kunsten: "Færøerne er opbygget som basaltlag, det ene over det andet, i geologisk tid. Denne lagkage er så skåret i stykker og lagt ud. Tilblivelseshistorien er en let gennemskuelig regelbundethed. Erosionen arbejder inden for en snæver fastlagthed. Blyanten på papiret bekræfter denne forståelse." ¹⁰ Her ses den omtalte ækvivalens mellem naturens skulpturelle formforvandlinger og den kunstneriske proces.

Udover de nævnte rejsedestinationer, der har næret Kirkebys oeuvre på forskellige niveauer, har Per Kirkeby dyrket Danmark – og ikke mindst sit yndlingstilholdssted, Læsø, den nordligst beliggende af Kattogat-øerne, hvor han i 1980 erhvervede en stor gård. Her giver han sig tid til at synke ned i roen og genvinde et langsommere åndedræt efter årets udstillingsindsats. Også Asger Jorn holdt til på Læsø mellem 1964 og 1973, og denne kunstner har altid ligget Per Kirkeby på sinde. Bl.a. lavede han i 1977 en hommage til sin ældre kollega med dokumentarfilmen *Asger Jorn*. Filmen tager afsæt i de vindomsuste områder i Vestjylland, hvor Jorn blev født, og slutter på Gotland, hvor Jorn ligger begravet. På Læsø findes de såkaldte Rønner, nogle store, øde vådområder, hvor Kirkeby har fundet mange af sine motiver: Sten, der rager op i stille vand, mos, lyng, organiske fortætninger – og et fladt vinterlandskab med gråtoner fra sart violet til sort. På Læsø er udfoldelsesmulighederne optimale. Her genfinder kunstneren den rige, nordiske gråtonepalet, især om vinteren.

I malerierne konstaterer man, at gråtonepaletten ækvivalerer med farverne i den nordiske natur: umbra, okker, mørk brun, orange, og grøn i alle de nuancer, der tænkes kan, isblå, rødbrun, grafitgrå, citrongul etc.. De varme, svedne høstfarver dominerer også kunstnerens sene maleriske hovedværk, "Portugalien" fra 2008 (Louisiana Museet, Humlebæk), som Per Kirkeby har skabt som hommage til Selma Lagerlöf og hendes gribende roman fra 1916, *Kejsaren av Portugalien*. Men også i sine murstensskulpturer gør Kirkeby reverens til den nordiske kulturarv. Disse særegne, minimalistiske og monolitagtige skulpturer, der mimer arkitektur og dog er funktionsløse, er fremstillet af det almindeligste bygningsmateriale, vi kender i Norden: de brændte teglsten, der har været anvendt fra middelalderen og frem, om end skulpturerne i deres konstruktion undertiden også kan være inspireret af Maya-kulturens bygningskunst. Men det er en anden historie.

I 1987 modtog Kirkeby Thorvaldsen Medalje, i 1990 Prins Eugen Medalje og i 2001 Ingenio et arti.

Per Kirkeby: Portugalien. Efter Selma Lagerlöf. 2008. Olie på lærred. Louisiana Museum, Humlebæk.

Noter:

- 1 Lisbeth Bonde. *Atelier - kunstnerens værksted*, Kbh. 2002, p. 58
- 2 Per Kirkeby. *Bemærkninger og noter*, Kbh. 2008
- 3 *Jeg er her endnu*, samtaler med Anne Wolden-Ræthinge, Kbh. 2007, p. 147
- 4 Per Kirkeby. *Kursiv*, Kbh. 2007, s. 37
- 5 Per Kirkeby. *Peder Balke*, Hellerup 1996
- 6 Poul Erik Tøjners karakteristik af Kirkebys tresser maleri i kataloget til den Louisianas udstilling i 2008 i anledning af kunstnerens 70 års fødselsdag
- 7 *Kursiv*, s. 254.
- 8 I efteråret 2009 udkom ikke mindre end to bøger om 1960'ernes kunstmiljø i almindelighed og om Eks Skolen i særdeleshed i Danmark: Det er idéhistorikeren Lars Morells *Broderskabet* og litteraturforskeren Tania Ørums *De eksperimenterende tressere*. Per Kirkeby spiller en væsentlig rolle i begge bøger.
- 9 Per Kirkeby – samtaler med *Lars Morell*, Kbh. 1997, p. 60
- 10 *Rejsen til Færøerne* (2001), s. 39

BEATE SYDHOFF

FRANCISKA CLAUSEN

Mycket sent – först under 1990-talet – skulle den danska konstnären Franciska Clausen få sitt genombrott som en av de stora modernisterna i Europa. Då hade hon redan varit död i nästan tio år. Det var den svenske konsthistorikern och konstnären Oscar Reutersvärd som i hög grad bidrog till att hon åter uppmärksammades genom utställningar och skrifter efter 1950. Han såg bland annat till att hon fick en utställning på Galerie Samlaren i Stockholm 1951.

Konstvetaren, fil. lic. Beate Sydhoff skriver om modernisten Franciska Clausen mot bakgrund av en utställning på Mjellby museum sommaren 2009.

Oscar Reutersvärd hade kommit i kontakt med Franciska Clausen genom sitt nära samarbete med Otto G Carlsund under fyrtioalet, fram till dennes död 1948. Clausen hade sedan mitten av tjugotalet haft en nära kontakt med Carlsund, då de tillsammans med Erik Olson i Halmstadgruppen var elever i Fernand Légers ateljé, Académie Moderne i Paris. Bland annat förekommer dessa fyra på ett berömt fotografi från den utställning i Maison Watteau, som de genomförde 1924 och där också svensken Waldemar Lorentzon – även han elev hos Léger, dock bortrest då fotografiet togs – deltog.

Franciska Clausen föddes i Aabenraa nära tyska gränsen 1899. Därför var det kanske naturligt att hon sökte sig en tyskspråkig utbildning i centrala Europa, när hon såg konstnärskapet som en framtid. Hon var redan 1916-1917 elev på konsthögskolan i Weimar, således redan innan den berömda Bauhausskolan öppnades i samma stad, och därefter gick hon sammanlagt fyra år på konstakademierna i München och Köpenhamn. 1921 återfinns man henne som elev i Hans Hoffmans privata konstskola i München. Man kan kanske tolka detta sökande efter specifik konstnärlig kunskap som en viss oro i en tid när den nya formen genomgick stora förändringar, ett sökande som återspeglas i hennes konst i stort sett hela livet.

Åren 1922 och 1923 blir viktiga för hennes väg vidare i den nya konsten. Då arbetar hon under den konstruktivistiske ungerske konstnären Lazlo Moholy-Nagys ledning i Berlin och var därefter elev på den ryske skulptören Alexander Archipenkos konstskola i samma stad. Man återfinns hennes nya kunskaper mycket tydligt i de verk hon skapar under dessa år. Hos Moholy-Nagy utvecklade hon ett antal konstruktivistiska studier, som hör till de intressantaste och viktigaste verk hon gör under dessa år, ett slags grundkomposi-

*Skruven, Paris 1926. Olja
på duk.*

tioner som återfinns i hennes bildkonst under kommande år. Hos Archipenko fick hon måla tredimensionella former och mycket modellstudier, sådant hon kunde återkomma till också senare.

Men det var i Paris 1924, i Fernand Légers Académie Moderne, som Franciska Clausen skulle hitta det sammanhang hon ville verka i under de närmaste åren. Nu utvecklade hon de konstruktivistiska kompositioner som skulle bli hennes viktigaste bildvärld under tjugotalet. Léger krävde dock av sina elever att de utgick från modellstudier, och Franciska Clausen arbetar gärna med kvinnokroppars rundade former i förbindelse med rent geometriska kompositioner – en frihet som hon bevarar hela livet som målare. För henne är den organiska formen aldrig omöjlig att kombinera med konstruktivismens stränghet.

Under dessa år blir också det sociala livet viktigt för henne. Vänskapen med Otto G Carlsund och Erik Olson har redan nämnts, och viktigt är också att hon kommer att vara mycket nära Fernand Léger som hans vän och älskarinna under senare delen av tjugotalet. Många är fotografierna av de fester och utställningar som ägde rum under dessa år, några av de viktigaste på Galerie

d'Art Contemporain och Salon des Indépendants i Paris 1926 och året därefter International Exhibition of Modern Art på Brooklyn Museum of Modern Art i New York, en utställning som sedan vandrade runt på flera stora museer i USA.

Under åren 1929-1931 sker vissa förändringar i hennes former. Hon intresserar sig allt mer för den stränge neoplasticisten Piet Mondrians linjestrukturer (något som Fernand Léger lär ha varit mycket kritisk mot) och skapade ett stort antal kompositioner med rektanglar i koloristiskt känsliga toner, där hon också introducerade cirkelformer. Hon kommer nu också att upptagas i den grupp av avantgardister, som varje torsdagskväll möttes på Café Voltaire i Paris, en krets som 1929 skulle skapa gruppen Cercle et carré (cirkel och

*Contrastes des
formes, Paris
1927. Gouache.*

kvadrat), och diskutera och även utställa tillsammans. De ställer bland annat ut 1930 på den legendariska utställningen *Cercle et carré* på Galerie 23 på Rue de la Boétie.

1930 får också stockholmarna stifta bekantskap med Franciska Clausens måleri. Det är på den berömda Parkrestauranten Puck's café på Stockholmsutställningen 1930, där två av hennes bilder visades på den vägg som syns på ett välkänt foto av denna märkliga utställning, ordnad av Otto G Carlsund och helt missförstådd av den svenska kritikerkåren och publiken. Ungefär samma missförstånd skulle Franciska Clausen råka ut för när hon återvände till Danmark året efter. Hon deltog visserligen i några utställningar i Köpenhamn och i Lund, men intresset för postkubismen och den strängare formen hade allmänt ersatts av ett intresse för surrealism, och även om hon ofta förde in organiska former i sina kompositioner, så blev hon aldrig riktigt accepterad i denna nya stil och tid. Hon överlevde genom att måla porträtt och isolerade sig allt mer i Aabenraa. Oscar Reutersvärd beskriver i en katalog från hennes utställning i Boibrino Gallery i Stockholm 1990 1930-talet som ett besvikelsens och 1940-talet som förnedringens årtionde i hennes konstnärsliv.

Oscar Reutersvärd skriver i samma katalog också hur hennes avfall från Mondrian ägde rum runt 1930, då hon visserligen använde hans linjer men just detta att hon också kombinerade dem med cirkelformer och markerade dessas rörlighet inte kunde accepteras av Mondrian. Hennes återkomst till Danmark året efter blev början till en fas i hennes liv då hennes måleri bitvis kan verka kaotiskt men ändå tycks hålla de gamla postkubistiska idealen levande. Kontakten med Reutersvärd blev också en dörr mot den nya konkretismen i Sverige i slutet av fyrtioalet och intresset för abstrakt konst i Europa. En utställning som är intressant att komma ihåg är den vandringsutställning av "Léger och nordisk postkubism" som Riksförbundet för bildande konst gjorde i Sverige 1952-1953. Hennes roll i denna konströrelse kom alltmer att stadfästas i internationella sammanhang. Jag tänker då också på den stora utställning som Europarådet visade på Centre Pompidou i Paris 1977, "Paris – New York", som var en av flera liknande manifestationer med stor genomslagskraft, som gjordes under Pontus Hulténs tid som chef för Centre Pompidou.

Själv hade jag en kontakt med Franciska Clausen per telefon inför den italienska utställningen "Andra hälften av avantgardet" som vi visade på Kulturhuset under min tid som chef för Stockholms stads konstavdelning 1981. Det var en utställning som visade kvinnliga avantgardister, som ställts samman av en italiensk konsthistoriker, Lea Vergine, och visats också i Milano och Rom. Jag minns att det var en mycket bitter kvinna som jag talade med. Jag ville höra om vi fick inbjuda henne att komma till utställningen på Kulturhuset, men hon menade att hon aldrig skulle lämna Aabenraa mer, och att hon upplevde sig helt missförstådd också av det samtida konstlivet.

*Vasen og
piberne, Paris
1929. Olja på
duk.*

Man kan tycka att hon nu verkligen återfått sin viktiga ställning i konstlivet. Lea Vergines forskning och utställning brukar ses som ett stort genomslag för de kvinnor som var med och skapade modernismen i Europa, och boken som kom ut i samband med utställningen (i Sverige förlagd av Bokomotiv förlag) är en av de viktigare texterna om detta. Men Oscar Reutersvärd säger i sin text att 1980-talet var den slutliga bitterhetens årtionde för Franciska Clausen, och det kände också jag starkt efter vårt samtal. De svåra och oförstådda åren var för många för att såren skulle kunna läka. Dock kunde vi visa hennes verk en gång till i Stockholm, det var 1985 i utställningen *De danske* på Kulturhuset och Liljevalchs konsthall, där en stor del av hennes tidiga verk fanns med i sistnämnda lokal. Ett år senare dog hon.

Oscar Reutersvärd säger också att 1990-talet blev ett årtionde av triumf för Franciska Clausen, även om hon inte fick uppleva det som individ. Det är möj-

Cirkler og vertikaler, Paris 1930. Olja på duk.

ligen ett öde hon delat med flera modernister, bland annat Otto G Carlsund. Idag framträder Franciska Clausens bildvärld som mycket personlig genom sitt öppna sökande, där alla former kunde prövas och även ingå i de kompositioner som hon en gång lade grunden till hos främst Moholy-Nagy och Fernand Léger. Man kan stundom ha sett på henne som trolös de stränga idealen, sett henne som en konstnär svår att ringa in i sitt formspråk. Alltför rörlig och nyfiken, alltför hungrig att få lära sig mer. Där förefaller hon plötsligt mycket samtida vår egen konstperiod. Det var kanske det Oscar Reutersvärd menade när han talade om 1990-talet som hennes slutliga triumf!

Den stora utställningen som Mjellby konstmuseum utanför Halmstad visade av Franciska Clausens konst i början av sommaren 2009 markerade också den viktiga kontakten mellan henne och Halmstadgruppens målare. Där fanns en vänskap som aldrig upphörde.

EVA POHL

NATUR OG KUNST I TÆT FAVNTAG

Kunstnerkoloniernes Danmark

Omkring år 1900 opstod der i Danmark – ligesom i det øvrige Europa – en række kunstnerkolonier. Kunstnerne søgte inspirerende samvær i Skagen, Kerteminde, Gudhjem og Odsherred, hvor de landskabelige og atmosfæriske forhold var optimale. På baggrund af en ny bog om emnet, skriver Ph. D. Eva Pohl om Kunstnerkoloniernes Danmark op igennem det 20. Århundrede og de maleriske forhold, der kendetegner de forskellige grupperinger.

I de senere år er vi blevet mere opmærksomme på landskabers betydning for vores identitetsfølelse. Vi bevæger os ud i landskabet for at nyde naturen og suge stedernes ånd til os. Landskabets særlige karakter bliver en del af vores erfaring og selvforståelse. Tendensen viser sig på udstillinger med landskabsmaleri og -fotografi på museerne og større udstillingssteder. Det er ikke udelukkende inden for billedkunsten, man ser denne fokus. En fin sammenbinding af landskab og forfatterskab ses i det banebrydende projekt: Forfatteren Martin A. Hansen og Stevns. Man har et Martin A. Hansen oplevelsescenter i forfatterens fødeegn på Stevns, et landskabsrum, hvor man vil kunne opleve den danske forfatters inspiration fra naturen, i støbeskeen.

På et overordnet plan manifesterer den stigende interesse for naturværdier sig i, at enestående naturområder fredes, og Miljøministeriet i Danmark planlægger en naturkanon, som opfølgning på Kulturministeriets kulturkanon fra 2005. I forlængelse af den øgede optagethed af naturen og kunstneres vigtige inspiration herfra ses samtidig en øget interesse for kunstnerkolonier og kunstnerhjem, hvor den kystnære beliggenhed er gennemgående. I de offentligt tilgængelige kunstnerhjem og på museerne, der rummer kunstnerkoloniernes værker, har man i dag mulighed for at komme tæt på kunsten på de steder, hvor den blev skabt. Kunstnerhjemmene var både motiv for kunsten og et udtryk for livet i sig selv. Hjemmene blev samlingssteder for større grupper af kunstnere. Havudsigt og ophold ved kysten er attraktivt for alle. Men kunstnere borer dybt i emnet og dets indlysende skønhed. Havets uendelighed, det evigt pulserende er en mulighed for spejling af sindet. For nogle kunstnere er det det dramatiske og oppiskede hav, der fascinerer. For andre er det den blå farve og den drømmende stemning, eller fugleliv og konkret fare.

Med den nye bog *Kunstnerkoloniernes Danmark*, som er det smukke resultat af et netværkssamarbejde mellem kunst- og kunstmuseerne i Skagen,

på Fyn, Bornholm og i Odsherred, kommer vi tæt på sammenhængen mellem kunst og natur. Malerne tog en pause fra de vante kulturelle centre i hovedstaden og fandt nye steder i naturen. Friske og uprøvede motiver bød sig til for deres blikke. Skagensmalerne, Fynbomalerne, Bornholmermalerne og Odsherredmalerne gik med hver sit særpræg ud i landskaberne og hentede motiver til deres kunst, ligesom de var optagede af skildringen af det nære liv og kunstnerkollegerne. Det farverige samvær med kunstnervennerne gav mulighed for at male portrætter og hermed fastholde den nyskabende kunstneriske indsats.

Skagensmalerne

Mest kendt af de danske kunstnerkolonier er Skagensmalerne. De fandt et hav af motiver og forstod også at iscenesætte sig selv. I dag kan vi glæde os over de værker, der kom ud af dynamikken og begejstringen. Det kunstneriske fællesskab i kunstnerkolonien i Skagen, som ikke udelukkede indbyrdes konkurrence, var afgørende for udveksling af idéer og udvikling af nye kunstneriske udtryksformer. Festerne, samværet og iagttagelsen af kollegernes bestræbelser og værker virkede ansporende for den enkelte kunstner.

Som det fremgår af ”Kunstnerkoloniernes Danmark” var der en levende kunstnerisk udveksling, også på tværs af kunstarterne. Kritikeren og forfatteren Georg Brandes – Det moderne gennembruds åndelige førerskikkelse –

Michael Ancher: Under ørnens tegn, Krøyer maler Drachmann (1906). Michael og Anna Anchers Hus.

sad model for flere af Skagensmalerne. Han beskrev det intense kunstneriske samvær således: ”Det hele selskab sad fra morgen til aften om bordet hos Brøndums, ustandselig spisende, drikkende, debatterende, drøftende, modsigende, fældende. Et par gange om dagen rejste man sig fra bordet og gik i vandet”. Anna Anchers opfattelse af den festlige stemning kom til udtryk i et brev til kusinen Martha Johansen: ”Vi har haft en meget livlig sommer her i år, og her har da også været heroppe hvad der kunne komme af interessantherer både malere, digtere, skribenter o. s. v. Malerne holdt alle sammen fødselsdag her i sommer og da var der jo storartet gilde hver gang”.

Kunstnerkoloniernes historie rækker langt tilbage. Franske landskabsmalere fandt eksempelvis et fristed i Barbizon sydøst for Paris i nærheden af Fontainebleau. Her opstod et fællesskab mellem kunstnere, der gik ind for en naturalisme, som stod i modsætning til tidens idealistiske strømninger. Barbizon-skolen opstod i 1830'erne og eksisterede til omkring 1870. Men det er ikke bogens ærinde, at trække de store internationale linjer op, derimod at beskrive karakteren af den enkelte større kunstnerkoloni, værkernes relation til landskabet og forbindelseslinjerne mellem de danske kunstnerkolonier.

Det var især den festarrangerende P. S. Krøyer, der stod for ”markedsføringen” af Skagensmalerne. Som bogens redaktør *Elisabeth Fabritius* formulerer det i bogen: ”Bevidstgørelsen af kunstnerne indadtil og offentligheden udadtil om Skagensmalernes betydning er Krøyers værk. Det var hans idé at udsmykke spisesalen hos Brøndum”. Skagensmalernes portrætter af kunstnervennerne fik plads i spisesalen på Brøndums Hotel, som Anna Anchers forældre drev. Anna Anchers bror Degn Brøndum forærede senere portrætterne til Skagens Museum. Spisesalen med portrætterne er i dag et markant rum for erindringen. Interessen for Skagensmalerne er vokset i takt med de stigende priser på især P. S. Krøyers malerier. Der var bl.a. stor opmærksomhed, da Skagens Museum med Ny Carlsbergfondets generøse gave erhvervede P.S.Krøyers sene portræt af forfatteren og marinemaleren Holger Drachmann ved kaminilden. Et kunsthistorisk væsentligt værk. Lag på lag af kunstneriscenesættelse er Michael Anchers maleri ”Under ørnens tegn, Krøyer maler Drachmann” . Her fanger Michael Ancher Krøyer ved staffeliet med det skitserede portræt af Drachmann og forfatteren i markant positur. Hele scenen er fastholdt af ørnens brede vingefang i loftet. Man er ikke i tvivl om, at her er tale om to kunstnere med sans for at posere og markere sig.

Anna og Michael Ancher og P. S. Krøyer brød med fortidens akademiske kunst. Og Anna Anchers koloristisk stærke kunst synes i dag at være den mest fremsynede. Hendes ofte små lærreder rummede hverdagsmotiver, som ikke var iscenesatte på samme måde som hendes ægtefælles værker. Michael og Anna Anchers Hus i Skagen er et af de mest autentiske kunstnerhjem i Skandinavien. Det står stort set som kunstnerparret forlod det med en meget

omfattende samling af malerier, skitser og kunsthåndværk, skabt af parret selv og af deres kunstner venner. Atmosfæreskabende dekorative genstande og kunstneriske udsmykninger giver en yndefuld og meget personlig stemning. Det er som om man i stuerne kan høre brudstykker af de samtaler, der har været mellem datidens kunstnere, forfattere og litterater. Men man fornemmer i lige så høj grad det hverdags- og arbejdsliv, som har udfoldet sig i hjemmet. Et hjem, hvor kunsten var omdrejningspunkt og et liv med gensidig inspiration og støtte ægtefællerne imellem. Mange af billederne i Michael og Anna Anchers Hus på Markvej i Skagen er blevet til fra skitser fra hjemmet. De opmuntrede hinanden til at fortsætte de kunstneriske bestræbelser, og de var hinandens kritikere. Dobbeltportrættet i profil: ”Dagens arbejde bedømmes” fra 1883 signalerer samhørigheden og seriøsiteten i arbejdet.

Fynbomalerne

Fastslår man, at kunstnerkolonien i Skagen er den mest kendte kunstnerkoloni i Danmark og Michael og Anna Anchers Hus det mest autentiske kunstnerhjem, må man fremhæve, at Fynbomalerne var de mest naturskildrende og Johannes Larsens Museet i Kerteminde med kunstnerægteparret Alhed og Johannes Larsens hjem og have, det smukkeste kunstnerhjem i Danmark. Det frugtbare kunstnermiljø fornemmes stadig på Johannes Larsen Museet, hvor helheden af kunstnerhjemmets indretning og farver, vinterhavens atmosfære, samlingen af kunstnerkredsens værker i stuerne, havens planter og fugle, kunstsamlingen på museet og såvel den gamle som den nye arkitektur spiller sammen til en skøn helhed. I museumsbygningen vises særudstillinger med temaet kunst og natur i nordisk perspektiv.

Huset på Møllebakken i Kerteminde blev i 1901 tegnet af arkitekten Ulrik Plesner efter Johannes Larsens skitser. Intet var overladt til tilfældighederne, da det blev tegnet i 1901. Lysindfaldet i rummet måtte kun komme fra én side, ellers ville det give problemer med skyggerne, når der skulle males billeder. Møllebakken blev videreudbygget i 1914-20, hvor atelier og vinterhave blev tilføjet. Den både monumentale og imødekommende moderne museumsbygningen er tegnet af Poul Ingemann og går elegant i dialog med stedets intime og poetiske karakter.

Har man siddet, badet i lys, og set ud over Kertemindebugten, ved man, at farverne i Johannes Larsens malerier med motiver herfra er ramt uhyre præcist. Man fornemmer malerens evne til at fange skønheden og dynamikken i naturen. Johannes Larsens hustru, maleren Alhed Larsen, hvis yndlingsmotiv var sollys på blomster og farvede glas i vidueskarmen, var omdrejningspunkt for det frugtbare kunstnermiljø, der udfoldedes på Møllebakken i Kerteminde. Møllebakken blev nærmest et kunstnerhotel, hvor man, efter sigende, måtte spise frokost i flere hold. Naturelskeren Johannes Larsen var mere tavs, han

Alhed Larsen: Blomster i et vindue, 1914, Faaborg Museum.

var arbejdsnarkoman, men havde absolut lune og blev kaldt den tavse seer. Han var uddannet på Kristian Zahrtmanns Malerskole i København og blev en af hovedskikkelserne i kredsen af Fynbomalere. Hans motivverden koncentrerer sig om naturskildringer, især fugleskildringer. Som grafiker er han særlig kendt for sine træsnit til St. St. Blichers ”Trækfuglene” (1914). Spisestuen i villaen på Møllebakken er dekoreret med Johannes Larsens fuglelandskaber i fresko.

Kunstnerægteparret delte groft sagt naturen mellem sig. Han arbejdede intenst med fuglestudier, mens hun var optaget af koloristisk stærke blomsterportrætter. Alhed var mere dristig i farvesammenstillingerne end sin mand. Maleriet blev en slags væksthus for hende. Hun var et lysende eksempel på, at blomstermaleri ikke behøver at være en begrænsning, men kan være grænseoverskridende. Man kan i dag danne sig et indtryk af hendes maleriske inspiration ved at bevæge sig ind i vinterhaven, et magisk sted med en sanselig atmosfære, hvor åkander skjuler guldfiskene og blomsterkrukkerne står tæt. Her havde hun orkidéer og kaktus. Ud over blomstermaleriet arbejdede hun

med landskabsmotiver og enkelte figurarbejder. Alhed Larsens oliemalerier fra hendes dødsår 1927 viser, at hun ved sin alt for tidlige død som kun 55-årig var nået til en stilmæssig afklaring. Hendes atelier i huset på Møllebakken blev åbnet og tilgængeligt for publikum i 2006. Alhed Larsen skildrede den nære verden i et malerisk sprog og med en farverigdom, der bringer tanken hen på Anna Anchers interiørmalerier. Især Anna Anchers ”Solskin i den blå stue” dukker op i erindringen. Her ses således en forbindelseslinje mellem de to kunstnerkolonier. Og et nyt, relevant forskningsområde i en sammenstilling af de to kvindelige kunstners værker åbner sig.

Sommeren 1917 var den store sommer. Her mødtes maleren Karl Isakson, Poul Henningsen, Agnes Henningsen, Johs. V. Jensen, Axel Salto, Leo Swane og flere andre på Møllebakken. Det var her idéen til kunsttidsskriftet *Klingen* opstod. Ingen tvivl om, at Møllebakken var et vigtigt og dynamisk samlingssted. Som Erland Porsmose skriver i bogen: ”Møllebakken blev et monument over en periodes kunst- og kulturliv”. Blandt kunstnerparrets nære venner var Johs. V. Jensen og kunstnerægtesparret Anna og Fritz Syberg. Anna Syberg, Alhed Larsen og Johannes' søster Christine Swane udgjorde de kvindelige Fynbomalere. De tre kvindelige malere udstillede sammen på Den Frie.

Som det fremhæves i bogen, har Fynbomalerne æren af at have introduceret akvarelmaleriet som fuldgyldigt kunstnerisk udtryksmiddel i dansk kunst. Hvad vi i dag synes er livsbekræftende i deres kunst, blev af samtiden opfattet som provokerende. Dyrkelsen af hverdagslivet og dets skønhed virkede udfordrende.

Bornholmermalerne

Maleren Karl Isakson, der kom på Møllebakken og bl.a. inspirerede Christine Swane, hørte til i kredsen af Bornholmermalere. Som Lars Kærulf Møller, direktør for Bornholms Kunstmuseum, skriver i bogen, var Bornholmerskolen et problematisk begreb, for der var ikke tale om en bestemt stil eller en tradition. Derimod var der et hovedmotiv, nemlig have og klipperne. Han slår desuden fast, at det for malerne ikke drejede sig om at gengive bestemte klippeformationer eller ruiner i landskabet som klipperne ”Løvehovederne” eller Hammershus, malerne var snarere knyttet til maleriske bestræbelser og tendenser i tiden. Og her var Karl Isakson og Edvard Weie fremtrædende skikkelser, fordi de både malede og teoretiserede. Bornholmermalerne er en væsentlig del af den danske modernisme, og Bornholm var de tre første årtier af 1900-tallet et dansk kunstcentrum. Det var Kristian Zahrtmann, der var katalysator, idet han bl.a. opfordrede sine elever til dristige farveeksperimenter. Bornholmerskolens udgangspunkt er Christiansø i sommeren 1911. Det var Axel Salto, som var i familie med fyrmesteren på Christiansø, der trak malerkollegerne og vennerne til øen. I første omgang var det A. S.

*Edvard Weie:
Mindet,
Christiansø,
1912, Statens
Museum for
Kunst.*

Danneskjold-Samsøe, Mogens Lorentzen og Harald Giersing. I årene efter 1911 blev flere lokket til øen, hvor de fandt væsentlige motiver, som var med til at udvikle deres kunstneriske udtryk. Det drejede sig bl.a. om Edvard Weie, Sigurd Swane, J. A. Jerichau, Olaf Rude, Karl Larsen, Vilh. Lundstrøm og Ernst Kjøie. Her må man også tilføje Kamma Salto, som ligeledes blev optaget af motivet ”Mindet”, den lille lund Stibolts minde, som især Weie og Isakson dyrkede. Kamma Salto er ikke nævnt i bogen, men hendes malerier markerede sig på den glimrende udstilling ”Sommerskær – Christiansø og kunstnerne” på Sophienholm 2006.

Edvard Weie og Karl Isakson var begge store kunstnere, yderst reflekterede og eksperimenterende, og samtidig – ikke overraskende – nervøst betonedede og psykisk sårbare. Som det fortælles i bogen syntes de overordnet godt om hinanden, men havde vanskeligt ved at tåle den andens nærhed. Da de således under en samtale blev uenige om afstanden mellem Christiansø og Græsholmen udløste det et raseri, der medførte, at de måtte forlade øen i to forskellige postbåde. Nerver og nyskabelser hænger ofte sammen.

På Bornholm kan man i dag besøge Oluf Høst Museet i Gudhjem med den eventyrlige klippehave og det højt placerede sommeratelier og få et fint indtryk

af kunstnerens nære inspiration. Museet er indrettet i Oluf Høsts hjem Norresan (Nørresand, som betyder den nordlige strand). Kunstneren boede her til sin død 1966. Det var Louisianas stifter Knud W. Jensen, der var primus motor i etableringen af museet. Kunst og omgivelser danner her en poetisk helhed.

Museet fejrer i år 10-års jubilæum og har udgivet en jubilæumsbog med tekst af museets direktør Jens Henrik Sandberg og med Oluf Høsts notater. Adskillige sanselige, forstandige og fanden-i-voldske notater og refleksioner over kunsten og livet er citeret i jubilæumsbogen, hvor det fremgår, at det var et dagligt ritual for Oluf Høst at skrive. Som f.eks. ”Idéen er gratis men resten ikke”!

Bornholms Kunstmuseum er med sin fornemme og lysfyldte arkitektur og placering i det smukke naturområde ved Helligdomsklipperne ligeledes en fin helhedsoplevelse. Bygningen er tegnet af arkitektfirmaet Fogh og Følner og står som et af de mest interessante eksempler på moderne arkitektur i Nordeuropa. Hovedvægten i samlingen ligger på Bornholmerskolens værker, bl.a. Karl Isakson, Edward Weie, Olaf Rude, Oluf Høst, Niels Lergaard og Kræsten Iversen.

Odsherredmalerne

Vidtstrakte landskaber og udsigtspunkter, motiver som Ordrup Næs og Gniben, Sjællands Oddes yderste spids står centralt for Odsherredmalerne, som er den sidste kunstnerkoloni, ”Kunstnerkoloniernes Danmark” omtaler. Det var først i 1930 og årene frem, at Odsherred blev et ikon i malerkunsten. Odsherredmalerne, der videreførte den koloristiske tradition, var jævndrenge, født mellem 1901 og 1911 og de fleste af dem havde mødt hinanden på Kunstakademiet i København. Viggo Rørup, der i 1937 giftede sig med malerkollegaen Ellen Krause, og Karl Bovin fik fast bopæl i Odsherred. Victor Brockdorff malede der og boede en årrække i Veddinge Bakker. Lauritz Hartzs malerier fra 1940’erne og 50’erne er optaget af den koloristiske tolkning af stederne Ordrup Næs, Nakke og sommerhuslandskaberne ved Gniben. Karl Bovin, der havde en særlig evne til at inspirere, blev en nøgleskikkelse. Som han formulerede det: ”Vi malere, der vedkender os naturen som motiv, mener, at der stadig kan øses af denne udtømmelige kilde, og håber vedblivende at kunne lægge nyt land til”. Odsherredmalerne dannede kunstnersammenslutningen Corner, der kendetegnes af naturalistisk arbejdende kunstnere.

Sigurd Swane giftede sig ind i Fynbomalernes kreds, idet han giftede sig med Johannes Larsens søster Christine med hvem han fik sønnen Lars. Familien boede i Kerteminde indtil ægteskabets opløsning i 1920. Blandt Sigurd Swanes stærke billeder er ”Høstafsten ved fjorden Agnete i blå” (1937-38), der viser kunstnerens anden hustru, maleren Agnete Swane på Malergårdens marker. Sigurd Swane nåede at berøre eller bevæge sig i udkanten af alle fire kunstnerkolonier. Swanes hus Malergården, der er opført

Sigurd Swane: Høstaften ved fjorden Agnete i blåt, 1937-38, Odsherred Kunstmuseum.

1934-36 efter tegninger af maleren Agnete Swane bl.a. med stort atelier blev i foråret 2004 overdraget som testamentarisk gave til Odsherred Kunstmuseum og skal fremover fungere som en afdeling af museet. Publikum kan nu se frem til, at Malergården og dens tilbygninger i de kommende år vil blive færdig istandsat således, at førstesalen bliver åbnet for præsentation af nye dele af kunstsamlingen.

Kunstnerkolonierne fik varig betydning, især fordi kunstnerne forstod at fastholde deres indsats bl.a. ved at portrættere hinanden, ved skabe museer på stederne og ved at bevare kunstnerhjem. Det kan vi glæde os over i dag. Bogen er overvejende skrevet i en begejstret tone og formidler grundig viden om de enkelte kunstnerkolonier og deres indbyrdes sammenhæng. Kunstnerkoloniernes Danmark kombinerer høj faglighed med det let læste. Bogen er smukt illustreret med værker af de omtalte kunstnere og yderligere forankret i landskaberne ved Simon Lautrops nye naturfotografier, som dog ofte er gengivet for småt i bogen. Fotografierne, der har fokus på lyset, er ikke ligefrem eksperimenterende, men ofte følsomme og fanger stemninger.

Kunstnerkoloniernes Danmark er en væsentlig udgivelse, der giver et sam-

let billede af kunstnerkoloniernes værker, liv og tætte favntag med naturen og de nære omgivelser. Det bliver tydeligt, hvad det farverige sociale samvær betyder for inspiration og idéudveksling. Stedernes ånd og det liv, der levedes var grobund for personlig vækst. Bogens helhed af kunstværker og fotografier med lys over dragende landskaber løfter sig. Der er både fugle- og frøperspektiv. Man får således ikke blot lyst til at gense eller opsøge de landskaber, der dannede motiv for kunstnerne, men også til at stå ansigt til ansigt med værkerne på museerne og i kunstnerhjemmene. Det er et tæt kultur/natur favntag med et stort rum omkring sig. Inspirerende og ansporende. Og bolden er givet op til videre tværgående forskning.

Elisabeth Fabritius (red): *Kunstnerkoloniernes Danmark*. Med tekster af Elisabeth Fabritius, Annette Johansen, Lars Kærulf Møller, Erland Porsmose, Jens Henrik Sandberg og Jesper Seidner Knudsen. Faaborg Museum 2008.

OLE NØRLYNG

BALLETMASTER BOURNONVILLE OG SVERIGE

Kunst-, teater- og ballethistoriker Ole Nørlyng beretter om den danske balletmester og koreograf August Bournonvilles svenske aner og skandinavistiske sindelag, der førte ham til Stockholm, hvor han vakte betydelig opmærksomhed. Bournonvilles internationale ry har i nogen grad skygget for den indsats, han gjorde for balletten i de nordiske lande.

Teksten er holdt som et foredrag i anledning af prisoverrækkelse i Dansk-Svensk Kulturfond i oktober 2009 i København.

August Bournonville (1805-1879) var dansk. Hans nationale sindelag var en væsentlig forudsætning for, at han fik sig placeret ikke blot som ballettens mester og digter, men også som et dybt engageret og involveret menneske i hele vor guldalderkultur.

Men August Bournonville var ikke af dansk afstamning. Hans far Antoine var fransk, og selv havde August Bournonville fransk som sit andet sprog. Han studerede i Paris i de unge år og påbegyndte en dansekarriere ved pariser operaen. Selv om han i 1830 blev knyttet til Det Kongelige Teater som balletdanser, leder af balletten og hofbal dansekomponist, forblev han livet igennem stærkt knyttet til Frankrig, ligesom han altid skrev både på dansk og fransk.¹

Mindre kendt er det, at Bournonville også var svensk. I den posthumt udgivne artikel *Om Skandinavismen* kommer Bournonville ikke blot ind på den politiske skandinavisme, som rørte sig stærkt i midten af 1800-tallet såvel i Danmark som i de øvrige nordiske lande, men også om – i hvert fald nogle af sine – personlige relationer til det svenske.²

Indledningsvis placerer Bournonville sig som skandinavist i forbindelse med den begejstring, der gik over København ved det nordiske studentermøde i 1845. Den letfængelige balletmester havde dengang i de glade dage udtalt sig om ”ønskeligheden af en eventuel skandinavisk union”. Hans mere beherskede ven, skuespilleren Frederik Høedt, rådede ham imidlertid til at udelade alt om det skandinaviske ved udgivelsen i 1848 af det første bind i erindringerne *Mit Theaterliv*. En teatermand, der skal leve af og med alle partier, gør klogt i ikke at skildre for tydelig med politiske synspunkter.

Selvom den begejstrede skandinavist blandt andet på baggrund af nederlaget i 1864 ændrede standpunkt, så glemte Bournonville aldrig sit engagement i det nordiske.

*Antoine Bournonville
(1760-1843) og
Lovisa Sundberg
(1776-1859). August
Bournonvilles fran-
ske far og svenske
mor. Portrætteret af
Per Krafft d.æ.*

Som baggrund for sin skandinavisme anfører Bournonville det helt personlige forhold, at hans mor, Lovisa Sundberg var svensk af fødsel. Hun var husholderske for den franske solodanser ved Det Kongelige Teater – og hun har ikke blot sørget for varm mad og rene sokker. Hun har passet enkemanden Antoine Bournonvilles to børn fra et tidligere ægteskab – og altså også fungeret som partner.

Men den svenske Lovisa og den franske Antoine var ikke gift, da den lille August kom til verden. Det blev de først 11 år senere som en nødvendig forudsætning for, at Antoine Bournonville kunne udnævnes til balletmester efter Galeottis død. Bournonville var således ikke blot 2. generations indvandrer – han var en hore unge.

Om Bournonvilles mor, Lovisa, ved vi ikke voldsomt meget. Hun var fra Göteborg, havde en glimrende forstand, var ikke kunstnerisk anlagt og hørte til den gamle skole, der mente, at børn skulle opdrages med strenghed og til dyb ærbødighed overfor forældrene. Religiøst anlagt var hun, og Bournonville har nok snarere arvet sin dybe tro fra hende end fra den revolutionsbegeistrede franskmænd.

Hvor meget det svenske har betydet for August Bournonville i hans barndom, ved vi ikke stort om. Selv skriver han, at "... min Barndom er saa at sige opammet med svenske Viser og Fortællinger om den Glands, der omgav det stockholmske Liv i Bellmans glade Periode"³

Sverige har stået for den lille danserspire med en særlig aura. Kunstnerisk har årene under Gustav III tegnet sig som noget af et ideal i drengens fantasi. Dog må vi tro, at det var Frankrig, det unge hjerte bankede for Paris, dansens mekka. Balletten er en international kunstart. Det var i Europas store metropoler, at det nye skulle læres, og at slagene skulle vindes. Op gennem 1820'erne var Paris Bournonvilles hjemby.

Men Sverige kom atter til at krydse den unge dansers spor. I efteråret 1829 gæstede Bournonville under enorm jubel Det Kongelige Teater. Selvom Frederik VI noget berettiget var vred på den unge danser over hans uretmæssige fravær, så faldt alt på plads. Bournonville kunne fra 1830 tiltræde med en fornuftig gage som solodanser og dansedirektør ved Det Kongelige Teater.

I efteråret 1829 havde Bournonville mødt Helene Håkansson under et besøg hos familie i Landskrona. Hun blev den svenske kvinde nr. to i Bournonvilles liv. Den 23. juni 1830 indgik han ægteskab med den svenskfødte Helene. Det livslange ægteskab var ikke uden problemer, men det og hjemmet som sådant var under alle omstændigheder en yderst vigtig base for den travle balletmester og koreograf.

Det er blandt andet fra datteren Charlotte Bournonville, at vi har lidt viden om barndomshjemmet: "Som ægte Svensker var hun – Helene – en dyb poetisk Natur, kunde Tegners Digte udenad..."⁴

Nok blev hun berømmet for sine sprogkundskaber, men Bournonville mente nu, at Helenes breve var skrevet på "Kattegatsk" – og Charlotte Bournonville omtale de irettesættelser hun som barn fik som værende udtalt på "ram-svensk".

Helene var en vigtig dommer i forbindelse med Bournonvilles arbejde. Hun havde et fint øje for kunst og en ubestikkelig sans for lødigheden i koreografens arbejde. Dog får vi indtryk af, at Helenes søster, der ligesom Helenes mor også boede i det Bournonvilleske hjem, var en nok så væsentlig sparringspartner for balletmesteren.

Det var Tante Eva, der, som Charlotte Bournonville beretter, var glimrende begavet, overordentlig belæst og endog interesseret i politik. Hun var i sit es, når hun først disputerede med de Herrer. Med ikke færre end tre svenske kvinder i huset må vi formode, at hjemmet har været stærkt præget af nabolandet – og blandt de mange, der kom i det gæstfrie hjem, var der da også talrige svenskere – heri blandt flere berømtheder.

Således fortæller Charlotte Bournonville med humor om den svenske forfatter og journalist Orvar-Odd – alias Dr. Sturtzenbecher! – der var frygtet for sin skarpe bidende satire. Han indlagde sig stor fortjeneste hos børnene i hjemmet ved at sy sit selvportræt i bomuld på hvidt papir. Det havde de ikke set før!

I året 1849 tilbragte den svenske forfatter Fredrika Bremer en længere tid i København. Hun kom som ven af huset hyppigt på besøg. I et brev, hvor

hun lovpriser den ballet, hun har lejlighed til at se i Danmark, kalder hun Bournonville for ”balettmästarephilosoph”.

Bemærkelsesværdig er også hendes rosende ord om det netop da udgivne første bind af *Mit Theaterliv*. Jo – Bournonville kunne skrive! Og Fredrika Bremer kunne tegne. Således er hendes profilportræt af August Bournonville et af de bedste portrætter, der findes af balletmesteren.⁵

Med ord kunne en anden svensk dame tegne – Agnes Geijer, der sammen med sin far, digteren Erik Gustav Geijer, traf Bournonville under en rejse i Tyskland i sommeren 1846 – fortæller således, hvorledes den yderst elegant klædte balletmester gør en stor scene, da han erfarer, at det er den berømte svenske digter fra Uppsala, han har foran sig.

Ud slår Bournonville med armen, hopper tre skridt tilbage og derefter tre skridt frem, griber Geijers hånd, falder på knæ og udbryder ”Oh Gud ... hvis jeg vovede ville jeg kysse deres hånd!”.

Allerede da havde den svenske operasanger Jenny Lind gæstet København. Bournonville havde hørt den 19-årige synge i Stockholm i 1839, og han havde her gjort hendes bekendtskab.

Ved sit besøg i 1843 fik Bournonville arrangeret, at Jenny Lind sang på Det Kongelige Teater, og snart var Nordens nattergal et europæisk navn.

Jenny Lind kom igen i 1845. Som tidligere boede hun hos Bournonvilles, hvor hun sov i børnenes store værelse. Her mødte en ”sjælesyg” og yderst forelsket H.C. Andersen op med breve, digte og buketter, så der var rent forskrækkeligt! ⁶

*Den svenske sanglærke
Jenny Lind (1820-87) var
ven af familien Bournonville.*

Hvad kan den gæstfrihed dog ikke føre med sig!

Livet igennem rejste Bournonville ustandselig. Kunstrejser i et væk. Dagbøger og breve giver besked. Således ved vi, at i juni 1839 er Bournonville med dansere i Stockholm, hvor han optræder på Operahuset. Han var blevet indbudt af sin svenske elev Christian Johansson, der havde fået sin danseuddannelse hos Bournonville med debut i Pas de trois Johansson, i september 1836.

I Sveriges hovedstad oplevede Bournonville en betydelig succes. Selv skrev han: ”den kongelige familie, iberegnet kronprinsesse Josephines søster, kejserinden af Brasilien, vare stadig gæster i theatret...”⁷

Det blev det første besøg af mange i Nordens Venedig. I 1847 vendte Bournonville tilbage til Stockholm som iscenesætter af balletterne *Toreadoren* og *Faust*. I 1860'erne flyttede Bournonville endog til Stockholm, hvor han i egenskab af Intendant ved Kungliga Teatern fik stor indflydelse på især iscenesættelser af skuespil og opera.

I erindringsværket *Mit Theaterliv* blev der plads til et længere kapitel om de tre år i Stockholm. Med betydelig sans for det billedskabende skriver Bournonville levende og poetisk om den smukke svenske hovedstad og hertil kommer væsentlige dele af den svenske nationalhistorie.

Med stor respekt maler han kongeslottet og især operaen frem for læserens indre øje, ligesom han dvæler ved byens forskellige nordre og sydlige dele. Som diskrete indskud får han også lejlighed til at beklage sig over, hvad han finder, er umådeholdent drikkeri. Der er så smukt, skriver han, Men drikkeriet skæmmer! I sine anmærkninger om teatret får Bournonville lejlighed til at lufte sine antipartier. Han hader fremkaldelser, og klakørvæsnet skulle simpelthen forbydes!

Bournonville gør en del ud af at fortælle, at han lærte sig sproget, så han talte et rent svensk og altså ikke ”kattegatsk”.. Han følte sig godt behandlet. At dette også gav sig synlige spor, kommer med i Bournonvilles beskrivelse. Med megen tilfredshed modtog han som tak for god tjeneste den fornemme svenske Wasa-orden.

Som nævnt havde Bournonville livet igennem flere svenske elever. Christian Johansson var vel den betydeligste, selvom flere kvindelige dansere også kunne nævnes. Johansson kom til København i 1837, og vendte til bage til Stockholm et par år senere.

I 1841 drog han med den verdensberømte ballerina, Marie Taglioni, til Sankt Petersborg. Her blev han en af den kejserlige ballets mest fremragende medlemmer, og efter at dansekarrieren var slut, blev han den ledende lærerkraft under Marius Petipas lange balletmestertid.

Det er således helt rørende, når man i *Mit Theaterliv* læser i forbindelse med den aldrende Bournonvilles besøg i Rusland, hvorledes han igen møder

Christian Johansson, som han i alle åre havde holdt forbindelsen med via breve.⁸

Opholdet i Stockholm var forårsaget af, at Bournonville endnu engang var kørt træet i det hjemlige. Han trængte til ny inspiration – og efter det noget mislykkede eventyr ved Hofoperaen i Wien i 1850'erne håbede han på at hente nye kræfter i Sverige. Og med den baggrund, han nu havde, kunne han trods det fremmede føle sig hjemme.

Bournonville fornyede venskabet med forfatteren Fredrika Bremer, og undervejs mødte Bournonville mange andre svenske kulturpersonligheder. Vigtig i den forbindelse var mødet med den unge Fritz Ahlgrensson. Ahlgrensson var en fremragende svensk teatermaler, som Bournonville efter sine tre år i Stockholm hentede til København. Her blev den svenske teatermalers første store opgave – i samarbejde med den ligeledes svenske scenemester mekanikus Lindström – at realisere de voldsomme visioner i balletten *Thrymskviden*.

Succesen var enorm – ikke mindst takket være Ahlgrensson, og Ahlgrensson blev i Danmark, hvor han blev genansat i 1874. Åbningen af Gamle Scene – med de langt mere avancerede krav til dekorationer og maskineri – nødvendiggjorde, at de bedste blev ansat. Fritz Ahlgrensson viste med dekorationerne til det ikke heldige skuespil *Kejserfesten paa Kreml*, hvad han duede til. Stykket kunne ikke bære, men dekorationerne var for gode til bare at gå til spilde.

Hvad gjorde Bournonville? Jo – han komponerede sin sidste store ballet med titlen *Fra Siberien til Moskou*, hvor netop de flotte pragtscenerier kunne finde anvendelse. Selv samme ballet får os endnu engang til at tænke på Bournonvilles treårige ophold i Stockholm.⁹

Nok var balletten *Fra Siberien til Moskou* til en vis grad et resultat af den næsten 70årige Bournonvilles rejse i 1874 til Rusland. Dog i *Mit Theaterliv* anfører Bournonville selv, at han som inspiration for motiver i den pågældende ballet havde den bekendte socialdemokrat Bakunin, som han flere gang havde mødt hos det liberale ridderhus-medlem, *Aftonbladets* stifter, Lars Hierta. Bakunin omtales af Bournonville som en "... dengang gammelrussisk revolutionær, som for sine eksalterede meninger havde været forvist til et af de strengeste straffedistrikter, men på vidunderligste måde var undveget derfra..."

Sverige, naturen og kunsten, de svenske kvinder, kunstnere og kulturpersonligheder – kunstrejser og elever fra hinsidan – alt har haft stor betydning for August Bournonville. Men har han da ikke hædret vort naboland med en svensk ballet? Jo da – selvom det ikke blev i en heroisk eller historisk form.

Når taler er om Sverige og Bournonville dukker navnet Bellman hyppigt op. Balletmesteren fortæller selv, at hans far under sin tid som feteret danser ved Gustav IIIs hof personligt havde kendt Bellman. Antoine Bournonville

havde forklaret, at Bellman var en fin og beleven mand, der aldrig drak mere end, at han ved måltidets slutning var i stand til at improvisere de yndigste små digte.

Det blev Fredmans kendte sange og epistler, der med balletten *Bellman eller Dansen på Grønalund* gav anledning til intet mindre end en helt ny balletgenre: Vaudeville-balletten – en særlig munter genre hvor mime og lokalkolorit spiller en afgørende rolle.

Selv om Christian VIII ikke fandt det passende at indfinde sig ved premieren den 3. juni 1844, idet majestæten anså Bellman for en for ”spirituel” person, oplevede Bournonville en formidabel succes med sig selv i rolle som Nordens Anakreon omgivet af sine festlige figurer: Ulla Viinblad, Molberg, Mowitz og fader Berg.

Succesen fortsatte i Stockholm – i hvert fald i 1847, da Bournonville optrådte første gang dér i rollen som den svenske skjald. Noget mindre heldig var han i 1858, da han ti år efter sin afgang som danse endnu engang gik på de skrå brædder som Bellman. Ikke nok med at Bournonville var blevet ti år ældre og rundere. Bellman-opfattelsen havde også ændret sig. Nu ville man se elegikeren.

Uden at forfalde til fuldmands komik havde Bournonville skabt et poetisk tableau med velkendte gemytlige person. Midt i krotumlen lod han Bellman i et glimt af en højere poesi, blive hentet til Parnasset af genier og gratier. Ved Anakreons side tømte digteren, trods det at han måtte forlade sine jordiske venner, udødelighedens bæger.

Til Bournonvilles tilfredshed sammenlignede man balletten *Bellman* med et glas Champagne, og balletmesteren tilføjede, at den skal nydes glasvis og ikke som en egentlig borddrik.

Sverige spillede i snart sagt alle afskygninger en vigtig rolle i August Bournonvilles liv. Vel vidste han det udmærket selv, og han gav gerne udtryk for taknemmelighed i den anledning. Således i 1837, hvor han digtede et ”Farvel til Sverige”, trykt i *Mit Theaterliv*. Rørt er han i afskedens stund:

Thi aldrig skal udslettes af min Sjæl,
Erindringen om hvad jeg Sverige skylder.
Ved næste Morgengry vi maa af sted,
Til Sjællands kyst, hvor hjemmet venligt smiler;
Men over Havets dyb vor Tanke iler
Og priser højt den svenske gæstfrihed.

Noter:

- 1 Antoine Bournonvilles Dagbøger fra 1782, udgivet af Julius Clausen, Gyldendalske Boghandel 1924.
August Bournonville. Lettres à la maison de son enfance, udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab ved Nils Schørring og Svend Kragh-Jacobsen, Munksgaard, København 1969.
August Bournonville. Mit Theaterliv I-III, København 1848, 1865, 1877.
Perspektiv på Bournonville, red. Erik Aschengreen, Marianne Hallar og Jørgen Heiner, Nyt Nordisk Forlag, København 1980.
Knud Arne Jürgensen. The Bournonville Tradition The first fifty years, 1828-1879, Vol. I A Documentary Study, Dance Books, London 1997.
Ditlev Tamm: Bournonville. Gyldendal 2005.
Dansen er en kunst Bournonville – den levende tradition, red. Ole Nørlyng, Schønberg, København 2005.
- 2 August Bournonville. Efterladte Skrifter udgivet af Charlotte Bournonville, Kjøbenhavn 1891.
- 3 Efterladte Skrifter, side 248.
- 4 Charlotte Bournonville: Erindringer fra Hjemmet og fra Scenen. Gyldendal, København 1893, side 6.
- 5 Marianne Hallar. Balletmesteren i billedkunsten, i ”Perspektiv på Bournonville” 1980, side 93-143, kat. Nr. 15.
Se også Fredrika Bremers breve, samlade och utgivna af Klara Johanson & Ellen Kleman, Stockholm 1917
- 6 Se vedrørende Jenny Linds besøg i København, *Illustreret Tidende*, nr. 46.
Jens Andersen. H.C. Andersen I-II, København, 2003.
- 7 Knud Arne Jürgensen. The Bournonville Tradition The first fifty years, 1829-1879, Volume II An annotated bibliography of the choreography and music, the chronology, the performing history, and the sources. Dance Books 1997, side 50-55.
- 8 August Bournonville. Mit Theaterliv br. II, Kjøbenhavn 1865, her i Tre Aar i Stockholm.
Se også Ditlev Tamm: Bournonville, side 250-253.
Pehr Christian Johansson 1817-1903 indskrev sig i ballethistorien som balletmester ved Den Kejslerlige Russiske Ballet.
I Stockholm fungerede Bournonville hovedsagelig som instruktør for operaen. Se herom: Jørgen Heiner. En anden side af Bournonville Opera- og skuespilinstruktion – herunder En lykkelig tid, Stockholm 1861-64, Ansættelsen, Tiltrædelsen, Journalen, Repertoiret, Scenereformer, Iscenesættelsen af Torkel Knutson ...i Perspektiv på Bournonville, København 1980. I Allan Fridericias biografi August Bournonville Balletmesteren som genspejlede et århundredes ideal og konflikter, Rhodos 1979, findes en nøjere omtale af Bournonvilles ophold i Stockholm. Her henvises endvidere til følgende: Henry Tuxen: H.C. Andersen, August Bournonville og Jenny Lind, i Andersiana, 2 række, bd. IV Teaterhist. Studier II, Uppsala 1940, Stig Torslow: Bournonville studier.
- 9 I øvrigt kan det nævnes at ved urpremieren på Fra Siberien til Moskou i 1876 blev det kvindelige hovedparti Nathalia danset af den svenske danserinde Marie Westberg, der fra 1871 til 1890 var en ledende solist ved Det Konglige Teater i København. Se Åke Lilliestam: Marie Westberg sedd av några samtida, Nordisk Tidskrift årg. 59, häfte 3 1983.

ASTRID STUVE

BJERKEBÆK – SIGRID UNDSSETS HJEM

Bjerkebæk ble åpnet for publikum våren 2007. Her bodde forfatteren Sigrid Undset i nærmere 30 år, fra 1919 fram til sin død i 1949. På Bjerkebæk skrev hun middelalderromanene om Kristin Lavransdatter og Olav Audunssøn som hun mottok nobelprisen i litteratur for i 1928, ”för hennes mäktiga skildringar ur Nordens medeltida liv”.

Astrid Stuve er bibliotekar i Øyer og leder av Sigrid Undsetselskapet.

Det nye publikumsbygget på Bjerkebæk, navngitt etter Undset-essayet ”Guds skjønne døtre”, er tegnet av arkitekt Carl-Viggo Hølmebakk. ”Guds skjønne døtre” viser til de sju kristne kardinaldydene og de fire gudommelige møene fra Kongsspegelen. ”Guds skjønne døtre” inviterer deg ikke umiddelbart inn, huset ligger beskyttende som en klostermur, men når du først kommer innenfor åpner det seg med glassfasade mot hagen og husene, inn i en annen verden.

Sigrid Undset hadde en lidenskapelig interesse for botanikk og hageanlegg. Hagen er anlagt med hageanger, murer og klipte hekker, oppmyket med impresjonistiske fargerike staudebed, frukttrær og kjøkkenhage. Det renner

Tunet på Bjerkebæk med vårfløks. Foto: Jan Haug

Det moderne i fin kontrast til det gamle. Foto: Gaute Jacobsen, Maihaugen

en liten bekk gjennom eiendommen, bjørkene står ranke og om våren er det et jubelbrus av fuglesang i trærne og et teppe hvitveis og andre vårbloster.

Det er tre hus foruten det nye publikumsbygget, to gamle tømmerhus som er flyttet hit fra Gudbrandsdalen, og et kombinert gjestehus og uthus. Husene og hagen er satt i stand slik Sigrid Undsets hjem var på 1930-tallet.

Når vi trer inn i husene, kommer vi inn i bøkernes verden. Over alt er det sirlig ordnede bøker bak glass i bokskap, 9000 bind i alt. Det er skjønnlitteratur på engelsk, fransk, tysk og engelsk, førsteutgaver, klassiske verk og nyere litteratur. Sigrid Undset var spesielt glad i engelsk litteratur, Shakespeare, Byron, Keats, Shelley, Dickens, D.H. Lawrence, søstrene Brontë, Jane Austen og ikke minst de katolske forfatterne som G.K. Chesterton, Benson og Hilaire Belloc. Det er også hyllemeter på hyllemeter med sagalitteratur, historie, botanikk og religiøs litteratur. Carl von Linnés verker står i bokhyllene, samt Pontoppidans *Norges naturlige historie* i 6 bind fra 1700 tallet, i norsk, tysk og engelsk førsteutgaver. Thomas Aquinas *Summa Theologica* i 22 bind står i dag på soverommet og Martin Luthers samlede skrifter er plassert på gangen.

Hvorfor Lillehammer?

Familien Undset Svarstad var på flyttefot og midlertidig husløse i Oslo i 1919. Sigrid Undset kom til Lillehammer for å hvile. Hun tok inn på hotell i første omgang, men det som angivelig skulle være et kort rekreasjonsopphold, ble til 30 år og et nytt liv på Lillehammer. Hun forlot en slitsom tilværelse i Oslo. Hennes mann kunstmaleren Anders Castus Svarstad arbeidet, og hun måtte stå for husholdet og ta seg av det praktiske og økonomiske, deres to felles barn og ektemannens tre barn fra første ekteskap. Hun tok rollen som mor og husmor alvorlig, og det var opplagt ikke rom for forfatterskapet hennes i ekteskapet med Svarstad slik situasjonen var blitt.

Sigrid Undset reiste til Lillehammer fordi hun hadde venner der, Helene Frøisland, modell for Fransiska i romanen *Jenny*, samt malervennene fra Romatiden, Alf Lundeby og Lars Jorde. Lillehammer ligger dessuten ved porten til Gudbrandsdalen og Undset er svanger med middelalderromanene. Den første i rekken, *Kransen*, kommer i 1920 og har delvis handlingen lagt til Sel i Gudbrandsdalen.

Sigrid Undset ble født 1882 i sin mors fødeby, Kalundborg i Danmark, og vokste opp i Oslo, den gangen Kristiania, sammen med de to søstrene Ragnhild og Signe. Faren, arkeologen Ingvald Undset, døde i 1893 da Sigrid var 11 år. Familien fikk det vanskelig, ikke minst økonomisk. Sigrid Undset arbeidet i 10 år som sekretær før hun ble forfatter på heltid og etablerte seg på egenhånd. Hun debuterte med *Fru Marta Oulie* i 1907 og fikk et stipend som gjorde det mulig for henne å reise til Roma. Der foldet livet seg ut for henne. Hun møtte mange kunstnere, og innledet et kjærlighetsforhold med kunstmaleren Anders C. Svarstad. De giftet seg i 1912 etter at han var blitt skilt fra sin første kone. Sigrid Undset pålegger seg selv stort ansvar for hans barn fra første ekteskap, Gunnhild, Ebba og Trond, resten av sine levedager.

Anders C. Svarstad og Sigrid Undset fikk tre barn sammen, Anders, Maren Charlotte og Hans Benedict Hugh. Maren Charlotte, ”Mosse”, er syk hele sitt korte liv. Ekteskapet med Svarstad ble oppløst i 1924. Det var da gått fem år siden hun flyttet fra ham og til Lillehammer. Sigrid Undset konverterte til katolisismen. På Lillehammer skapte hun en ny tilværelse for seg og barna, med rom for sitt eget forfatterskap.

Lykkelige dager

I april begynner sneen å gå unna for alvor nede i dalen. Større og større blir flekken av visnen gressvoll som er dukket frem i skrenten ned mot kjøkkenhaven – hoppene fra julen ligger igjen som to små gråskitne klatter midt på. Mor plukker opp votter og skjerf som dukker frem overalt hvor sneen smelter, når hun går tur i haven for å se etter om sneklodder og dagliljer har begynt å spire.

Anders følger henne på disse turene – han er glad i haven deres, bare han slipper å ha noe bryderi med den. Men det er alltid Anders som bringer mor den første leirfivel som slår ut soløyet sitt i en grøftekant og de første hvitveisknopper fra bjerkelunden på den andre siden av bekken. (Utdrag fra *Lykkelige dager*).

Lykkelige dager ble til i eksil i Amerika under den andre verdenskrig. Det er vemod over erindringen, et blick tilbake inn i et tapt paradisi.

Sigrid Undset leide først hus på Bjerkebæk, en tømret stue i to etasjer fra Røssum i Kvam i Gudbrandsdalen. Her bodde familien den første tiden, hun hadde arbeidsrom i stua. Familien besto av de tre barna, husfruen selv, samt barnepike og hushjelp.

Moderskapet var noe Sigrid Undset satte høyt. Å være mor er ikke et arbeid, torndet hun i et innlegg i *Tidens Tegn* mot kvinnesakskvinnen Katti Anker Møller, moderskapet medfører arbeid og plikter, men er langt mer enn det, moderskapet er livet! Kvinnesaken er de bedrestilte kvinnenenes kamp, embedsstandens kvinnekamp, for arbeiderkvinnene og kontordamene arter livet seg annerledes. I det moderne samfunn settes kvinnen i dobbelt press når hun skal være likestilt, mente Undset. I sin første trykte artikkel som sto i Aftenposten 1904 undertegnet hun ”Ogsaa en ung Pige”, hun hever sin røst fra et annet sted enn tidens kvinnesakskvinner.

Et kvindesympunkt ble utgitt i oppbruddsåret 1919 av en kvinne som hevdet at mannen er kvinnens overhode, og som var i ferd med å forlate den mannen hun hadde valgt å underkaste seg, for å skape en selvstendig tilværelse med barna sine og arbeidet sitt. I småbyen Lillehammer ville hun være husmoren på handletur med barn ved hånden, vertinnen for vennene, familien og forfatterkollegaene. Hun koketterte med dette og uttalte i forbindelse med nobelprisutdelingen i Stockholm 1928 at hun synes hjemmets gjerning er deilig og at norske forfatterinner var huslige og likte å lage mat. I virkeligheten hadde hun ordnet seg med hushjelp, men hun deltok selv aktivt i hushold og hagestell på Bjerkebæk. I et selvbiografisk notat i forbindelse med nobelprisutdelingen omtaler hun Ragna Nielsens skole, en radikal jenteskole i Oslo hun fikk sin skolegang på. ”Den grundla i mitt sind en uutryddelig mistillid til alt som smakte av utviklingstro, framskridtsglæde og programmer”. Hun viet liten oppmerksomhet til det oppstuss *Et kvindesympunkt* vekker, og gir seg i kast med et stort arbeid, en middelalderroman.

Det hadde kommet en bok i året siden debuten. Så langt hadde hun skrevet noveller og samtidsromaner og satt tidens spørsmål under lupen i historier om lidenskap, svik og hverdagsliv. Flere av bøkene har lange essayistiske partier. Mange av historiene handler om moderskapet, den store kjærligheten og ekteskapet. Men hun må tilbake i tid til middelalderen for å si noe om sin egen samtid.

Som sjuåring hadde hun reist med sin elskede far Ingvald Undset gjennom dalen i Olav den helliges fotspor. Hun husker hans beretninger om gården Jørundstad som lå ved elvebredden og ble skylt bort av flommen Storofsen, og på Silsvolden (Sel) lar hun Kristin Lavransdatter vokse opp på Jørungård. Nå fikk hun bruk for alle sine historiekunnskaper, hun leste og arbeidet, og fortellingen gled lett fra pennen. Ved et grønmmalt skrivebord som hadde tilhørt hennes far, ble *Kristin Lavransdatter* til. *Kransen* kom i 1920, *Husfrue* i 1921 og *Korset* i 1922. Hun hadde barnepleierske til den syke ”Mosse”, stebarna var i Oslo og egne barn hadde hun kustus på slik at hun kunne skjerme seg og skrive. Hun satt nok også til dels oppe om nettene og arbeidet; det var noe hun gjorde gjennom hele livet.

I 1922 mottok hun Statens diktergasje. Det kom godt med siden hun året før hadde kjøpt Bjerkebæk og hadde satt i gang ombyggingsarbeider. Uthuset ble rustet opp, og det ble bygd svalgang og veranda. Hun avverterte etter eldre trehus i Gudbrandsdalen og kjøpte et hus fra Dalseg i Sør-Fron som ble flyttet til Bjerkebæk i 1924. Familien flytter inn i det nye huset i november samme år.

”Dalsegstua” ble innredet og Sigrid Undset sier i et brev ”Jeg kan absolutt ikke få det mer præsis efter min smag”. Gamle, vakre ting og tømrede vegger, klebersteinpeis og tradisjonsmøbler. Og bokhyller, bøker alle vegne! Peisestua var oppholdsrom for familien, her ble det spist middager, lest, samtalt og etter Sigrid Undset konverterte i 1924, ble det forrettet gudstjenester der med katolske patere fra Hamar eller Oslo. Hennes hushjelp og høyre hånd gjennom en årrekke, Mathea Mortenstuen, omtaler ”menigheten” som ”frokostkatolikene”, noe som kan tyde på at det ikke bare var åndelig føde å få.

I et rom innenfor stua i det nyoppsatte huset fikk Sigrid Undset sitt eget arbeidsrom. ”Tænke sig at få sitte i kleven og arbeide om kveldene, høre og vite at ovenpå har jeg guttene mine – og ingen andre.” Nå skrev hun på en ny middelalderroman fra brytningstiden mellom kristendom og det gamle ættesamfunnet, *Olav Audunssøn i Hestviken*. Første del av historien om Olav foregår i bygdene omkring Mjøsa. Og som i *Kristin Lavransdatter* bruker Sigrid Undset den historiske sjangeren til å belyse menneskenes vilkår og de store grunndrag i livet for slik å kunne si noe både om det evige og om samtiden.

I andre etasje ligger som nevnt guttenes soverom. Og husfruens. På hennes soverom troner en stor himmelseng, et lite husalter med bønneskammel og et stort bilde av general Lee fra den amerikanske borgerkrigen, ett av Carl von Linné og ett av hennes far Ingvald Undset. På Bjerkebæk går gammelt og vakkert i skjønn forening med det moderne og funksjonelle. Sigrid Undset fikk nytt bad og innlagt vann allerede 1930. Huset fikk tidlig telefon og gramofon. Men på kjøkkenet ble en moderne komfyr kastet ut og en gammeldags vedkomfyr satt inn – det eneste som dugde til å lage skikkelig mat på!

Det ble mange nattlige arbeidsøkter. Sigrid Undset hadde ikke sterk helse,

I kleven, Sigrid Undsets arbeidsrom, ble Olav Audunssøn til. Foto: Jan Haug

men så lenge kreftene holdt var det lykkelige dager med arbeid og lesning og diktergjerning. Hun var i mange år medlem av det Litterære råd i Den norske forfatterforening, og formann i foreningen fra 1935 til 1940. Hun frontet kampen mot nazismen, sto i spissen for forfatteropprop til støtte for Carl von Ossietzky som satt i tysk fangenskap. Hun hadde kontakter med forfattere over hele Norden. Hun brevvekslet i mange år med den finsk-svenske Jarl Hemmer og engasjerte seg for Finland som ble truet av stormakten Sovjet. Hun var også brennende opptatt av Nordens sak.

Undset hadde nær kontakt med forfattere i forskjellige politiske og litterære miljøer i Norge: Peter Egge, Kristian Elster, Ingeborg Møller, Regine Normann, Nils Collett Vogt, Nini Roll Anker, Ronald Fangen, Sigurd Hoel og Arnulf Øverland. Hun holdt Olav Duun for å være Norges største dikter fordi han trodde på det gode i mennesket, men nedvurderte aldri deres dumhet og sjofelhet. Selv leste hun gjerne forfattere som Jonas Lie og Trygve Gulbrandssen som skildrer embetsstanden og den borgerlige familie. Ingen kan som Jonas Lie skildre hvor fryktelig et godt hjem kan være! Hun dyrker Wergeland som en dikter som ikke hører til noen bevegelse, men som er en bevegelse og en litteratur i seg selv.

Og som er kuriositet må nevnes ”Gulladerklubben” som stiftes i 1935 med forfatteren Ingeborg Møller og Sigrid Undset som eneste medlemmer. Møller er antroposof og de møtes i interessen for den litterære gullader som Oehlenschläger, folkeeventyrene og folkevisene. Undset framhever den danske romantikk fordi den preges av sansenær realisme og lokal-koloritt og søker de dype skoger og de ville blomster med en friskhet som var den tyske nyromantikken fjern, den preges i følge Undset av den melankolske blå blomst og noe ufriskt, spaseraktig og selvopptatt.

Sigrid Undset var en produktiv forfatter. Ved siden av essays og artikler kom det en skjønnlitterær bok bortimot annet hvert år fram til andre verdenskrig. Bøkene utfordret og

Foto: Jan Haug

provoserte, og de fikk blandet mottagelse. Samtidsromanene hennes tar opp åndelige spørsmål til debatt og oppfattes av noen som ren propagandalitteratur. Om *Gymnadenia*, en utviklingsroman hvor hovedpersonen konverterer til katolisismen, sier hennes venn og kollega Kristian Elster, at bokens kunstneriske karakter skjemmes av polemiske utfall mot protestantene. Og det er sannelig temperatur når hun omtaler Luther og protestantene som har laget en dvask og utflytende omelett av kristendommen!

Ute i den store verden ble Sigrid Undset lest og hedret. Da hun ble formann i forfatterforeningen på midten av 1930-tallet hadde *Kransen* solgt 130 000 i USA og lå på utlånstoppen i amerikanske folkebibliotek. I Washington Post ble hun kåret til ”Greatest Woman today”, og amerikanske medier kalte henne ”the literary lion of the world”. Bøkene hennes var på det tidspunkt oversatt til fjorten språk.

Hvorfor fikk bøkene hennes en mer avmålt mottakelse her hjemme? Det er nærliggende å tro at hennes åndelige og politiske standpunkt var i utakt med den kulturradikale holdning som rådet i litterære kretser, at hennes kritiske penn var både radikal og konservativ og vanskelig å plassere entydig i den ene eller andre leir. Hennes menneskeskildringer baserer seg ikke på Sigmund Freud, hun henter inspirasjon fra Carl von Linné og Thomas Aquinas, Augustin og helgenen Teresa av Avila. Hun skrev helgenbiografier, om St. Halvard, St. Olav og Catarina av Siena og valfartet til Vadstena og knelte ved Birgittas alter. Den 7.mars 1928 ble Sigrid Undset opptatt som dominikanerinne av tredje orden, leg-nonne, og tok navnet søster Olave etter Olav den Hellige.

Foto: Jan Haug

Tilbake til fremtiden

I 1939 døde Maren Charlotte. Så kom krigen og det brente under føttene til den profilerte antinazisten Sigrid Undset. Hun flyktet under dramatiske omstendigheter nordover og over grensa til Sverige. Hennes eldste sønn Anders vervet seg som soldat i kampen mot okkupantene og falt i Gausdal 27.april. Moren fikk meldingen da hun kom til Stockholm 10.mai. Hun reiste videre derfra til USA via Moskva, Vladivostok og Japan og ble i Amerika under hele krigen som informasjonssoldat for Nordens sak og mot nazismen. Men hun hadde dårlig helse og foredragsturnene og reisevirksomheten må ha kostet henne dyrt. Hun skrev, men ikke skjønnlitteratur. *Tilbake til fremtiden* kom ut på engelsk i USA i 1942. I Norge overtok tyskerne Bjerkebak, men som ved et under berget gode venner store deler av boksamlingen som ble oppbevart i Romedal kirke under krigen.

Sigrid Undset vendte tilbake til Norge etter frigjøringen i 1945 som en

utslitt kvinne. Hun fant seg ikke til rette i verden etter krigen og tapet av hennes elskede Anders må ha vært tungt å bære. Hun var syk og holdt seg mye for seg selv. I 1947 mottok hun Storkorset av St. Olavs orden for sitt forfatterskap og sin innsats for Norge under krigen. Ellers var det taust omkring henne og hun var taus. Hun døde på Lillehammer sykehus den 10.juni 1949.

Bjerkebak og Sigrid Undset-selskapet

Etter forfatterens død forble Bjerkebak i familiens eie i mange år. Staten overtok på nitti-tallet og dikterhjemmet forvaltes i dag av Maihaugen og er åpent for publikum. Sigrid Undset-selskapet ble stiftet i 1997 og har omkring 500 medlemmer, flest i Norge, men også medlemmer bosatt i andre europeiske land og USA. Selskapets formål er gjennom sin virksomhet å fremme interessen for Sigrid Undsets forfatterskap og støtte arbeidet med Norsk litteraturfestival, Sigrid Undset-dagene. Selskapet har også samarbeidet med andre litterære foreninger og ønsker å utbygge denne kontakten, gjerne med tilsvarende foreninger i Norden.

Formidlingen av Undsets liv og forfatterskap på Bjerkebak utføres kunnskapsrikt og levende, i omvisninger i husene og hagevandring. I publikumsbygget på Bjerkebak kan besøkende se utstillingen "Bøkenes verden" med vakre eksemplarer fra Sigrid Undsets boksamling utstilt. Store deler av den norrøne litteratursamlingen hennes, 1282 bind, ble testamentert Det Kongelige norske videnskabers bibliotek og er i dag plassert i Gunnerus-biblioteket i Trondheim. I perioden 2005-2007 ble størsteparten av Boksamlingen som befinner seg på Bjerkebak gjort søkbar gjennom universitets- og høgskole-systemet. Bøkene på Bjerkebak er ikke til utlån, men forskere som henvender seg til Bjerkebak kan få tilgang til samlingen.

Kilder:

Slaggard, Sigrun. *Dikterdronningen*, 2007

Undset, Sigrid. Lykkelige dager, 1971

Sigrid Undsets hjem Bjerkebak i bøkenes verden. (Red. Haug, Hauglid, Strand og Åslund), Maihaugen 2007

<http://www.maihaugen.no/no/Bjerkebak/>

KRISTER WAHLBÄCK

SVERIGE OCH FINLAND EFTER 1809. HUR KUNDE DET GÅ SÅ BRA?

Krister Wahlbäck blev docent i statskunskap vid Stockholms universitet 1965 på en avhandling om "Finlandsfrågan i svensk politik 1937-1940". Han utgav 1967 en bok om huvuddragen i finländsk politik "Från Mannerheim till Kekkonen".

1976 övergick han i UD:s tjänst som säkerhetspolitisk expert. 1986-91 var Krister Wahlbäck minister vid Sveriges ambassad i Helsingfors. Han blev ambassadör 1991-94 när han tjänstgjorde på statsrådsberedningen under Carl Bildt.

I september 1809 undertecknade Sverige freden i Fredrikshamn. Länen öster om Bottenhavet, jämte Åland och den del av Västerbottens län som låg norr och väster om Kemi älv, avträdde till Ryssland. Det var det hårdaste fredsslutet i rikets historia. Landet förlorade en tredjedel av sitt territorium och en fjärdedel av sin befolkning. På hösten 1809 var Sverige svagt och splittrat under en senil kung och ett statsråd fyllt av önsketänkande och intrigerande herrar.

Finland inledde för sin del ett experiment som självstyrande storfurstendöme under Rysslands kejsare. Det kunde gå bra, men det var ett språng ut i det okända. Ingen kunde veta hur länge Rysslands tsarer skulle tåla den oas av västerländsk rättsstat som Alexander I låtit upprätta inom sitt imperium.

Så såg det ut för de forna "riksdelarna" i oktober 1809. Vid några tillfällen under det gångna årets markeringar av Märkesåret 2009 har jag tyckt mig ha särskilda skäl att ställa frågan hur våra båda länder har kunnat häva sig upp ur detta tillstånd under de två sekler som gått. Särskilt när Finlands och Sveriges regeringar hade sitt gemensamma möte i Tavastehus den 14 maj blev det tydligt hur långt vi kommit bort från 1809. Vård för mötet var den självständiga republiken Finland, numera en teknologiskt avancerad välfärdsstat som sedan 1995 delar medlemskapet i den Europeiska unionen med Sverige.

Bakgrunden för Finlands del känner vi alla till i dess huvuddrag. Storfurstendömet lyckades utverka rysk respekt för de nordiska och västerländska värden som vi odlat under det gemensamma rikets tid. Sedermera kunde det i december 1917 skapa sig en självständig stat som i tre krig 1918-44 befäste sitt oberoende gentemot Sovjetunionen för att sedan 1944-91 utveckla en rad subtila metoder i syfte att hantera sin väldiga granne tills han föll ihop.

För Sveriges del kan vi notera att Ryssland, som ännu 1917 kontrollerade

både Åland och Finland, numera har måst dra sig tillbaka från vår omedelbara närhet. Först och främst genom Finlands självständighet, och på sätt och vis även genom 1992 års upphävande av 1948 års VSB-pakt med Finland. Men också genom de tre baltiska staternas återvunna självständighet 1991. För att finna rötterna till det som hände under 1900-talet måste vi gå tillbaka till årtiondet efter 1809. Hur gick det egentligen till när Sverige tog sig upp ur det förnedrande tillstånd som vi befann oss i på hösten 1809, efter det att vi undertecknat fredsavtalet i Fredrikshamn?

Vi vet att de styrande eliterna sjöd av förbittring och revanschbegär. Det var ganska naturligt, ty de flesta uppfattade fortfarande vårt land som en stormakt och fann inget skäl att finna sig i vad som hänt. Det omvälvande skede som hela Europa befann sig i sedan ett årtionde i tecknet av Napoleons Frankrike var ingalunda avslutat, och man kunde räkna med att nya överraskningar och nya möjligheter skulle dyka upp. I första hand kunde man hoppas att 1807 års Tilsit-allians mellan Napoleon och Alexander snart skulle brytas och Napoleon gå till anfall mot Ryssland. Det perspektivet var starkt framme när man skulle välja kronprins till kung Carl XIII, alltså den barnlöse farbrodern till den i mars 1809 avsatte Gustaf IV Adolf.

Redan på sommaren 1809 hade man försökt med en dansk prins som var ett slags ståthållare i Norge. Man hoppades att han på något sätt skulle föra med sig Norge "i boet" när han kom till Sverige. Det var naivt, men den nye kronprinsen Karl August visade sig åtminstone snäll och hederlig, låt vara att han inte var mer än en medelmåttig som led av övervikt. Nu råkade han dö av slag redan i maj 1810. Statsrådet hittade en ny dansk prins, en kammarlärare bibliofil som man tyckte kunde passa i brist på bättre.

Men en ung löjtnant Mörner, som sändes till Paris som kurir med en dubbellett av det brev till Napoleon varmed statsrådet utbad sig hans godkännande av dess kandidat, ansåg att en helt annan herre vore bättre lämpad, nämligen marskalk Jean Baptiste Bernadotte. Genom en osannolik kedja av tillfälligheter lyckades Mörner först få Bernadotte intresserad, sedan statsrådet i Stockholm att byta häst, och slutligen riksdagen i Örebro i augusti 1812 att välja honom till kronprins och tronföljare.

Det var logiskt att satsa på en av Napoleons marskalkar om man såg fram emot det ögonblick då Frankrike skulle gå till anfall mot Ryssland och Sverige få sin chans att återta Finland vid dess sida. Men Carl Johan, som han kallade sig efter ankomsten till Sverige i november 1810, trodde inte att Napoleon skulle kunna besegra Ryssland. Han hade sett åtskilligt inifrån av svagheterna i dennes kejsardöme, och han ansåg för övrigt inte att vare sig Sverige eller övriga Europa skulle gå någon lycklig framtid till mötes, om den alltmer despotiske kejsaren verkligen skulle lyckas besegra Ryssland och tvinga England på knä.

När Carl Johan bedömde det utslitna Sveriges resurser jämfört med Rysslands, betvivlade han dessutom att vi på sikt skulle kunna försvara ett eventuellt återtaget Finland mot ryska revanschplaner. Ett bättre alternativ vore att kräva Rysslands stöd för att Sverige skulle förvärva Norge från Danmark. Det var ett slags bytesaffär som han föreslog kejsar Alexander. Norge skulle vara vårt pris för att vara kallsinniga till Napoleons locktoner och avstå från att utnyttja Rysslands kommande kritiska läge som Napoleons bundsförvant när hans angrepp inleddes.

Försiktigt och gradvis genomförde Carl Johan denna radikala omläggning av traditionell svensk politik. Den nya linjen, som kom att kallas "1812 års politik", underlättades kanske i någon mån genom att kejsar Alexander redan på hösten 1809 hade börjat förverkliga sina löften om Finlands självstyrelse. Man kunde hoppas att Finlands läge under ryskt välde skulle bli bättre än man på goda grunder fruktat under tidigare skeden. Alexander uppträdde också med en utsökt artighet mot Carl Johan, inte minst när de möttes i Åbo i slutet av augusti 1812. Det var ett par månader efter Napoleons angrepp, och fransmännen hade redan hunnit tränga långt in i Ryssland. Alexander frågade till och med om inte Carl Johan ville åta sig överbefälet över de ryska arméerna. Carl Johan ville självfallet inte anta anbudet, men det visar vilket förtroende Alexander hade fått för Carl Johan, och vilken respekt kejsaren, som ju var en ung amatör i militära frågor, hade för den tidigare marskalken av Frankrike. Redan i februari 1812 hade Carl Johan låtit ge Alexander rådet att undvika större drabbningar med Napoleon. I stället borde han dra sig tillbaka allt längre in i Ryssland, störa den franska arméns marsch, angripa dess flanker, förstöra allt i det egna landet som angriparen kunde utnyttja, anfälla konvojerna bakom Napoleons armé, i väntan på att dess förbindelselinjer skulle bli alltmer sårbara och den ryska vintern slå till.

Alexanders förtroende var viktigt när Carl Johan under de båda följande åren skulle genomföra sitt utrikespolitiska program. Under mötet i Åbo åtog sig Carl Johan att landstiga med en svensk armé i Tyskland mot Napoleon. Det gjorde han på sommaren 1813, då han också blev befälhavare för den s.k. nordarmén, som bestod av ryssar, preussare och svenskar, när Napoleon besegrades i det avgörande slaget vid Leipzig. Napoleon hade ju lyckats stampa fram en ny armé efter den som gått under på de ryska vidderna 1812, men nu gick ridån ner för honom. Detta var sista gången som Sverige spelade en huvudroll i kontinentens stormaktspolitik. Sedan följde ett annat kort krig mot Danmark och ett ännu kortare mot Norge innan unionen med Norge blev klar på hösten 1814. Och det var återigen sista gången Sverige förde krig över huvud taget.

Carl Johan ansåg att om Sverige vann tillbaka Finland, så skulle vi – som han skrev till sin hustru Désirée på våren 1812 – "vart tionde år nödgas utkäm-

pa blodiga strider för att bevara denna ultramarina besittning, och i längden skulle Sverige till sist ofelbart förlora den". Ryssland hade helt enkelt blivit för starkt för att finna sig i att förlora Finland till sin arvförande Sverige. Därför var Finland, som Carl Johan sa i ett annat sammanhang, "ett testamente till krig och olyckor" för Sverige.

Norge var en bättre ersättning, ansåg Carl Johan. Den skandinaviska halvön skulle, om den blev politiskt enad, vara mycket lättare att försvara. "De Förenade Konungarikena Sverige och Norge" skulle balansera försiktigt mellan England och Ryssland och hålla sig utanför alla konflikter. Som Carl Johan sa inför riksdagen när han blev kung 1818: "Till läget skiljda från den övriga delen av Europa bör vår statskonst alltid ålägga oss att aldrig delta i någon tvist, främmande för Skandinaviens båda nationer." Sverige och Norge lyckades också undvika att bli indragna i sådana tvister så länge unionen fanns kvar, alltså till 1905.

I förhållande till Finland följde Carl Johan en strikt *hands-off*-politik. Vi skulle inte blanda oss i storfurstendömet angelägenheter, och de svenskar som drömde om revansch höll han i strama tyglar. Det innebar en viktig fördel för de finska ämbetsmän som försiktigt sökte bygga upp Finlands självstyrelse i enlighet med de löften som Alexander hade gett redan på våren 1809. De kunde arbeta utan att man i S:t Petersburg blev misstänksam och befarade att det dolde sig några svenska intriger i Finland bakom deras strävan. Carl Johans återhållsamhet var en viktig insats som dock alltför sällan noterats i Sverige.

En svensk läkare som varit professor i Åbo och Helsingfors i många år men 1829 fått en bättre professur i Uppsala, har berättat om den audiens hos Carl Johan som han fick för att tacka för utnämningen. Kungen hade frågat ut honom om läget i Finland och sagt med stort eftertryck: "Det är för freden i Norden och hela Europa av särdeles stor vikt, att Finland är med sin nuvarande ställning belåtet och kommer till välstånd och lycka".

Man skulle kunna sammanfatta Carl Johans Finlandspolitik så här: Låt Finland sköta sig självt, och låt oss hoppas att man i S:t Petersburg ska vara klok nog att låta finnarna själva bestämma över sina inre angelägenheter, så att kejsaren får behålla dem som sina lojala undersåtar.

Så gick det ju i stort sett också ända fram till 1899. För Sveriges del var naturligtvis lugnet i Finland av största värde. Ryssarna behövde inte ta till några våldsamma metoder som skulle ha lett till antiryska och revanschistiska stormar i svensk opinion. Därför blev det också lättare för "neutraliteten" att göra sin entré i svensk politik. Det skedde år 1834, när det rådde en kris i relationerna mellan England och Ryssland som riskerade att leda till krig. I ett memorandum till de båda stormaktsregeringarna förklarade Carl Johan sitt "system av sträng och oberoende neutralitet". Det mottogs positivt både i London och i S:t Petersburg.

Men kejsar Nikolaus II:s beslut 1899 att börja avskaffa självstyrelsen och förryska Finland blev inledningen till en kris som pågick i nästan tjugo år. I första hand för Finland, men i viss mån även för Sverige. Den svenska regeringen fortsatte visserligen att iaktta 1812 års politik och undvika all officiell inblandning i det rysk-finska förhållandet, men folkopinionen blev alltmer antirysk. Om vi ser tillbaka på tiden efter 1899 i historiens ljus så bör vi konstatera två saker.

Den ena är att ryssarna började sin förryskningspolitik alltför sent från sina utgångspunkter. Samhället hade utvecklats och självförtroendet vuxit så mycket i Finland, tack vare lugnet mellan 1812 och 1899, att det inte var lätt att kuva landet med de metoder som tsarens regim var beredd att tillgripa.

Arkebuseringar och massdeportationer hör ju till ett något senare skede i det arma Rysslands historia. Därför var Finland tillräckligt starkt för att den 6 december 1917 våga ta det djärva steget att förklara sig självständigt. Ryssland var då starkt försvagat av tre års krig mot Tyskland och av två revolutioner, först i mars 1917, när tsarregimen störtats, sedan på hösten 1917, när Lenin och hans bolsjeviker tagit makten genom den kupp som går under namnet ”oktoberrevolutionen”. Därmed fick Finland möjlighet att ta ett steg som mycket få hade vågat hoppas på.

Den 4 januari 1918 erkände Sverige Republiken Finland, samma dag som samma beslut bekräftades för Rysslands del av vederbörliga organ för bolsjevikregimen. Därmed upphörde 1812 års politik. Sverige hade nu frihet att ge Finland det stöd vi kunde och ville, utan hänsyn till den gamla överenskommelse som Ryssland självt sagt upp. Om Carl Johan hade fått uppleva att 1812 års politik efter 105 år hade avslutats på detta sätt, hade han säkert blivit förvånad, men ännu mera belåten. Dock tror jag att han hade förmanat oss: var försiktiga, den ryska björnen vet man aldrig var man har!

Och försiktiga var vi i Sverige. Freden och neutraliteten fortsatte, och i förhållande till Finland ersattes 1812 års politik av något som jag skulle vilja kalla ”det villkorliga stödets politik”. För Sverige var det naturligtvis en oerhörd vinst att vi fick som vår granne i öster en nordisk demokrati, en rättsstat med samma rötter i det gamla gemensamma riket som vi själva hade. En stat som tog hand om sitt eget försvar, en buffert mellan Sverige och Sovjetunionen. Vi hade alltså goda skäl att stödja Finland, men en liten stat brukar inte vilja ge några säkerhetsgarantier till en annan liten stat. Det gjorde inte heller Sverige. I stället improviserade vi, behöll vår handlingsfrihet och gav vid varje tillfälle det stöd som vi ansåg vara möjligt med tanke på vårt eget läge, de resurser vi hade och de hot från andra håll än Sovjet som vi hade att räkna med. Stödet gavs oftast diskret för att inte i onödan reta björnen i öster.

Det var sannerligen inte någon heroisk politik. Men den man som ledde Sverige under trettioalet och under kriget, Per Albin Hansson, hade inte heller

den minsta lust att vara heroisk. Per Albin hoppades att Finland skulle klara sig genom vinterkriget 1939-1940 och fortsättningskriget 1941-1944 utan att Sverige behövde skicka några divisioner till Karelska näset, men med stöd av krigsmateriel, finansiella krediter och mycket annat som vi kunde ge utan att gå in i kriget. Och Per Albin räknade rätt, Finland var tillräckligt starkt.

ARNE HARDIS

MAGTENS PRIS

Et portræt af Anders Fogh Rasmussen

Var Anders Fogh Rasmussen en stor dansk statsminister? Eller var han bare heldig at have konjunkturerne med sig? Eller måske endda en dæmon?

Forfatter og politisk redaktør ved Weekendavisen Arne Hardis portrætterer en kontroversiel politiker.

En af Danmarks anerkendte forfattere, Anne Marie Løn, formulerede dette forår denne karakteristik af tidligere statsminister Anders Fogh Rasmussen i en kronik i dagbladet Politiken:

Danmark har været styret af en dæmon siden 2001. Befolkningen tier og vander sig. Politikerne træder varsomt for ikke at skride og falde på Anders Fogh Rasmussens blodige sti. Vi lider under et kollektivt identitetstab (...) Lort er ikke stuerent, det stinker og svider i øjnene. Hvad ingen før havde kunnet få sig selv til, gjorde drengen fra landet uden at blinke: Skovlede et racistisk anlagt partis mandater på sin trillebør og kørte dem ind i Statsministeriet. (18.04.2010)

Kronikken kunne læses et år efter landmandssønnens afgang som statsminister, og dens billede af en dæmon, der kører en trillebør med møg ind i Statsministeriet, bygger videre på en i Danmark berømt beskrivelse af Fogh Rasmussens støtteparti, Dansk Folkeparti: "Stuerene, det bliver I aldrig," som daværende statsminister Poul Nyrup Rasmussen stod for i 1999. Historiens ironi ville, at vælgerne et par år senere forviste Nyrup fra den parlamentariske stadsstue, mens Pia Kjærsgaard fik magt og ære. Den socialdemokratiske leder dæmoniserede Pia Kjærsgaard; forfatter Løn flytter dæmonen over på Fogh Rasmussens skuldre.

Løns beskrivelse er nok mere dybfølt end præcis, men den afspejler i al sin foragt udmærket den vrede og forurettelse, Anders Fogh Rasmussens statsministergerning har efterladt i dele af offentligheden. Få danske statsministre har i den grad delt vandene og kaldt på så voldsomme følelser som Fogh Rasmussen. Erik Scavenius, måske? Han forestod den tysktilpassede samarbejdspolitik under besættelsen, og han blev ramt af en dyb foragt efter befrielsen i 1945, som måske i virkeligheden afspejlede en kujoneret nations selvforagt? Scavenius er først taget delvis til nåde et halvt århundrede senere. Fogh har udløst tilsvarende voldsomme følelser ikke mindst blandt intellektuelle og kunstnere, nærmest som om han har været i krig med sit eget land. Hvad er det dog med den mand?

Tre sejre

Selv de læsere af Nordisk Tidsskrift, som ikke følger alverden med i dansk politik, har formentlig opdaget, at Danmark skiftede statsminister sidste år, for både den afgående Fogh Rasmussen og hans efterfølger har siden tronskiftet gjort sig mere bemærket på den internationale politiske scene, end danske statsledere plejer.

Den nye, Lars Løkke Rasmussen, gjorde en alt andet end prangende figur, da klimatområdet i København udviklede sig til et politisk og diplomatisk flop. Det var ikke Løkkes skyld, det gik sådan, en dansk statsminister kan ikke tvinge Kina og USA til noget som helst, men undervejs fik han demonstreret en så tilpas talentløs optræden i FN-systemets særlige verden, at Løkke blev kendt verden over som politisk klodsmajor.

Den gamle, ham der overrakte såvel topmødet som statsministerstafetten med tilhørende samarbejde med Dansk Folkeparti til Løkke, er det gået noget bedre internationalt. Anders Fogh Rasmussen, Venstres statsminister siden 2001, blev sidste år efter et nervespil med Tyrkiet valgt som Nato's nye generalsekretær, og det er set fra København en ganske prestigøjs post. Han forlod dansk politik ubesejret efter syv et halvt år som statsminister og efter at have udslettet tre socialdemokratiske formænd på rad: Først Nyrup Rasmussen i 2001, så Mogens Lykketoft i 2005 og senest Helle Thorning-Schmidt ved folketingsvalget efteråret 2007, så konklusionen ligger vel lige for: Anders Fogh Rasmussen var en succes, en af de store danske statsministre, en af dem, der vil blive husket.

Men hvoraf springer dette sydende had, der forvandler politikeren til en dæmon i de mest uforsonlige kritikers pen? Anders Fogh Rasmussen satte skel i den offentlige opinion, og hans indsats diskuteres fortsat intenst for hans håndtering af kontroversielle spørgsmål som Muhammedkrisen, Irakkrisen og samarbejdet med Dansk Folkeparti.

Der er noget særligt ved ham; mens han var frygtet og hadet af oppositionen, var han naturligvis respekteret af sine egne, men ikke beundret og elsket. Mange borgerligt-liberale har hyldet ham for hans evne til at tage og bevare magten, men knap så fuldtønet for hans politik.

Moderne socialdemokrat

Cigarsorterer og socialdemokrat Thorvald Stauning var uden tvivl den største danske statsminister i det socialdemokratiske, 20. århundrede. Har mon akademiker og bondesønnen Anders Fogh Rasmussen stoffet i sig til at blive ikke bare den første, men også en af de største i det 21.? Er det derfor, han udløser så stærke følelser; fordi han indvarslede et egentligt tidsskifte?

En udmåling af Foghs format er kompliceret. Svaret må falde forskelligt ud politikområde for politikområde, for hans succes er langt fra så entydig, som rækken af valgsejre antyder.

*Anders Fogh Rasmussen
trak al selyfølelse ud af
Socialdemokratiet gennem
et helt tiår, og han har
efterladt den kulturradikale
intelligentsia i betydelig
forvirring, men hans erklæ-
rede mål om at forvandle
Venstre til det 21. århund-
redes bærende parti ser
ikke ud til at lykkes.*

Man kunne eksempelvis starte med at spørge, om den liberale Fogh efterlod sig et mindre socialdemokratisk samfund, end han overtog? Målt i antallet af offentligt ansatte og i offentlig velfærd har Fogh Rasmussen snarere bidraget til at gøre også det 21. århundrede socialdemokratisk.

Nogen særlig modig reformpolitiker har han heller ikke været – det er gået uendelig langsomt med at få ændret på dyre velfærdsordninger og meget langsommere end for hans socialdemokratiske forgænger, Poul Nyrup Rasmussen, hvis mod mange liberale i dag hylder. Poul Nyrup Rasmussen turde trods afgivne valgløfter og sit bagland i fagbevægelsen og gå til direkte angreb på både efterløn (den arbejdsmarkedsbaserede tidlige pensionering) og dagpengeregler. Fogh Rasmussen ventede med at gennemføre velfærdsreformer, til han havde det meste af Folketinget bag sig. Det gik i sagens natur ikke rask for sig, men beskyttede ham mod angreb fra Socialdemokratiet, så det var vel mere klogt end modigt. Omvendt er der ikke meget spas ved at være modig, hvis modet koster regeringsmagten.

Fortsætter man ad dette socialdemokratiske spor, kan man faktisk også se Anders Fogh Rasmussens indsats for at sænke grænsebommen for tredjeverdensborgere (24-års-regel og tilknytningskrav som betingelse for familiesammenføring) som en fortsættelse af en klassisk socialdemokratisk tankegang: Danmark for folket, ikke for alverdens folkeslag. En begrænsning af tilgangen af uuddannede tredjeverdensborgere med store problemer med at finde fodfæste på arbejdsmarkedet er en beskyttelse af et skandinavisk velfærdssystem, som risikerer at brase sammen under vægten af et betydeligt og ukontrolleret antal nye klienter.

Endelig må man om den skattereform, som blev Fogh Rasmussens afskedsgave til vælgerne, sige, at den ganske vist sænkede skatten på arbejde markant, men i løbet af nogle år indkasserer endnu flere penge til statskassen blandt andet i kraft af stigende afgifter på energi. Regningen blev bare udskudt til efter næste folketingsvalg. Heller ikke denne omfordeling af indtægterne til statskassen kan man vist kalde egentlig liberal politik, snarere økonomisk snusfornuft: Hellere beskatte resurseforbruget end den arbejdskraft, som nationen skal leve af.

I den forstand ville en klassisk liberalist kalde Anders Fogh Rasmussen for en stor skuffelse; manden, der som næstformand for Venstre talte om borgerne som velfærdsnarkomaner, endte med at blive slugt af det system, han ville ændre. Prisen for hans store sejr blev i den forstand, at han antog fjendens værdier. Socialdemokratiet lå i det første tiår af det 21. århundrede lammet i den politiske sotteseng, men socialdemokratismen levede og havde det godt.

Kontraktpolitik

Denne forvandling af Fogh til velfærdsstatens ridder skete med åbne øjne; Venstre var med Uffe Ellemann-Jensen meget tæt på at vinde magten i 1998, men det glippede akkurat med få hundrede stemmers margin i Nyrups favør, og som ny Venstreformand gik Fogh i gang med en professionel forvandling af sit parti, som skulle gøre velfærdsglade danskere trygge ved de liberale løver. Venstre skulle stå for velfærd, til gengæld udvalgte Fogh Rasmussen sig nogle få politiske slagmarker, hvor han vidste, at Socialdemokratiet ville få store problemer med at finde sine egne ben: Skattestop, hvad især mange boligejere glædede sig over, behandlingsgaranti med tilhørende valgfrihed i sygehusvæsnets og især en markant strammere udlændingepolitik.

Det hele blev afleveret i form af en fuldt færdig kontrakt til vælgerne. Det her får I, det her slipper I for. For vælgerne var det bare at underskrive kontrakten med et kryds ved liste V – og det gjorde de så i hidtil uset omfang. Siden 2001-valget har Venstre været Danmarks største parti, om end forspringet skrumpet; ved det seneste folketingsvalg i 2007 fik Venstre 26,3 procent, Socialdemokratiet 25,5 procent af stemmere.

Disse politikområder har ganske rigtig lammet Socialdemokratiet gennem flere år. Man var først mod den stramme udlændingepolitik, så for, først energisk imod skattestopet, så tilsluttede man sig det. Først nu, da Venstre har skiftet leder, er Socialdemokratiet trådt ud af Foghs hypnose og formulerer med en vis selvbevidsthed en politik, som kan skelnes fra Venstres: Man støtter ikke længere skattestopet, men taler åbent for nye skatter og afgifter, man vil slække på behandlingsgarantien for mere banale lidelser, og man arbejder også på at formulere en udlændingepolitik, som adskiller sig noget fra regeringsblokkens.

Kontraktpolitikken har uden tvivl været en af Foghs største kvaliteter som

politiker. Den var inspireret af de alvorlige problemer, Nyrup Rasmussen løb ind i, da han i 1998 løb fra sit valgløfte om at frede efterlønnen. Fogh lovede, at det skulle være slut med politiske overraskelser, vælgeren skulle vide på valgdagen, hvad hun fik for sit kryds.

I den forstand kan man sige, at Fogh som politiker skal forstås som en funktion af 1998-valget; han var den politiker, der forstod 1998-valgets budskab og formåede at forvandle det til politisk energi: Vælgerne ønsker trykthed om velfærden, og de vil kunne stole på politikerne. Om denne forståelse kunne have frelst ham gennem endnu en valgsejr, hvis han var blevet i dansk politik, er mere usikkert. Kontraktpolitikken begyndte allerede at krakelere i hans sidste år, og i maj tog statsminister Løkke Rasmussen konsekvensen og aflyste kontraktspolitik såvel som skattestop. Efter finanskrisen var der ikke længere råd til den slags.

Måske var Fogh Rasmussen ganske enkelt heldig at slippe ud af dansk politik i sidste øjeblik, inden hans formel for politisk ledelse viste sig udtømt og ubrugelig. I hvert fald dør efterfølgeren Løkke Rasmussen med at skulle formulere krav om nedskæringer, det var Fogh aldrig udsat for. Han var statsminister under en næsten uafbrudt højkonjunktur, og han præsterede offentlige overskud og faldende ledighedstal, så man indtil finanskrisen skulle tro, at den krisefri kapitalisme omsider var opfundet og bragt til praktisk udførelse.

I den optik er Fogh end ikke i nærheden af at kunne blive en af seklets store, han var en dekadepolitiker, som havde styrken til at dreje sit parti i overensstemmelse med 98-valgets lære og heldet til at udføre sin kontraktpolitik under en økonomisk højkonjunktur.

Kjærsgaards støtte

Men Anders Fogh Rasmussen var også den borgerlige politiker, som formåede at drage politisk nytte af Dansk Folkepartis vælgersucces. Ham var det, der skubbede trillebøren med møg ind i Statsministeriet, for nu at gentage forfatter Løns formulering. Dansk Folkeparti blev dannet i 1995 på ruinerne af Fremskridtspartiet og blev allerede i løbet af et par år en stor vælgersucces. Hvor Socialdemokratiet prøvede at holde Dansk Folkeparti nede med en påstand om, at partiet var moralsk mindreværdigt ("stuerene, det bliver I aldrig"), havde Fogh ikke den slags kvababelser – men for ham var Pia Kjærsgaards mandatbeholdning jo også en gave, ikke en trussel.

Også i den forstand kan man sige, at Fogh drog lære af 1998-valget, lige som han sugede politisk energi af angrebet på World Trade Center, som blev terrormål et par måneder før det folketingsvalg, der bragte ham til magten. Foghs forgænger, Uffe Ellemann-Jensen, ville ikke vide af Kjærsgaards mandater og den uforsonlige tone over for muslimer, han ville heller ikke forsøge at høre stemmer på vælgernes stigende bekymring for indvandringen, og det

har givet været med til at sikre Poul Nyrup Rasmussen den snævre valgsejr i 1998. I 2001 foregik politik i et fundamentalt ændret politisk landskab, der stadig ekkoede efter de sammenstyrtende tårne 11. september.

Fogh Rasmussens ambition som ny Venstre-formand var ganske vist at danne regering med støtte af små midterpartier, som alle gik ind for en lempelig udlændingepolitik. Fogh forestillede sig vel Dansk Folkeparti som en mere passiv støtte, men da valget i 2001 gav ham rent flertal sammen med Konservative og et storvindende Dansk Folkeparti, udnyttede han det uden tøven.

Fogh og Kjærsgaard lavede en formel for politisk samarbejde, som begge parter fik stor gavn af – og kunne stå inde for. Fogh fik Kjærsgaards mandater til støtte for skattestoppet, Kjærsgaard fik Foghs støtte til en ret skrap udlændingekurs. Endnu en central komponent i samarbejdet var, at Dansk Folkeparti ved de årlige finanslovsforhandlinger blev betænkt med en håndfuld milliarder, som kunne bruges til udvalgte vælgergrupper – fortrinsvis de mindre velstillede pensionister.

Alliancen udviklede sig i løbet af nogle år til et egentligt værdifællesskab, som også rakte til politisk enighed på andre områder: En strukturreform, som betød færre og større kommuner, eksempelvis, og en skolepolitik, som lagde større vægt på klassisk indlæring. Men også meget kontroversielle beslutninger som Danmarks meget aktive deltagelse i Irakkrigen og den (nogenlunde) principfaste kurs under Muhammedkrisen.

I den forstand afspejler Foghs succes som statsminister, at Pia Kjærsgaard har vist sig at være meget mere realpolitisk, end mange regnede med før 2001-valget.

En farlig mand

Netop Kjærsgaards store politiske indflydelse er utvivlsomt hovedforklaringen på, at Foghs lederskab er så omtvistet; det siger Anne Marie Løn jo også i klartekst, om end hun omtaler Dansk Folkeparti som ekskrementer. Dansk Folkeparti antastede ikke alene værdier, der dominerede i intellektuelle kredse, partiet overtog den rolle, som tidligere Det radikale Venstre har haft under skiftende regeringer. Det lille midterparti har kunnet udnytte nøgleplaceringen på midten til at sikre en meget liberal retspolitik, en meget liberal udlændingepolitik og en meget liberal skolepolitik.

Ved valget i 2001 forsvandt denne indflydelse til De Radikale fuldstændig for første gang i mands minde. Mandaterne var ikke tilstrækkelige til noget som helst, ikke nødvendige til noget heller – siden 2001 har VK-regeringen og Dansk Folkeparti kunnet bestemme alt selv, og det har man gjort, når det var nødvendigt eller skønnedes opportunt.

Det var de dominerende værdier i den danske intelligentsia, der hermed

blev sat på bænken. Det 20. århundredes store frigørelsesprojekt domineret af socialdemokrater og radikale blev pludselig anfægtet af Foghs og Kjærsgaards nationalkonservative værdifællesskab: Fædrelandet, forsvarsviljen, den nationale kultur, respekten for autoriteter blev med ét slag igen noget, der skulle værnes om. Modstandsviljen under besættelsen blev rost meget direkte af Fogh, mens han undsgde den samarbejdspolitik, som det ellers er de fleste historikeres mening, at Danmark stod sig godt ved.

Samtidig blev denne nationalkonservative akse reelt førende i forsvaret for klassiske vestlige værdier som ytringsfrihed og kvinders frigørelse i kampen mod islamismen, hvad der især blev tydeligt under Muhammedkrisen. Den gamle religionskritiske position hævdede af kulturradikale, venstrefløjen og store dele af intelligentsiaen i øvrigt havde, viste det sig, været snævert rettet mod kristendommen. Når det kom til islam, forvandlede mange af gårsdagens religionskritikere sig til fortalere for respektfuld tale og hensyn over for religiøse mindretal. Dette hensyn kan man ikke beskylde Dansk Folkeparti for at have taget én eneste gang.

Her er uden tvivl en af grundene til, at Fogh diskuteres og foragtes så intenst; den indtil da dominerende centrum-venstre-intelligentsia og kunstverden blev sat til vægs på sin egen ideologiske hjemmebane. Den daværende radikale leder, Marianne Jelved, betegnede lige efter Muhammedkrisens klimaks Fogh som en farlig mand, fordi statsministeren udtalte, at sagen for ham at se havde skilt fårene fra bukkene. SF-formand Villy Søvndal var dengang så forvirret over de nye fronter, at han nåede at skifte holdning til Muhammedtegningerne to gange. Først var han for tegningerne af hensyn til ytringsfrihed og religionskritik, så imod af hensyn til muslimerne og nu igen for af samme grund, som da sagen startede.

At Fogh Rasmussen og Pia Kjærsgaard også gik i krig for de højeste demokratiske principper endda i samarbejde med George W. Bush, var noget nemmere at håndtere for den humanistisk sindede intelligentsia, som i årtier har været for fred og imod krig. Men heller ikke krigen i Irak var helt nem at håndtere, for den var jo trods alle de geopolitiske og magtpolitiske bagtanker også et idealistisk projekt for demokrati og mod Iraks diktatur. Og som Anders Fogh Rasmussen sagde, når han med vanlig skråsikkerhed afviste kritik af krigen: "I ønsker måske Saddam Hussein tilbage?"

Sejrherren som taber

En sammenfatning af Fogh Rasmussens format bliver mere grå end det sort-hvide portræt, forfatter Løn åbnede denne artikel med. Han var eminent til at erobre og fastholde magten, og det havde uvurderlig betydning for et borgerligt Danmark, som havde vænnet sig til, at man altid havde magten til låns fra de "rigtige" magthavere – Socialdemokratiet. Men Fogh Rasmussen vandt

ikke over velfærdsstaten, han erobrede retten til at administrere den. Det var magtens pris, at han for at besejre fjenden måtte antage fjendens værdier. Han vandt således ikke nævneværdige liberale reformer bortset fra valgfriheden i sygehusvæsenet, som har været til gavn for privathospitaler og samtidig styrker patientens rettigheder. Men reformen er ikke klassisk borgerlig politik, højst et skridt på vejen: Den er finansieret af offentlige midler, ikke af skattelettelser, som fører penge tilbage i borgerens lommer.

Samtidig udviklede han et grænseværn mod uønskede indvandrere, der beskyttede velfærdsordningerne mod tæring. Han politiserede med stor dygtighed og konsekvens det udlændingspørgsmål, som i årevis havde ligget vælgerne på sinde, men af politikerne var delvis tabuiseret som et moralsk anliggende. Måske kan man sige, at Fogh udviklede sig til en dygtig krydsning af en moderne socialdemokrat og en ditto nationalkonservativ.

Han trak al selvfølelse ud af Socialdemokratiet gennem et helt tiår, og han har efterladt den kulturradikale intelligentsia i betydelig forvirring, men hans erklærede mål om at forvandle Venstre til det 21. århundredes bærende parti ser ikke ud til at lykkes. Partiet har måttet aflevere mandater ved de seneste valg og bliver næppe større end Socialdemokratiet ved det næste, og forsøget på at erobre storbyer ved kommunalvalgene er også strandet; i stedet lider partiet af tæring i det klassiske bagland af landmænd, som føler sig ofret under Venstres modernisering.

Målt med den store verdens alen fik Fogh Rasmussen betydning, også større, end han formentlig selv havde forestillet sig, men ikke på det område, han selv havde troet. Han fik æren for at stå i spidsen for EU, da Østeuropa kom med i Unionen, men han lykkedes aldrig med at slippe af med de danske forbehold for EU-samarbejde.

Til gengæld fik han som statsminister international betydning for sin principfaste håndtering af vrede islamisters forsøg på at true religionskritikken til tavshed under Muhammedkrisen. Uden hans indsats havde den internationale føjelighed (bryder man sig ikke om det ord, kan man efter behag udskifte det med "høflighed") over for religiøse særkrav formentlig været mere markant, end den er.

Men Fogh Rasmussen var jo selv bemærkelsesværdig føjelig, da han som nyvalgt Nato-generalsekretær skulle tale i Tyrkiet; Istanbul var nok en messe værd. Politisk var den fremstrakte hånd begavet, en Nato-generalsekretær kan ikke fungere optimalt uden en velvillig port til den muslimske verden, men for et portræt af Fogh er det yderligere interessant; principperne viste sig at sidde i embedet snarere end i Foghs sind. Han er god til at vinde magt, men magten er også god til at vinde Fogh for sig.

NT-INTERVJUN

MOSEKONEN BRYGGER STADIG! ET MØDE MED SUZANNE BRØGGER

Engang opfordrede Tage Danielsson Suzanne Brøgger til at søge svensk statsborgerskab, ”for vi savner sådan en som dig i Sverige.” Den kontroversielle forfatter er fortsat en klog tyder af alle livsytringer og samtidig en glødende erotisk fortæller, det viser hendes seneste to bøger, essaysamlingen *Sølve* (2006) og det erotiske eventyrdigt *Sløret* (2008). Desuden nyder hun i stigende grad de unge forfatters bevågenhed bl.a. pga. hendes performative greb og opfindelsen af en hybrid litterær genre, som sideordner biografi og fiktion med essayistisk kulturanalyse.

Suzanne Brøgger debuterede med *Fri os fra kærligheden* (1973) og har siden udgivet en lang række bøger. Hun er medlem af Det Litterære Danske Akademi med sæde på Rungstedlund.

Suzanne Brøgger

Som det guddommelige orakel – eller sibyllen, som hun også er blevet kaldt – har Suzanne Brøgger kunnet sætte fingeren på smertepunkter og har lokaliseret og synliggjort de mange lakuner og problemer i senmodernitetens komplicerede liv og samliv i en bestræbelse på at nå frem til en balance mellem nydelse, sensualitet og glæde – eller Eros, som hun selv benævner det og fortløbende kredser om – og hun har evnet at fremskrive udviklingstendenser, som endnu kun var vagt konturerede for de fleste af os. Fra min ungdom har Suzanne Brøgger været til inspiration som en sandhedssøgende og modig søster, hvis forfatterskab har gjort mig rigere og klogere på kvindeligheden og det erotiske i særdeleshed og på livets mange tilskikkelser, tvivlen og kriserne i almindelighed. Suzanne Brøgger giver aldrig køb og vandrer frivilligt og med vidt opspærrede øjne og åbne øregange den tunge vej for at stille spørgsmål og finde mulige svar, men hun evner også at more og at more sig undervejs. Hertil kommer, at hendes sprog har holdt skarpheden og friskheden i fire årtier, konstaterer man ved genlæsningen af de tidligste værker. I 2009 blev hendes to første bøger genudgivet som billigbøger *Fri os fra kærligheden* (1973) og *Kærlighedens veje og vildveje* (1975), så nu kan også unge læsere stige på.

Det er derfor med høje forventninger, at jeg kører vestpå fra København i retning mod Knudstrup ved Slagelse, hvor Suzanne Brøgger bor. Eller snarere mod den nærliggende landsby *Løve*, som vi kender fra hendes forfatterskab,

men det lyder nu mere eksotisk med et ædelt rovdyr end med Knud den Hellige. Her, i den nedlagte landsbyskole, slog Suzanne Brøgger sig ned som ganske ung, og her er alle hendes bøger blevet til: 22 bøger til voksne, to børnebøger og to skuespil – og senest også to cd'er, hvor hun synger jazz. Det er også her, at hun maler, når inspirationen er over hende. I dette hus, som startede som et kollektiv i pagt med 1970'ernes emancipationsdrømme og omkalfatring af parforhold og kernefamilie, fandt hun tidligt kraft til at koncentrere sig om både livet og skriften, der løber som to parallelle spor, hun bevæger sig ad med lige dele livseksperiment og (selv)agttagelse. I sine bøger har hun skabt en ny, hybrid, litterær genre, hvor hun med antropologens nysgerrighed undersøger kultur, køn og samfund, som var der tale om en fremmed planet, og som kritisk kronikør med sig selv som sansende og reflekterende subjekt har hun hverken skånet andre eller sig selv. Hertil kommer en sjælden sans for selviscenesættelse, der har resulteret i en imponerende mediegennemslagskraft – vel ikke tilkommet nogen anden dansk forfatter siden Karen Blixen. Hun er kendt i hele Norden, og hendes bøger er oversat til tyve sprog.

Det har krævet fred og ro at tænke det hele forfra. Det langsomme hjul, isolationen, det dybere åndedræt, yoga, brødbagning og læsning har fremmet hendes fokus og koncentration, og huset har med dets afsides beliggenhed været ideelt, når hun har måttet søge i ly fra de blitzende mediespots. Men langdistancesynet har også gjort det muligt for hende at se udviklingstendenser, som ligger mere upågtede hen for os nærsynede storbyboere. Efterhånden som medkollektivisternes faldt fra, blev Suzanne Brøgger husets eneste ejer, og i de seneste årtier har det dannet ramme om familien Zeruneith-Brøggers liv (hun lever sammen med forfatteren og litteraturforskeren Keld Zeruneith, *red.*). Suzanne Brøgger lytter til væggene, og mosen, som angiveligt er hendes første læser, har hun haft udsigt til fra sit arbejdsværelse igennem alle årene. Mosen ”dette tredje sted, der hverken er vand eller jord, men som kan sammenlignes med jætternes Udgård eller kaos-land.” Det er en ursuppe, der gemmer altings begyndelse og slutning, kunne man tilføje.

I den kalejdoskopske og rige bog *Sølv* bevæger Suzanne Brøgger sig igennem mange tider og steder, og denne gang er det ikke hende selv, men huset, der er det prisme, hvorigennem hun ser samfundet, kønnet, egnhistorien og sit eget, personlige liv – for ikke at glemme den lokale landbefolkning, der har været hendes daglige kontakt i 40 år. Vi sidder i dagligstuen med den lavthængende vintersols sidste stråler gennem vinduet og lytter til den knitrende ild i pejsen.

Hvad har det betydet for dit forfatterskab, at du har haft denne base?

– Det har betydet alt! Da jeg havde slået mig ned her som ung og omgikkes andre unge mennesker, der også gerne ville være forfattere, beklagede de sig

til mig, når de havde svært ved at skrive: 'Jamen, nu har vi også lejet et hus på landet, men det kommer der ikke nogen bog ud af'. Men for mit vedkommende forholder det sig omvendt: Det er huset, der har skrevet mine bøger. Det er stedet, der valgte mig.

Den nedlagte landsbyskole er et eksempel på flugten fra land til by, som den vestlige verden har været vidne til i løbet af det 20. århundrede, en proces, der bl.a. beskrives i *Sølve*, og den største forandring i samfundet er faktisk foregået ude på landet, konstaterer Suzanne Brøgger. Men hun har haft den samme udsigt i 40 år:

– Jeg har haft en rodløs barndom og har gået i 117 skoler forskellige steder i verden (Suzanne Brøggers stedfar var ansat ved FN, *red.*). Jeg er ret god til at flytte mig og tilpasse mig nye steder, og jeg kan godt suge til mig og tage notater alle steder i verden, men når stoffet virkelig skal bundfælde sig og gøres til varig skrift, så skal jeg forankre mig. Jeg kan ikke forestille mig, at jeg kunne have gjort det uden stedet.

Du skriver, at huset gjorde dig til digter. Du havde muligheden i dig – men også muligheden for at gå til grunde. Kan du uddybe dette?

– Som ung bliver der festet meget og drukket meget, men hvis man ikke vil være med og melder sig ud, tages det ilde op, og man bliver betragtet som en lyseslukker. Vennerne bliver jaloux, når man vil have tid for sig selv. Den eneste løsning er at flygte. Jeg kunne ikke forene et hektisk byliv med den fordybelse og ro, som et skrivende liv beror på, og dette sidste har reddet mig.

Og herude på landet fik du lejlighed til at møde nogle mennesker, som du aldrig ville have mødt i dine egne cirkler med kunstnerne og de intellektuelle?

– Ja, fx mine naboer. De havde tjent på gårdene, da de var blevet konfirmeret og havde fået deres tænder i konfirmationsgave. Senere blev de selvstændige. Min nabokone havde en købmandsbutik, og manden kørte med brød og senere med foderstoffer. Det var meget konkrete arbejder. De var født ind i en bondekultur, som ikke findes mere, selv om jorden jo stadig dyrkes, men i dag af maskinstationer og meget intensivt af få, store gårde. Det er en livsform fra 1300-tallet, som er gået ned i løbet af ganske få årtier, og man konstaterer med undren, at denne store forandring på landet – der langt overgår den, der er sket i byerne på samme tid – aldrig været genstand for en politisk debat herhjemme.

I bogen Sølve opererer du med en helt anden tidsregning end den kronologiske – du foretager med dine egne ord en slags ”tidsmæssig skywalking,” hvor alt kan finde sted samtidig. Kan du forklare denne metode?

– Det er en blanding af research og fantasi – og man må naturligvis træffe nogle valg og give afkald undervejs, som at man ikke kan skrive, som de

skrev i renæssancen eller i vikingetiden nede på Trelleborg, for så kan ingen nutidsmennesker jo forstå det. Jeg må vedgå, at det er mig, der skriver det hele og mig, der lever mig ind i alle tiderne og personerne. Jo, research er vigtig, og det ene avler det andet. Jeg har altid haft en antropolog i mig og er fyr og flamme for at åbne mig over for andre tænkemåder, kulturer og tider. På en eller anden måde kan man altid finde sin indre vikingefru eller stenalderdame – eller sin indre Fruen til Sølv. Man skal oplede de verdener.

For hver bog er der et regnskab med et mennesketab, erkender du. Hvordan ser regnskabet ud med Sølv?

– Der er vist ikke noget regnskab og ingen mennesketab. Der er næppe nogen, der dukker op fra vikingetiden og truer med, at de aldrig vil se mig mere, ler Suzanne Brøgger.

Det bringer mig videre til næste spørgsmål: Man fornemmer, at Sølv er blevet til igennem rigtig mange år. Det er en form for dagbog eller huspostil, som du selv har benævnt den. Bogen spænder over himmel og jord, liv og død, natur og kultur, nutid og fortid, køn og klasse, ligesom du også tegner nogle portrætter af de mennesker, der har haft deres gang i huset – fra Joachim Israel over Elsa Gress til Karen Dissing for ikke at glemme din egen mand, som du kalder Z eller manden i huset. Hvordan og hvornår har du skrevet denne bog?

– Ja, bogen er frugten af 30-35 års fordybelse på et sted. Og så var spørgsmålet, hvordan kunne alle disse erfaringer blive til en bog? Hvilken slags bog kunne det blive? Jeg kunne ikke tænke mig at skrive en historisk roman, så jeg blev nødt til at opfinde en ny genre, og det blev til en slags zapper-roman, som svarer meget godt, til det vi gør, når vi ser tv, hvor vi jo uden hindringer kan zappe mellem Egypten, Science Fiction og tegneserier. Det vil hjernen godt.

Disse zapninger bliver ikke desto mindre til en samlet fortælling, der oven i købet slutter symbolsk med, at der graves i haven, da du skal have indlagt jordvarme, så den gamle herregård Gjurte kommer til syne. Det er en palimpsest, altså lag, der dækker tidligere lag, som du kan danne din fortælling af – som et patchwork.

– Måske er det mere en gobelin end et patchwork. Men det er rigtigt set med palimpsest. Jeg arbejdede første gang med stoffet, da jeg udgav *En gris, der har været oppe at slås, kan man ikke stege* i 1979. Der var en lille gobelin på forsiden med damen og enhjørningen (fra Cluny-Museet i Paris, red.). Jeg følte, at det var som at komme til middelalderen at flytte herud, og jeg kunne derfor se på livet med et fremmed blik. Men nu er jeg ikke nogen fremmed mere, selv om jeg stadig ikke bliver regnet som indfødt af den lokale befolkning – på trods af, at jeg efterhånden er den, der har boet her længst. Og jeg

må sige, at det meste er væk i dag. Den første sætning i *En gris ...* er: ”Alt forsvinder herfra...” er sand, og det meste er glemt. Det motiverede mig til at nedfælde noget om stedet, der havde bibragt mig så meget. Jeg ville gerne fastholde noget, og med den digitale tidsalder, hvor man lever stadig mere i nuet, forsvinder det hele hurtigere end nogensinde. Det største ryk i glemslen, skete, da radioen vandt frem i under Olympiaden i 1936. Indtil da havde man brugt aftenerne på at fortælle historier og tale med hinanden.

Passager af Sølv er skrevet med kursiv. Det er, hvor du lægger ordene i munden på den meget lærde Fruen til Sølv, der skriver fra sin historiske position i 1500-tallet, og med alt hvad dette indebærer af religiøse refleksioner mv., men indimellem er du jo selv fru en til Sølv, der skriver ud fra den profane nutids synsvinkel, og hvor vi møder forfatteren Suzanne Brøgger, der fortæller om sit liv. Disse skift i fortæller giver en dynamik. Kan du fortælle, hvad det har givet dig at leve dig ind i Fruen til Sølv's erkendelseshorison og følelsesliv?

– Det er rigtigt, at jeg har det med at glide ind og ud af fru en til Sølv. Jeg har valgt at lade hende leve i tiden omkring reformationen, fordi det var en krisetid, og det, der var gangbar mønt i går hvad angår trosforestillinger, ikke gælder i dag, og at man blev jaget ud af klostrene, og at der kom en helt ny livsform, som man skulle orientere sig i. Dette afspejler vores egen verden, og det har jeg selv oplevet. Når man er født i midten af forrige århundrede, er man formet af den gamle verden, og jeg synes selv, at jeg lever i en helt ny verden, som jeg skal orientere mig i. Det meste af det passer mig udmærket, men alligevel er det ret fremmedartet.

Det performative aspekt, selvscenesættelsen har altid været bærende for dine undersøgelser, idet dit forfatterskab forløber i mellemfeltet mellem det biografiske, det fiktive, det autentiske og det iscenesatte – allerede i 1970'erne, altså 30 år før Claus Beck-Nielsen – og inden for billedkunsten en skikkelse som Lilibeth Cuenca og flere. Det vækker interesse blandt de yngre forfattere. Din skrift og dit liv er to sider af samme sag. Har det undertiden været vanskeligt at sondre mellem de to positioner? At være skrivende og iagttagende, at være myte og menneske?

– Ja, det har indimellem været anstrengende og belastende. Ikke så meget pga. opmærksomheden, da stedet her har betydet, at jeg kunne lægge afstand til medierne. Men indimellem har der været nogle meget ubehagelige plage-ånder. Og så er man pludselig meget sårbar. I de tilfælde har skotterne mellem de forskellige roller vist sig ikke at være særlig tætte.

I dine tidlige bøger plæderede du for en frisættelse af Eros. Har du opgivet denne drøm?

– Det er noget, der hører ungdommen til, og hver generation må frigøre sig på sin egen måde. Der vil hele tiden være nye omstændigheder, som man vil føle sig motiveret til at bryde med eller frigøre sig fra. Det skulle gerne blive sådan, at det munder ud i en indre frihed, og det ville det jo ikke gøre, hvis frigørelsen blev en ideologi. Frihed er at kende nødvendigheden, og i hver aldersfase indser man nødvendigheden af at træffe nogle bestemte valg.

Den indre frihed, som du selv har fundet, har vel en del at gøre med koncentration. Dyrker du meditation?

– Nej, det gør jeg nu ikke. Men jeg lever meditativt, og det er helt afgørende for mig. Og jeg dyrker yoga. Og så efterlever jeg det gamle diktum: First things first. Fx er det en dårlig idé at starte sin dag med at læse aviser eller åbne post. Det er vigtigt at skrive, når man er frisk.

I det erotiske eventyrdigt Sløret forsøger du at dæmme op for pornificeringen af samfundet og for det tab af erotisk spænding eller gnist, som følger med udligningen af kønsrollerne. Eros er i fare for at dø, sådan som vi har indrettet os, synes du at sige. Bogen damper af erotik, men også af underkastelse, idet fortælleren ligesom Scheherezade fra Tusind og en nats Eventyr – udskyder sin død ved at fortælle erotisk pirrende historier til den hellige sofa-sheik Jafar. Til sidst falder sløret, og når sløret falder, forsvinder fascinationen. Hvordan ser du på det konkrete slør, som de mere traditionstro muslimer bærer?

– Muslimerne har taget det gamle slør frem, fordi de kan bruge det som politisk manifestation. Men i mange tilfælde har de unge kvinders mødre ligget i bikini og set Brigitte Bardot-film! Det hører nemlig med til billedet, at man efter kolonitidens ophør forsøgte at skabe en europæiseret middelklasse i de arabiske lande, hvilket ikke lykkedes. Så kom revanchismen og dermed slørerne, og begge dele har øget Vestens had til den muslimske verden, hvilket har betydet endnu flere slør i den arabiske verden. Da jeg researchede til *Sløret*, konstaterede jeg, at der i overgangen til 1900-tallet, var mange victorianske kvinder, der drog ud til den muslimske verden og giftede sig med sheiker og sultaner, og flere af dem skrev deres memoier. En af dem kom til at bo i et tyrkisk harem. Det foregår i takt med, at man frygter, at industrialiseringen i Vesten skal 'maskingøre' mennesket, og derfor søger disse kvinder væk fra den vestlige civilisation. Jeg kan se en parallel til i dag, hvor det under den digitale revolution kan være vanskeligt for det kvindelige og det erotiske at finde en plads. Der er muligvis bedre plads til det kvindelige og det erotiske bag sløret, uden at jeg dog vil forherlige dette, og det går jo heller ikke hovedpersonen særlig godt i min fortælling, men araberne lader det kropslige fylde ret meget. Vi synes, at det virker kropsfornægtende, når de dækker kroppen til, men der er et meget rigt kvindeliv i de muslimske lande, fordi de ikke

har nogen 'outlets', og det hele skal foregå på et sted, nemlig i hjemmet. Så kommer sensualiteten og det kropslige til at fylde rigtig meget. De kilder hinanden på maven og reder hinandens hår. Det er der ikke meget plads til i vores samfund.

En af dine yngre kolleger, Pablo Llambias, har gennemskrevet eller bearbejdet din essaysamling fra 1975 Kærlighedens veje og vildveje på en måde, så han ændrer kønsoptikken. Hvordan læser du selv Pablo Llambias' bog?

– Jeg synes, at han læser mig godt, og at han bruger det til sit eget. På de 35 år, der er gået, har samfundet ændret sig så meget, at det er nogle helt nye historier, han kan fortælle alene ved at bytte om på kønnene. Han har investeret noget selv. Hvis det blot var et plagiat, ville det ikke være så sjovt, slutter Suzanne Brøgger.

Lisbeth Bonde

FÖR EGEN RÄKNING

FEM ÅR I MARIEHAMN

Skribenten var svensk generalkonsul i Mariehamn 2005-2010. Dessförinnan var Bertil Jobeus ambassadör i Reykjavik. Han har också varit pressråd i Helsingfors och i Washington samt pressombudsman på UD.

Bertil Jobeus skriver sedan 45 år tillbaka om utrikesfrågor i Västerviks-Tidningen. Han ingår i styrelsen för Föreningen Nordens Stockholmsavdelning och är medlem i Letterstedtska föreningen.

Bertil Jobeus

Sveriges generalkonsulat i Mariehamn är utrikesdepartementets närmaste och nästan minsta utlandsmyndighet. Konsulatet etablerades första gången 1918 som tillfälligt lönat konsulat fram till 1924. Först 1939 utsågs en lönad konsul. Carl Henric Gyllenram blev i mitten av 1950-talet Sveriges förste generalkonsul. Regeringen Reinfeldt har till ny generalkonsul i Mariehamn utsett förra ambassadören i Kanada Ingrid Iremark.

Efter fem år här kan hustru Marie-Louise och jag inte säga annat än att detta är en unik post i svensk utrikesförvaltning. Närheten i relationerna, det gemensamma språket och att arbetet i så stor utsträckning är inriktat på ibland väldigt konkreta frågor gör jobbet unikt och också mycket tillfredsställande.

Det ligger stark symbolik i relationerna mellan Åland och Sverige med tanke inte minst på den 600 år långa gemensamma historien. Regeringen Persson tog hösten 2005 beslut om att uppgradera konsulatet till generalkonsulat. Beslutet togs efter förfrågan till flera av UD:s enheter, som alla svarade ja. UD:s planeringsstab gjorde dock mycket klart för mig att uppgraderingen inte medförde ökade delegerade medel till myndigheten. Men den nya vackra skylten fick vi gratis. Dåvarande statssekreteraren för nordiska frågor Stefan Noréén spikade i närvaro av ett stort antal åländska dignitärer upp skylten mitt i smällkalla vintern. Uppgraderingen av konsulatet har mötts av mycket positiva kommentarer. Utöver Sverige är Ryssland det enda land som har diplomatisk närvaro på Åland med ett konsulat på Norra Esplanadgatan.

Talman Roger Nordlund, centerpartiet och förra talmannen socialdemokraten Barbro Sundback brukar säga utåt, även då republikens president Tarja Halonen är med, att Finland och Sverige har delad eller gemensam vårdnad om Åland, där Finland är fadern och Sverige modern. I enspråkigt svenska landskapet Åland talar i dag som vid tiden för den internationella uppgörelsen 1921 om Åland drygt 90 procent svenska, fyra-fem procent finska och de övriga procenten talar något av de 50 språk som talas av över 80 nationaliteter. Runt 2 000 svenska medborgare bor här. Många har dessutom både finländskt

och svenskt medborgarskap. Till Åland flyttar från Sverige framför allt äldre personer och unga familjer.

Besöksutbytet i relationerna mellan Åland och Sverige är centralt. Under våra fem år här har vi haft en rad s.k. högnivåbesök. Det mest bejublade var säkert besöket i maj 2008 av Kronprinsessan Victoria. Det första kungliga besöket på Åland på 200 år – jo det är sant! Kronprinsessan möttes här som överallt i Finland av utomordentligt stor sympati. Statsminister Fredrik Reinfeldt var här i mitten av mars i år, dagen efter ett besök i Moskva och samtal med president Medvedev och premiärminister Putin. Här hade statsminister Reinfeldt överläggningar med liberal-center-regeringen under ledning av lantrådet Viveka Eriksson. Vice statsministern Maud Olofsson stannade här flera dagar 2007.

Vi har också haft besök av förre utrikesministern Jan Eliasson, som aldrig besökt det självstyrande landskapet och förre utrikesministern Hans Blix, som besökte ön som 5-åring. Bägge ex-utrikesministrarna höll föreläsningar i Mariehamns stadsbibliotek i regi av Ålands fredsinstitut. Föreläsningarna lockade storpublik.

Under maj 2010 har generalkonsulatet varit engagerat i förberedelser för ett regionmöte i Mariehamn för Sveriges ambassadörer i Norden, Baltikum och Polen, i besök av budgetavdelningen på finansdepartementet, riksdagens kulturutskott, Statens geotekniska institut, Djurgårdens Rotaryklubb, svenskfinska vänföreningen i Sveriges Riksdag, Finlands ambassads kontaktgrupp i Stockholm och näringsutskottets s-ledamöter.

Svenska regeringens beslut strax före jul 2009 att låta åländska studerande söka till svenska universitet och högskolor på samma villkor som svenska studerande fick här ett mycket gott mottagande. Då frågan på åländskt politiskt håll först väcktes var det inte självklart att det skulle gå vägen. Men genom skicklig politisk lobbying från åländska regeringsledamöter, lagtingsledamöter och svenska riksdagsledamöter kunde till slut högskoleminister Tobias Krantz fatta beslut om att elever från bl. a. IB-skolan, Europaskolan och åländska gymnasier ges tillträde till svensk högskoleutbildning på samma villkor som svenska studerande. Redan i dag flyttar ca 80 procent av nytexaminerade studenter till svenska universitet och högskolor. Åländska studenter i Uppsala har nyligen startat Ålands nation för de studerande.

Exemplen på den starka integrationen mellan Åland och Sverige är många. Ålands enda riksdagsledamot i Finlands riksdag Elisabeth Naulé är född i Värmland med norsk mor och svensk far. Under studietiden på Uppsala universitet träffade hon ålänningen Ben Listerby, numera bokhandlare och flyttade med honom till Mariehamn. Hon blev anställd i landskapsförvaltningen och slutade som kanslichef. Nu sitter hon som Ålands enda riksdagsledamot i Finlands riksdag. Landskapsantikvarien Viveka Löndahl är också hon född

i Värmland. Stadsbibliotekets chef och Folkhälsans chef är också födda i Sverige. Listan kan göras hur lång som helst.

Talman Roger Nordlund, nestor i åländsk politik efter åtta år som lantråd, menar att relationerna västerut ökat. Han ser samtidigt ett ökat regionalt samarbete mellan Åboland, Åland, Roslagen, Uppsala, Stockholm och Mälardalen. Det gemensamma språket drar, "make söker maka". Talmannen skulle gärna se att Åland och Sverige genom regionalt samarbete kunde kopiera Öresundsmodellen. "Vi skall titta närmare på det samarbetet senare i höst". Han hoppas slutligen att svenskar skall visa större intresse för historien runt Ålands speciella status.

Landshövding Peter Lindbäck säger sig under sina elva år som landshövding ha iakttagit en accelererande åländsk orientering mot Sverige. Det gäller frågor om studier, sjukvård och kultur. Han ser det som ett mervärde att Sverige öppnar sig.

Beslutet av svenska regeringen att göra ett undantag för åländska studerande vid ansökan till svenska universitet kan säkert för svenskspråkiga universitet i Åbo och Helsingfors upplevas som en utmaning. Dessa studieorter måste genom bredare kursutbud bli bättre på att locka åländska studenter till sig.

Riksdagsledamoten Elisabeth Naulé tycker att Sverige i relationen till det självstyrande landskapet och republiken Finland varit ett föredöme. Hon upplever att Sverige sedan den internationella överenskommelsen 1921 togs om Ålands status, sökt ge det stöd som behövs och som man kan förvänta sig. Viktigt är dock att hålla informationen om denna snart hundraåriga internationella överenskommelse levande inte bara för svenskar, menar Elisabeth Naulé.

Intressant att notera är att främst kulturlivet, näringslivet och det fria föreningslivet visat större intresse av att knyta kontakter med Sverige. Ett skäl till det ökade intresset för Sverige sägs ibland vara svårigheter för ålänningar att kunna använda sitt modersmål i kontakterna med Fasta Finland, som Finland då och då här kallas.

Det finns säkert en potential i gränshandeln mellan Åland och Sverige. Kontakter har tagits med Tullen om utökat samarbete. Ärenden om gränshandelshinder har anmälts till Gränshinder-forum inom Nordiska ministerrådet. Flera gränshandelshinder har bockats av, men nya har också tillkommit. Åländska handlare är irriterade på att de vid inköp av varor i Sverige tvingas betala moms och så får de vid hemkomsten betala moms en gång till. Skatteverket är inkopplat på frågan. Möjligen kan det finnas en lösning i sikte vad gäller varuinköp.

I media brukar sägas att landskapet Åland är det mest svenskspråkiga landskapet i världen och att Mariehamn efter Korsnäs i Finland är den mest svenskspråkiga kommunen i världen.

Att vara svensk generalkonsul på Åland är ett mycket tacksamt arbete. Det är givetvis viktigt att som generalkonsul vara nyfiken och gå på många av de politiska och kulturella möten som ordnas. Och att sitta troget på läktaren i lagtinget och följa de långa debatterna. Ha förmånen, vilket aldrig hänt mig i något annat parlament i världen, att prominenta politiker kommer upp till mig på läktaren och pratar om stort och smått. Det är mycket som är väldigt äkta i relationen mellan Åland och Sverige.

Bertil Jobeus

KRÖNIKA OM NORDISKT SAMARBETE

BYGGSTART FÖR NORD STREAM OCH AVTAL OM RYSK-NORSK GRÄNSDRAGNING

När den officiella byggstarten för Nord Stream ägde rum vid Viborg i Finska viken var Rysslands president Dmitrij Medvedev och EU-kommissionens energiansvarige kommissionär Günther Oettinger huvudpersonerna på plats. Men här fanns också en stor mängd andra dignitärer, företrädare för politik, storföretagsamhet och finansväsende i ett flertal europeiska länder. Ett antal nordbor fanns på plats, men de hade föga betydelse utöver åskådandet.

Tysklands förbundskansler Angela Merkel kopplades upp via videolänk och uttalade bland annat: "Vårt gemensamma mål är ett långsiktigt energipartnerskap baserat på jämlikhet. Det ska erbjuda företag på båda sidor möjligheter till samarbete och tillväxt. Nord Stream visar på den stora ekonomiska potentialen i ett sådant partnerskap."

"Jag är övertygad om att naturgasledningen Nord Stream kommer att bli ytterligare en länk mellan Ryssland och Europa. Projektet uppfyller våra långsiktiga mål och överensstämmer med målsättningen att utveckla våra nationella ekonomier. Och naturligtvis är detta ett bidrag till Europas energisäkerhet", sade president Medvedev vid ceremonin.

"Nord Stream är ett prioriterat energiprojekt för EU och betydelsefullt för att komplettera det europeiska energinätet", framhöll EU-kommissionär Oettinger.

Möjligheter till samarbete och tillväxt på båda sidor, säger Tysklands Angela Merkel.

En länk mellan Ryssland och Europa, säger Rysslands Dmitrij Medvedev.

Merparten av den 1 224 kilometer långa rörledningen sträcker sig genom Östersjön och på botten av Sveriges, Finlands och Danmarks ekonomiska zoner i detta innanhav. Det är en transportsträcka som i Merkels uttalande binder samman "båda sidor" (Ryssland och Tyskland?, köpare och säljare?). Om Medvedev, när han gjorde uttalandet, inkluderade de tre nordiska EU-medlemmarna i Europa eller om han snarare ansåg att länkens anknytning till Europa sker vid angoringsplatsen utanför Greifswald, är svårt att veta. Väl att märka är att han hur som helst anger Europa och Ryssland som skilda storheter.

De tre nordiska länder som berörs av Nord Stream har alla gett sitt tillstånd för dess ledningsdragning på grundval av inlämnade miljökonsekvensbeskrivningar och i enlighet med nationella lagar och internationell rätt. Det har skett med den noggrannhet och den oväld som kännetecknar nationer med fungerande rättsstater och demokrati. Det finns väl ingen som menar att beslutet har samband med undfallenhet gentemot Tyskland och Ryssland?

Det är å andra sidan vanligt att påstående görs om att relationerna för de tre nordiska länderna gentemot Ryssland påverkats positivt av att inga hinder lagts i vägen för Nord Streams gasrör. Det torde i första hand gälla Sveriges och Danmarks relationer, i synnerhet sannolikt Sveriges. Det är ett faktum även om det betraktas som en icke kalkylerad bieffekt av de som haft att ta ställning i samband med miljöprövningen.

Kostnaden för denna investering är beräknad till 7,4 miljarder euro. Företag i elva europeiska stater är inblandade i anläggningsarbetet. Förutom tillskott från ägarna i de ryska, tyska och holländska företag som gemensamt äger Nord Stream har hittills 26 banker bidragit med lån till den första etappens finansiering. När Nord Streams båda ledningar är färdiga 2012 kan de transportera 55 miljarder kubikmeter gas om året från Ryssland till Tyskland. Där ska de kopplas ihop med energinäten i bland annat Tyskland, Danmark, Nederländerna, Belgien, Frankrike och Storbritannien. Via Danmark kan gas från Nord Stream också nå Sverige via det begränsade röret som finns för gas i sydvästra delen av landet.

Tyskland och Ryssland har i århundraden varit de särklassigt viktigaste geopolitiska storheterna för de nordiska länderna. I krig och fred har de varit antingen med- eller motspelare för olika nordiska länder. Och lika lite som det varit möjligt att bortse från dem i historien så är det möjligt i framtiden. Det är emellertid en stor framgång att interaktionen nu kan ske i enlighet med lag och rätt. Det är heller inte lika lätt att spela ut nordiska länder mot varandra som det ännu var för bara två sekel sedan.

I dagens allt mera globaliserade värld förblir Tyskland och Ryssland de viktigaste geopolitiska och geoeconomiska faktorerna för alla övriga stater runt Östersjön. Att energi motsvarande 26 miljoner kontinentala villors behov transporteras via Nord Streams ledning, från Ryssland till Tyskland, under många årtionden framöver har självklart betydelse för många staters trygghet.

Väl att märka är att EU inte bara lägger vikt vid vad denna rysk-tyska gasledning kan betyda för energisäkerheten dessa storheter emellan. Inom EU har beslut också tagits syftande till att öka Estlands, Lettlands och Litauens integration med de nordiska systemen för elförsörjning, dels genom en kabel mellan Finland och Estland, dels genom en länk mellan Sverige och Litauen.

Kabeln mellan Sverige och Litauen har tillkommit efter en överenskommelse som inbegriper även Lettland. EU bidrar med finansiering. Svenska Kraftnäts VD Mikael Odenberg har betonat att det är ett steg för att integrera de baltiska länderna med den nordiska och europeiska elmarknaden. Det handlar inte bara om själva elkabeln över Östersjön, utan också om att utveckla en väl fungerande nordisk-baltisk elmarknad.

I samma aprilmanad som Nord Streams byggstart officiellt manifesterades utanför Viborg undertecknades ett avtal med sannolikt ännu större betydelse

för Nordens och i synnerhet Norges relation till Ryssland. Den 27 april, drygt två veckor efter det att Medvedev mött Oettinger i Viborg, satt han ned tillsammans med Norges statsminister Jens Stoltenberg för att underteckna ett avtal som klargör gränsdragningen mellan de båda länderna i Barents hav.

I 40 år har de båda staterna förblivit oeniga om hur gränsdragningen ska ske i en gränsszon omfattande 175 000 kvadratkilometer, det vill säga en yta som är större än Estland, Lettland och Litauen tillsammans. I det område där regeringarna nu enats om gränsdragningen – parlamentets godkännande krävs också – finns sannolikt betydande mängder gas och olja samt riklig tillgång på fisk.

Genom detta avtal stärks möjligheterna till ett väl fungerande grannsamarbete mellan Norge och Ryssland – två länder som faktiskt aldrig krigat mot varandra. Det är ett samarbete som mycket väl kan få en ekonomisk omfattning som överstiger den som Nord Stream-projektet genererar. Och möjligen finns det en koppling mellan projekten. Ingen vet varifrån den gas som ska ledas genom Nord Streams Östersjörör på lång sikt ska komma. Ett alternativ är Stjokmanfältet i den ryska delen av Barents hav, 55 mil och på relativt stort djup utanför närmaste delen av Rysslands väldiga landmassa.

Investeringarna här har skjutits på framtiden. Nyutvecklad utvinningsteknik har gjort att priset på naturgas antas bli lägre än tidigare förväntat genom att de beräknade tillgångarna bedöms bli större. Denna teknik som lett till att somliga i Polen hoppas att landet ska kunna bli självförsörjande på gas i framtiden och som lett till kontroversiella provborrningar på Österlen i Sverige, kan påverka när Stjokmanfältet tas i anspråk. Tidpunkten kan också komma att påverkas av den påminnelse om djuphavsborrningarnas miljörisiker som BP-haveriet i Mexikanska gulfen gett oss.

Stjokmanfältet berörs endast indirekt av det nya norsk-ryska avtalet. Men under förutsättningen att stortinget i Norge och riksduman i Ryssland ratificerar det nu ingångna avtalet så får det betydelse såväl för förvaltningen av fisket som för möjligheterna att exploatera fyndigheterna på och under havsbotten i ett väldigt, tidigare omtvistat område. Alla som ser oavgjorda gränstvister som säkerhetshot har nu ett skäl mindre till oro.

Såväl de omfattande transporter av olja och gas i Östersjön som en beräknad starkt ökad utvinning av olja och naturgas i Barents hav och arktiska farvatten kommer att höja anspråken på miljöskydd. Ökade resurser, fartyg och utrustning för att begränsa oljeolyckors konsekvenser, behövs.

I Karlskrona i Sverige tog man de första dagarna i juni emot Kustbevakningens nyaste fartyg, KBV 003 AMFITRITE för att stärka möjligheterna att ingripa mot olje- och kemikalieolyckor på främst Östersjön. Det är en liten del av de resurser som behövs med tanke på de ökade mängder olja som fraktas i Östersjön och hanteras i övriga nordiska farvatten kommande årtionden. Minskningen av oljeberoendet i nordiska länder skonar inte de nordiska

kusterna från växande hot. Här förslår det inte att bara göra nationella satsningar. Internationellt samarbete, inte minst nordiska länder emellan, är helt nödvändigt.

Anders Ljunggren

LETTERSTEDTSKA FÖRENINGEN

BJÖRN HAGSTRÖM IN MEMORIAM

Björn Hagström

Professor Björn Hagström, mångårig och trogen ledamot av Letterstedtska föreningen, avled på nyårsdagen 2010, 88 år gammal. Han var född i Stockholm 1921 och uppvuxen där. Efter studentexamen vid Södra Latin 1941 och militärtjänstgöring vid Hälsinge regemente bedrev han studier vid dåvarande Stockholms högskola, varvid nordiska språk blev hans huvudämne. Särskilt var det de västnordiska språken och bland dem i första hand färöiskan som tilldrog sig hans intresse. Vid besök på Färöarna lärde han sig språket och gjorde inspelningar av färöiska dialekter. Där samlade han också sommaren 1961 material till det som skulle bli hans licentiatavhandling 1962 och i överarbetat och utvidgat skick doktorsavhandling 1967, en undersökning av ändelsevokalerna i färöiskt talspråk. Arbetet med de båda avhandlingarna bedrev han vid sidan av lektorat i svenska vid Gubbängens gymnasium. Doktorsavhandlingen meriterade för docentur i nordiska språk.

Åren 1968-76 verkade Björn Hagström som lärare och forskare i nordiska språk vid Stockholms universitet, tidvis som professorsvikarie. Läsåret 1976-77 var han gästprofessor vid Färöarnas akademi, Fróðskaparsetur Føroya, i Tórshavn. Från 1978 till sin pensionering 1986 innehade han den ansvarsfulla och krävande posten som vetenskaplig huvudredaktör för den stora ordbok över det fornvästnordiska prosaspråket, Den Arnamagnæanske Kommissions Ordbog, som är under utarbetande vid Köpenhamns universitet. För sina insatser på denna post förärades han storriddarkorset av den isländska Falkorden.

Björn Hagströms vetenskapliga produktion rymmer utöver doktorsavhandlingen en rad skrifter om i första hand färöiskt språk. Ett tidigt exempel, från 1964, är uppsatsen *Några ord om språket i Husaviksbreven*; breven är det enda

större medeltida dokument som finns bevarat från Färöarna. En uppsats från 1970 handlar om supradentaler, en annan från samma år om initialt *h* i pronomen. Färöiska språkliga frågor av icke ljudhistorisk art behandlas i uppsatser som ”*Hví hevur nekarin febur?*” *Något om form, uttal och stavning av danska lånord i färöiskan* (1977), *On Language Problems and Language Planning in the Faroes* (1978), *Den färöiska tvåspråkigheten i sociologiskt och socialpsykologiskt perspektiv* (1987) och *Language Reforms in the Faroe Islands* (1990). Han engagerades som medarbetare i det digra, på Walter de Gruyter Verlag 2002-2005 utkomna verket *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the North Germanic Languages*, där han är författare till fyra artiklar, tre som handlar om färöiskan och en om internordisk språkkontakt. Ett gott bidrag till färöisk ortnamnsforskning är hans tolkning av *Mykines*, namnet på Färöarnas mest kända fågelö, publicerat i en festskrift 1984.

Björn Hagström författade ett flertal utförliga, om omdömesgillhet, imponerande beläsenhet och gediget kunnande inom olika grenar av universitetsämnet nordiska språk vittnande recensioner/recensionsartiklar rörande doktorsavhandlingar och andra större arbeten. Han medverkade också med flera artiklar i *Nordisk Tidskrift*. Han skrev här bl.a. om det färöiska språkets bakgrund, skapandet av ett eget färöiskt skriftspråk, tvåspråkigheten och språkvården, han porträtterade ingående författaren Heðin Brú och han recenserade böcker, så sent som 2009 professor François-Xavier Dillmanns mästerliga 800 sidor långa, i Uppsala år 2006 utgivna arbete *Les magiciens dans l'Islande ancienne*. I en finstämd nekrolog över professor Christian Matras betonade han dennes stora betydelse för Färöarnas språk och litteratur som forskare, skald och språkvårdare.

Björn Hagström var den främste kännare av det färöiska språket vårt land har haft. Ett bevis på den stora uppskattning hans forskargärning rönte från färöisk sida är att han vid uppnådd svensk pensionsålder kallades till en professur i nordiska språk, särskilt färöiska, vid Fróðskaparsetur Føroya, en befattning som han dock av personliga skäl aldrig tillträdde, ett annat att han på sin 70-årsdag 1991 tillägnades en vacker skrift innehållande åtta av hans uppsatser om färöiskt språk.

Jag lärde känna Björn Hagström då jag 1974 tillträdde Makarna Heckschers professur i nordiska språk vid Stockholms universitet. Den bild jag då fick av honom som person har bara förstärkts med åren. Han var rakryggad och rättrådig, vänsäll och omtänksam, en engagerad familjefar, högt bildad och belevad, en gentleman av gammalt gott märke. Ett starkt musikintresse följde honom genom livet, och han var i yngre år en hängiven körsångare. Det var på en körresa 1946 han träffade sin blivande hustru Bothild, bördig från Volda på norska Vestlandet.

Lennart Elmevik

BOKESSÄ

NYTT BLIKK PÅ ET NASJONALIKON – HENRIK WERGELAND

Dikterjubileene er over oss. Jo mer vi snakker om flerkulturelt samfunn og globalisering, jo ivrigere trekker vi frem våre nasjonale ikoner. I Norge heter det største Henrik Wergeland. Til minne om hans fødsel i 1808 ble 2008 offisielt gjort til et Wergelandsår, med egen komité, mange arrangementer, mye retorikk og ofte tvilsom persontegning. For hvem var han egentlig?

Mye er skrevet om Wergeland, men en ny slekt trengte en oppdatert biografi. Oppgaven gikk til en historiker. Valget var naturlig: *Odd Arvid Storsveen* er den siste som har tatt sin doktorgrad på Wergeland. *En bedre vår. Henrik Wergeland og norsk nasjonalitet* er et stort og kunnskapstungt arbeid utgitt i 2004. Forutsetningene for en god biografi var til stede.

Samtidig var også rammen om arbeidet definert. Storsveen vil som historiker naturlig legge vekten på dikteren i tiden, det individuelle livsløp sett i lys av en historisk situasjon. Wergeland blir bestemt plassert i det trange nasjonale rom. Det er et rimelig valg, men ikke det eneste mulige. En annen studie som kom ut til jubileumsåret, *Geir Uthaug's Et verdensdyp av frihet*, ser Wergeland i lys av europeisk romantikk, særlig den engelske. Dette grepet viser oss ikke en annen Wergeland, men gir vår forståelse en annen dimensjon. Selv om man fullt ut respekterer begge forfatters valg, er det likevel nyttig å minne om at vi sjelden får med oss helheten, uansett hvor bra biografien er.

Wergelandsmyten

I 1830-årenes Norge dominerte politikken. En ung nasjon skulle utvikle både kultur og styringssett, frigjøre seg fra dansk åndelig hegemoni og stå på vakt overfor svensk politisk innblanding. Wergeland hørte til en generasjon av begavete unge menn som nå trådte frem, og som kom til å dominere norsk politikk i årtier. De ble jurister, historikere og teologer, og to ble diktere og dødsfiender: Johan Sebastian Welhaven og Henrik Arnold Wergeland.

De unge møttes i Studentersamfundet i den lille hovedstaden Christiania, og de utgjorde en viktig del av landets akademiske elite. Denne eliten delte seg i to i synet på hvilke strategier som skulle føre frem til nasjonal vekst og modning. Welhaven og hans venner holdt fast ved kulturforbindelsen med Danmark – de ble kalt ”danomaner”. De ble regimets menn. Wergeland var, i alle fall i navnet, anti-dansk, og engasjerte seg sterkt for en antibyråkratisk, radikal nasjonal opposisjon. Hans støtte til bøndenes politikk i 1830-årene, hans kamp for nasjonale symboler og norsk språkfornyelse, hans opplysningsarbeid for allmuen og arbeiderne – alt dette bidro til å gjøre ham til den

myteomspunne idealskikkelsen som en senere nasjonal og radikal bevegelse med rot i bondesamfunnet, Venstre, kunne bruke i sin politiske kamp. Han ble, som Storsveen uttrykker det, gjort til nasjonalt ikon, et ”mirakel” (s. 598).

I epilogen, som gjerne kunne innledet boken, peker Storsveen på denne ”nasjonalpolitiske tvangstrøyen” som lenge omspente debatten om Wergelands verk. Storsveen har tatt mål av seg til å erstatte mytene med et realistisk og edruelig bilde av dikteren og hans innsats. Da er det naturlig at han velger å rette blikket mot Wergelands plass på den nasjonale scenen, ikke minst fordi de personlige og litterære konfliktene som dominerte hans liv hang nøye sammen med de politiske motsetningene i det norske samfunnet. For Wergeland ble oftest diktning og politikk ett.

Et uregjerlig sinn?

Storsveen følger Wergeland fra vugge til grav på biografers vis. Hvilket bilde trer frem? Først mannen. Storsveen beflitter seg på å skape et nøkternt portrett. Men Henrik var ingen nøktern ungdom. Tidlig reiste han hjemmefra prestegården på Eidsvoll. Utenfor kontroll levde han et fritt og fuktig liv i den ferske hovedstaden. Storsveen vil alminneliggjøre ham, og nedskriver betydningen av de mange skandalehistoriene om Wergelands ville ungdom – fyll og spektakkel hørte Christianias studentliv til, og Henrik var ikke verre enn mange andre – kanskje bare ”normalt utagerende”? (s. 52). Ertetiden har skapt en myte. Dette motsies av Henriks egne angerfulle utbrudd om sitt utsvevende liv, og av Storsveens påpekning av at mange av Wergelands venner gikk i hundene. Vennen Mauritz Hansen skrev at han lever som et ”Svin”. Nå ja, de sparte ikke på ordene den gangen. Men Henrik forlør seg ofte gjennom livet.

Storsveen tegner gjennom boken Wergelands karakter trekk for trekk. Forholdet til andre mennesker var vanskelig. Han fikk lett fiender – ofte for den gode saks skyld – og han fikk ikke lett varige venner. Han ble for dominerende og kverulerende, og for selvsentrert. Han var ubetenksom og ubehersket, og rotet seg opp i krangler og rettssaker, som tilslutt ruinerte ham. Han var det vi før kalte ”kort for hodet”, og som i dag antakelig har en medisinsk diagnose. På den annen side kunne han være sjenerøs og tilgivende, søsteren Camilla sa at han ikke hadde sans for å hate. Det hindret ham imidlertid ikke i å bruke et hatefullt språk om sine motstandere, ikke bare i studenttidens litterære ”Stumpefeide” med Welhaven og hans venner, som heller ikke sparte på uforskammetheter, men også i senere feider. Hans sinn var, som Storsveen konkluderer, uregjerlig. Og det var motsigelsesfullt.

Men hvorfor unnskyldte? Disse karaktertrekkene, som balanserer et konvensjonelt heltebilde, er nødvendige å kjenne for å forstå hans vanskelige livsløp. De kan forklares individuelt. Men den enorme selvpptatthet som preger alt han skrev i dikt og forsvarsskrifter for seg selv, og som vi for øvrig også

finner hos motstanderen Welhaven, svarer også til den romantiske dikterrollen, bygd opp omkring ideen om uinnskrenket individualisme og selvutlevering.

Romantisk estetikk

Når Wergeland var viktig i egne øyne, kom det selvsagt av at han følte at han hadde en oppgave større enn ham selv: å bidra til menneskehetens fremgang, være "Menneskehedens Talsmand". At menneskeheten var på vei fremover, var hans faste tro. Utviklingen gikk mot frihet, forstått både politisk og individuelt. Det var grunntanken i hans historiesyn, som Storsveen analyserer i Wergelands historiske arbeider. Han delte tidens stadieteorier, der historien ble sett som en utviklingsgang fra barndom til modning, fra det primitive til det fullkomne, som var den europeiske sivilisasjon, utviklingens hittil høyeste trinn. Enhver annen kultur kalte han en "Halvkultur".

Menneskehetens fremgang var tanken bak hans første store verk, *Skabelsen, Mennesket og Messias*, der den historiske utvikling mot fullkommenhet ble satt inn i en teologisk ramme. *Skabelsen*, som kom i 1830, utløste den første store estetiske diskusjon om Wergeland som dikter. Welhaven måtte i sin store kritikk nok erkjenne hans geni, men han hadde egne ærend, og brukte anledningen til å hudflette Wergelands romantiske og kaotiske billedspråk. Storsveen tar nokså overlegent og nedlatende på Welhaven, og overser anmeldelsen. Men den utløste jo et svar fra Henriks far, Nicolai Wergeland, som Storsveen heller ikke går inn på. I *Retfærdig Bedømmelse af Henrik Wergelands Poesie og Karakter* fremfører han romantikkens teorier til forsvar for Henrik. Nicolai hadde tidlig forsøkt å rettlede sin sønn. Han var en streng kritiker, og mange av innvendingene han før hadde gjort, var de samme som vi finner hos Welhaven. Nå innrømmet han dikteren større frihet, med geniets rett. Forholdet mellom far og sønn er viktig gjennom hele biografien, og Storsveen peker på at faren kanskje hadde et altfor sterkt grep om sønnen, en "tvangstrøye" (s.29). Nettopp derfor burde Nicolais rolle som forsvarer av Henrik og romantikkens geniestetikk vært utdypet, og den estetiske diskusjonen gitt plass i stedet for en lang omtale av den personlige krangelen i den såkalte Stumpefeiden i Studentersamfundet.

Politikken – fra begeistring til skuffelse

Frihet var et løsenord både i estetikk og politikk. Henrik var som den første generasjon romantikere oppfylt av frihetsbegeistring. Den franske revolusjon hadde utløst håp: "Bliss was it in that dawn to be alive", mintes Wordsworth. Henrik ble oppglødd av det neste franske opprør, Julirevolusjonen. Men som de første romantikerne ble han skuffet. Den første revolusjonen endte i terror, den andre i undertrykkende borgerlighet. Wergeland kom temmelig lunken hjem fra Frankrike i 1831.

Storsveen peker på at utviklingen fra begeistring til skuffelse kom til å prege Wergelands vei gjennom politikken. Han viser til mange grunner hvorfor det måtte gå slik. Wergeland var ikke virkelig hjemme blant bøndene. Han var en embetsmannssønn på visitt. Han hadde heller ikke sans for detaljene i den praktiske politikken. Han var en skrivende mann, men også som skribent og redaktør i de radikale avisene *Morgenbladet* og *Statsborgeren*, ble han umulig og tilslutt forstøtt. Det politiske liv endret karakter. Da han på slutten av livet satte alt inn for å få endret grunnloven slik at jødene fikk adgang til landet, viste det seg at bøndene, nasjonens kjernetropper, ikke hadde samme forestilling om frihet som ham selv. De stemte mot lovendring, mens hans fiender gjennom alle år, embetsmenn og byråkrater, stemte for jødernes adgang. Ikke underlig at Wergeland gav uttrykk for følelsen av å kjempe alene, og være miskjente dikter i en liten nasjon – ”en ensom sjel”, skriver Storsveen (s. 599). Men det var også motivet i Welhavens *Protesilaus*. Hos begge ekte følelse, men vel også litterær konvensjon?

Wergeland stod fremmed for den snevre interessepolitikk. Han holdt seg til prinsipper. Men akkurat på dette feltet ble han innviklet i en motsigelse som ødela hans renommé som frihetselskende opposisjonsmann og venn av svenske liberale. Forholdet til Carl Johan, som Storsveen analyserer klokt, var alltid preget av respekt og beundring, og ingen tok større anstøt av hyllingsdikt til kongelige, det hørte med. Men da han i 1839 tok imot en pensjon av kongens kasse, en kompensasjon fordi han aldri fikk noen av de utallige embetsstillingene han søkte, haglet anklagene om brudd på prinsipper: Hvor var frihetsmannen og den uavhengige opposisjonsmannen? Han hadde solgt seg. Tross tappert forsvar, klarte han aldri å godtgjøre at dette ikke var et prinsippbrudd – pensjonen var, fremholdt han, lønn for ærlig opplysningsarbeid. Han kom på kant med sine egne, uten å vinne respekt hos gamle fiender. Storsveen ser hans skjebne på slutten av livet, da han dødssyk blir slått konkurs og kastet ut av sitt hjem, som bekræftelse på ”det uegentlige forhold mellom dikteren og hans samfunn”(s. 547).

En skrivende mann

Wergelands livsverk er enormt. Dikt, historiske arbeider, opplysnings skrifter for allmuen, teaterstykker og utallige avisartikler. Storsveen hugger inn i det hele.

Hans styrke ligger i hans store fortrolighet med det politiske liv i Norge i perioden. Men dette intime kjennskapet til tiden har lokket ham til å gjennomgå de mange farsene Wergeland skrev i stor detalj. For de som kjenner det litterære miljøet og bysladderer kan noe være festlig. Men det hadde, mener denne anmelder, greidd seg med færre gjenfortellinger. Det er imidlertid en vurdering som ikke alle vil være enige i. Farsene har tidligere vært oversatt som litterær produksjon, noen er, som Storsveen sier, ”høyst leseverdige”,

og det kan selvsagt forsvares å trekke dem skikkelig frem. Men morsomt er det ikke i lengden, selv om noen av dem har skikkelig snert mot Polemikkel Poetikkel, alias Welhaven.

Diktene er analysert i kronologisk orden, ettersom de ble publisert. De inngår ofte i en politisk sammenheng, som del av en debatt. Men mot slutten av livet fikk diktningen en mer sentral plass i Wergelands liv. På det lange sykeleiet som endte med hans død i juni 1845, skrev han flittig, både skuespill, biografier av kunstnerne Ole Bull, Thomas Fearnley og J.C. Dahl, og memoirene *Hasselnødder*. Men viktigst er hans dikt. Ingen er uberørt av dem. De har vært gjenstand for mange litterære analyser. Storsveen nærmer seg dem med et blikk til andres tolkninger, men gir sine egne. Historikeren er ikke litteraturforsker, og fra andre fagfelt vil analysen kanskje gripes annerledes an. Men Storsveen utlegger diktene med en varme i språket som vi ikke merker tidligere i boken. Og det må vel være frihet for leseren så vel som for dikteren?

Myteknuser?

Storsveen er kommet til side 604 når han stiller spørsmålet til sitt eget arbeid: endrer vi opp igjen med "det gamle Venstre-bildet"? Han konkluderer: "Nei, ikke helt." Men kanskje mer enn han hadde villet i utgangspunktet? Styrken i arbeidet er at den kunnskapsrike biograf prøver å stille seg spørrende, snu på vedtatte oppfatninger, trekke frem alle sider av den kompliserte personligheten han skal tegne. Svakheten er at han også faller tilbake til gamle klisjeer. Wergeland er og blir helten. Welhaven og hans krets omtales konsekvent som "troppistene" – et nedsettende uttrykk som ikke Wergeland fant på (s. 118), men som Welhaven brukte i *Norges Dæmring* i 1834, og som Wergeland elegant stjal til eget bruk. I andre historiske verker om tiden brukes uttrykket Intelligensen om denne kretsen, som, uansett hva man mener om deres politikk, ikke var skapt for å være haleheng. Storsveen kan dårlig skjule sin aversjon mot Wergelands fiender i Troppen. Men inntrykket vi får etter å ha lest boken, er at Wergelands verste fiende var ham selv, og de nest verste hans forhenværende venner med Ludvig Daa og Adolf Bredo Stabell i spissen. Byråkrater og regjeringsmedlemmer var heller ikke borte. De likte verken ham eller Welhaven.

De to dikterne var antagonister. En større sammenlikning mellom dem faller utenfor Storsveens ramme. Men i mangt falt deres syn sammen. De hadde begge et nasjonalt prosjekt, og så likt på fortiden. Men mens Welhaven så med pessimisme på samtiden, var Wergeland optimist. Likevel kunne Wergeland i en mørk stund nærme seg Welhavens bekymring for nasjonen, og innrømme (med et sitat fra *Norges Dæmring*) at "Skriget i Grunden dominerer os". I sak hadde de stundom samme syn. Wergelands krav til en uavhengig presse og motstand mot partidannelser ble delt av Welhaven, som skrev om det samme.

Begge ville ha statens støtte til kunstnerne. Begge trodde på menneskets perfektibilitet og opplysningens betydning. Men her tok, som Storsveen skriver, selvsagt Wergeland med sine folkeskrifter saken fatt på en langt mer effektiv og folkelig måte enn Welhaven, som stolte på kunstens oppdragende virkning.

Her røpet seg et avgjørende skille, som Storsveen peker på. Wergelands kulturprosjekt var demokratisk, han ville starte en dannelsesprosess nedenfra (s. 119). Men Storsveen må innrømme at han i arbeidet ikke kom utenom sin klassetilhørighet: hans opplysningsarbeid bar preg av paternalisme og moralisering. Den linjen, som ble videreført av hans beundrer samfunnsforskeren Eilert Sundt, førte rake veien inn i konservatismen.

Storsveen antyder da også at Wergeland, om han hadde fått leve, kanskje ikke ville levd opp til det mytebilde som er blitt skapt av den nasjonale demokratiforkjemperen, men blitt ”mer konvensjonell og mindre spennende for ettertiden” (s. 604)? Spørsmålet er selvsagt uten svar, og uten betydning. Wergeland var radikal nok for sin tid, innenfor sine begrensninger. Det er i egen tid han skal vurderes.

Det har Storsveen gjort. Han har tegnet et rikt og veldokumentert bilde av personen Henrik Wergeland og hans kompliserte liv og sinn. Han har fortalt med kunnskap om hans mangfoldige litterære verk, og plassert ham i tidens politiske strid. Han har ønsket å sette et kritisk blikk på et nasjonalikon. Langt på vei har han lyktes. *Mig Selv* er et viktig bidrag både til dikterens og nasjonens historie.

Anne-Lise Seip

Odd Arvid Storsveen. *Mig Selv. En biografi om Henrik Wergeland*. Cappelen Damm AS, Oslo 2008.

KRING BÖCKER OCH MÄNNISKOR

ESTLAND I TOTALITARISMENS KLOR

På vårvintern 2009 inträffade ett sällsynt fenomen i Helsingfors. Då publicerades den bok som detta handlar om, och händelsen fick redan i förväg till stånd en exceptionell uppståndelse. Att ett verk som så kraftigt kritiserar sovjetsystemet kom ut i Finland föreföll redan i och för sig att vara en sak som väckte förvåning, men den verkliga mediarumban utbröt, då man fick veta, att imperiet planerade ett motdrag.

Och visst försökte man sig på det, men att en del ungdomar som var värvade öster om gränsen i Putinanda ville göra publiceringstillfället till sitt eget, vände sig emot sitt syfte. Boken fick i stället enorm publicitet. Vid själva offentliggörandet infann sig hundratals människor, och dessutom behandlades den utförligt av TV, radio och press. Jag kan inte minnas att i Finland en enda fackbok skulle ha fått lika stor uppmärksamhet då den kommit ut.

Till den stora publiciteten bidrog också redaktörernas personligheter. *Sofi Oksanens* roman "Puhdistus" (översatt till svenska med titeln "Utrensning") har sålts i Finland i över 130 000 exemplar och översättningsrätten har sålts till 26 länder. Boken har också vunnit Finlands största litteraturpris. *Imbi Paju* har för sin del har regisserat en dokumentärfilm som bygger på hennes släktingars erfarenheter under sovjettiden och på basen av den skrivit den till svenska översatta fackboken "Förträngda minnen".

Hurudan är då *Kaiken takana oli pelko* (Bakom allt låg skräcken), av vilken i Finland redan har tryckt tre upplagor och som också utgivits på estniska?

Genast till att börja med: en så mångsidig och klart skriven framställning av den sovjetiska kolonisationens fysiska och intellektuella natur har inte tidigare utgivits. En del av artiklarna har tidigare publicerats på andra språk och i andra fora och är bekanta för dem som följer dessa saker. Att samla artiklarna mellan två pärmar erbjuder dock för en stor läsekrets en möjlighet att mödolöst nå fram till viktig information.

I de cirka fyrtio artiklarna inryms texter av olika typ och på olika nivå. Bland dem finns förtjänstfulla miniatyravhandlingar, vassa essäer och trevliga intervjuer, men också lösa minnesbilder och diffusa beskrivningar. Alla artiklar ansluter sig inte heller direkt till bokens titel. Ett personregister och en koncentration på färre och enbart artiklar av hög klass skulle ha underlättat läsarens arbete och framförallt gjort bokens budskap lättare att nå fram. Också en hårdare editering av vissa texter hade varit på sin plats.

Sofi Oksanens inledningsessä lyfter fram centrala avsnitt ur bokens breda utbud, men hon inför också många andra element i sin text. Hon jämför deportationerna av ester med folkmord. Hon förvånar sig också med skäl över,

att ”antifascism överallt är obligatorisk. Antikommunism inte.” Folk försöker fås att tro, att Estlands ”första republik” 1918-1940 var ”fascistisk” och nazivänligt judefientlig.

Oksanen lägger stor vikt vid ett mycket omtalat och i boken i flera sammanhang behandlat tema, det förstörda minnet och den på officiellt håll uppbyggda minnesförlusten. Hon diskuterar också orsakerna till, varför Sovjetunionens Gulag har hamnat utanför diskussionen då man talar om 1900-talets historiska katastrofer.

Professorn i internationell rätt vid Tartu (Dorpat) universitet Lauri Mälksoo skriver om rättsvidriheten vid erövringen av Baltikum. Han frågar, hurudant det sätt, på vilket Estlands, Lettlands och Litauens självständighet tillintetgjordes, var ur den internationella rättens synvinkel.

Mälksoo bedömer de baltiska republikernas anslutning till Sovjetunionen sommaren 1940 på grundval av de internationella överenskommelser och den sedvanerätt som då gällde. Enligt honom var det tvivelaktigt, om det var förbjudet att hota med militär kraft enligt internationell rätt redan innan detta stadgande klart uttrycktes i FN:s grundstadga 1945.

”En försiktig åsikt, som sannolikt får bakom sig majoriteten av forskarna i internationell rätt, är att förrän FN:s grundstadga trädde i kraft förbjöd den allmänna internationella rätten inte hot med militär styrka, men förbjöd otvivelaktigt användning av sådana kraftmedel.”

Därför har några nutida forskare påstått, att Sovjetunionens politik gentemot de baltiska staterna 1939 och 1940 inte stred emot den internationella sedvanerättens allmänna regler.

Däremot bröts de inbördes avtal som Sovjetunionen ingått med de baltiska republikerna entydigt. Av de bilaterala avtalen lyfter Mälksoo först fram fredsavtalen, i vilka Sovjetunionen erkände de baltiska republikernas obestridda självbestämmanderätt. Han granskar även det s.k. Litvinovprotokollet från år 1929 samt Kellogg-Briand-avtalet, som avvisade krig som medel för statlig politik. I icke-angreppspakterna mellan Sovjetunionen och Litauen 1926 och med Estland och Lettland 1932 förband man sig att avhålla sig från alla slags anfallsåtgärder och våldsamma metoder, som var riktade mot den andra avtalspartens områdesmässiga enhet och okränkbarhet eller politiska självständighet.

På initiativ av Sovjetunionen ingick Estland, Lettland och en del andra länder sommaren 1933 i London ett avtal som gällde definitionen av begreppet anfall. Detta och vissa andra internationella avtal som binder Sovjetunionen och de baltiska staterna förbjöd, enligt Mälksoo, alla slags anfall och användning av våldsamma metoder mot en annan avtalspart.

Den åsikt, enligt vilken Sovjetunionens inträngande i de baltiska republikerna var en anfallsåtgärd, får ytterligare förstärkning, då man analyserar den

praxis som användes av den internationella domstolen i Nürnberg. Den visade nämligen, att det under det andra världskriget var möjligt att göra sig skyldig till anfall utan att strider skulle ha brutit ut.

Att Österrike och Tjeckoslovakien gav upp efter att Tyskland hade hotat dem militärt definierades i Nürnberg som anfall. Trots att detta inte definierades som anfallskrig, ansågs det att följden av inträngandet i landet var att se som aggression.

Ett speciellt drag i ockupationen av Estland, Lettland och Litauen var att ockupationsmakten aldrig erkände, att det var fråga om en ockupation. Enligt Sovjetunionens påstående trädde Estland, Lettland och Litauen av fri vilja in i sovjetfolkens stora familj.

På grundval av sin detaljerade argumentering och många andra undersökningar anser Mälksoo alltså, att påståendet om frivillighet är lögn. ”Estlands, Lettlands och Litauens anslutning till Sovjetunionen i augusti 1940 efter att dessa länder hade ockuperats i juni samma år, var inte frivillig, utan det måste anses vara en våldsamt erövring, d.v.s. annekktion.”

Sovjetunionens Gulag granskas i flera artiklar. Bland dem finns också en intervju med Gulag-forskaren Anne Applebaum Hon efterlyser bl.a. att Ryssland gör upp räkningen med sitt förflutna, såsom Tyskland har gjort för länge sen.

Aigi Rahi-Tamm, som forskar om deportationerna av esterna, skriver hur en bokföring av en massa ”fientliga element” påbörjades i Estland hösten 1940. Den första storskjutsningen i Baltikum verkställdes natten mellan den 13 och 14 juni 1941 och antalet bortförda uppgick till 45 000. I Estland var antalet bortförda enligt folkkommissariens för stats säkerhet till ledningen i Kreml gjorda rapport, 9 146, av vilka 3 173 var anhållna och 5 973 deporterade.

En mycket mera omfattande deportation genomfördes från alla de tre baltiska sovjetrepublikerna på vårvintern 1949 i samband med kollektiviseringen av lantbruket. Saldot var 95 000 människor, av vilket Estlands andel var 20 713. Största delen av de deporterade var kvinnor, barn och äldre. Vid gripandena misslyckades man ibland också p.g.a. felaktiga eller bristfälliga register. Talen är bekanta för många, men mindre har man fått läsa om, hur anhållandena och deportationerna sköttes. Arbetet hörde till speciella operativgrupper, till vilka i hela Baltikum 1949 hade kommenderats 76 212 skjutsare. I Sovjetestland deltog nästan 26 000 sådana i projektet. De som skulle deporteras fick några timmar på sig att packa sina saker, i praktiken några tiotal minuter.

På anhållandet följde transport på lastbil till järnvägsstationer och inlastning i godsvagnar. År 1949 följde med varje deportationståg i medeltal 31 beledsagare – officerare, ledsagande soldater och medicinsk personal. I juni 1941 forslades från Estland nio tåg med deporterade, i slutet av mars 1949 nitton stycken.

Rahi-Tamm behandlar också transporterens mål i de inre delarna av

Sovjetunionen och de deporterades liv där. Stalins död 1953 betydde en vändpunkt, och de deporterade som ännu var vid liv började friges etappvis. Återkomsten var ibland påkostande, t.o.m. en bittrare erfarenhet än deportationen. ”--i stället för ett varmt mottagande fick man utstå bortvända blickar och ringaktande inställning.” Det var inte önskvärt att ha att göra med ”märkta”.

I boken finns flera artiklar, där andra förluster som Estland råkade ut för under den sovjetiska ockupationens tid behandlas, som förtryckets skador på folkhälsan, ekonomiskt fördärv och miljöskador. Imbi Pajus artikel ”Valheella on pitkät jäljet” (Lögnen har långa spår) analyserar skapandet av ”en ny människa” med hjälp av propaganda och agitation. Genom dem omfattades sovjetideologins estetiska och etiska syn.

Sovjetpropagandans arbetsfält var stort, och metoderna räckte till. En viktig sådan var att ta hand om Estlands förflutna. Under ledning av institutet för partihistoria och med modell hämtad från kommunistpartiets historia göts landets historia i en ny form.

Tidningen ”Eesti Kommunist” betonade 1966 upprepningens betydelse för manipulering: efter upprepning förlorar offret förmågan att skilja sina egna upplevelser från vad man försöker få honom att tro. Han börjar tro på myter.

För att sovjetisera kulturen deporterades från Estland eller dödades under det första året av sovjetiskt övervälde 1940-1941 21 författare eller journalister, 43 skådespelare, 29 bildkonstnärer och tiotals andra företrädare för andra olika kulturområden.

Och hur var det sedan att leva i ett sådant system, hur såg det ut på vardagsnivån? Författaren Maimu Berg försöker i sin essä ge svar på den fråga som utlänningar ofta ställer: ”Hur stod ni egentligen ut?”

Berg gissar, att trots alla brister och begränsningar så var estniska ungdomar i sitt vardagsliv inte särskilt mycket olyckligare än sina ålderskamrater i väst. ”Jag är säker på, att vi inte låg med varandra eller drack mera eller mindre än våra ålderskamrater i väst.” Enligt henne var ”allt det där, hela det där livet var som en dröm, ibland en bättre, ibland en sämre dröm. Jag kunde skriva om den, kilometertals, i dagar.”

Trots att västliga kulturfenomen var omöjliga att nå bakom järnridån, hade de ändå förmågan att entusiasmera. Intresset blev inte förkvävt, men det fanns mycket att förvånas över. Vänsterfolk som stod och sjöng revolutionssånger i Finlands TV medan röda fanor fladdrade förstod man inte söder om Finska viken, understryker Berg.

Att minnas och minnet behandlas på olika sätt i flere artiklar. Den amerikanska antropologiprofessorn James V. Wertsch har gått igenom behandlingen av Molotov-Ribbentrop-avtalet i augusti 1939 i historieböckerna för grundskolorna i Ryssland under och efter sovjetperioden.

Åtminstone en bildad finländare har, tror jag, redan åtminstone i huvuddrag

en bild av avtalets og dess intressesfærers beseglede ændringer i Ryssland (og Finland!).

I slutet av augusti 2009 tillförde premiärminister Vladimir Putin litet nyanser i den i hans land rådande nuvarande tolkningen när han i en polsk tidning fördömde Molotov-Ribbentrop-avtalet (1939) som omoraliskt. President Dmitrij Medvedev för sin del har intagit en mera kritisk attityd än tidigare mot Stalins tid. Dess förföljelser og massmord kan inte på något sätt försvaras, har han konstaterat.

Vid sidan av detta är det likväl orsak att hålla i minnet den riktning, som strävar till att klavbinda den fria historieforskningen og som den ryska statsledningen nyligen har börjat driva.

Seppo Zetterberg
Översättning från finska:
Dag Lindberg

Kaiken takana oli pelko. Miten Viro menetti historiansa ja miten se saadaan takaisin. Bakom allt låg skræcken. Hur Estland miste sin historia og hur den fås igen. Red. av Sofi Oksanen og Imbi Paju. WSOY 2009.

AUTORISERT BIOGRAFI OM JENS CHR. HAUGE

Denne mursteinen av en biografi har blitt en eventyrlig suksess i Norge: øverst på bestselgerlistene, bredt omtalt og debattert i pressen, og anerkjent av mange faghistorikere som et sentralt bidrag innen historisk forskning på Norges historie under og etter andre verdenskrig. Suksessen og anerkjennelsen er fortjent, for dette er en svært grundig og velskrevet biografi. Samtidig har boken enkelte klare svakheter som også søkes belyst i denne anmeldelsen.

Fullt og helt er i høyeste grad en autorisert biografi. Motstandsmannen, politikeren og advokaten Jens Christian Hauge (1915-2006) samlet gjennom et langt liv et formidabelt arkiv, som han mot slutten av livet overleverte til Riksarkivet med den begrensning at bare *Olav Njølstad* og hans fagkonsulent ville ha adgang frem til biografien var utgitt. Hauge fortalte også sin versjon av livshistorien i samtaler med forfatteren gjennom en toårsperiode. Fremgangsmåten tyder utvilsomt på at Hauge var opptatt av å definere sitt eget ettermæle. Han fikk en biograf han hadde tillit til og antakelig forutså ville være mer forståelsesfull enn de fleste andre historikere. Siden Njølstad, forskningssjef ved Nobelinstittuttet, også er en dyktig og anerkjent historiker og forfatter, ville sluttproduktet ha bred appell i allmenheten, og i brede lag bli oppfattet som en objektiv gjennomgang utført av en nøytral fagmann. Hauge var selv kjent for å sette seg så godt inn i saker at han kunne bruke sin tilgang på asymmetrisk informasjon til å definere sannheten. Ved å fore sin biograf

med eksklusiv informasjon la han grunnlaget for at også *Fullt og helt* kunne bli stående som noe bortimot det siste ord om sitt eget liv og virke.

Boken er delt i fire bolker, hvorav den første omhandler Hauges barndom og ungdom (1915-1941), den andre hans innsats i motstandskampen (1941-1945), den tredje hans virke som politiker (1945-1955), og den fjerde "resten", dvs. perioden 1956-2006. Hele 400 av bokens vel 700 sider tekst omhandler perioden fra 1941 til 1951. På mange måter ligner Hauges karriere mer en idrettsmanns enn en politikers: han nådde toppen i slutten av 20-årene og ga seg som aktiv før han fylte førti. Etter den tid var han advokat og styregrossist og øvde politisk innflytelse mer sporadisk gjennom sitt nettverk i Arbeiderpartiet. Det er imidlertid en av bokens viktigste konklusjoner (om enn ikke fullt ut eksplisitt) at Hauges makt og innflytelse i disse senere årene var langt mindre enn det mer konspirasjonteoretisk orienterte historikere og journalister har ment, og at den i løpet av 1970- og 80-tallet gradvis ble undergravd av tidens politiske og økonomiske skifter. Derfor synes det også riktig at de siste femti årene får mindre enn halvparten av den oppmerksomhet de første førti blir gjort til gjenstand for.

Bokens første del viser at Hauge allerede i ung alder var en fremragende nettverksbygger som tidlig knyttet forbindelser og vennskap med mennesker som skulle få sentrale posisjoner i etterkrigstidens Norge. Mer overraskende er Njølstads fremstilling av Hauge som en svært dyktig student med ambisjoner om en karriere som jussprofessor. I motsetning til mange andre store retorikere og nettverksbyggere var Hauge ingen faglig lettveker, og Njølstad viser også senere i boken hvordan Hauge brukte sin betydelige juridiske kompetanse i et utall sammenhenger. På den annen side må det innvendes at forfatteren for sjelden tar høyde for at en advokats argumentasjon gjerne tar utgangspunkt i en ønsket konklusjon og arbeider seg bakover mot passende premisser. I enkelte tilfeller er det ganske åpenbart at den skarpe retorikeren Hauge tok i bruk passende argumenter på dette viset, mens Njølstad troskyldig refererer gangen fra premiss til konklusjon som en nøktern og logisk prosess. Det er i det hele tatt liten tvil om at Hauge var strengt formalistisk i sin rettsforståelse når det passet, men opererte i juridiske gråsoner rett som det var når han selv fant det formålstjenlig. Selv det materiale som biografen selv legger frem tyder på at Hauge var mer opportunistisk og mindre prinsipiell enn den rettstatens og demokratiets fanebærer Njølstad presenterer.

Bokens andre del, som omhandler Hauges tid i *Milorg* (den militære del av den norske motstandsbevegelsen), er etter mitt syn klart den sterkeste og mest lesverdige. Historikeren Njølstad er også en fremgangsrik forfatter av spenningsromaner, og kommer til sin rett i beskrivelsen av det hemmelige og farlige arbeidet som Hauge gjorde som leder for *Milorg*. I forbindelse med lanseringen av krigsfilmen *Max Manus* startet den profesjonelle provokatøren

Erling Fossen en debatt om den norske motstandsbevegelsen, som han kort fortalt mente var oppskrytt og stort sett drev med ubetydelige rampestreker.

Njølstad viser på sin side både at motstandsarbeidet var seriøst, gjennomtenkt, og viktig, og samtidig at Hauge og andre motstandsfolk forsto at de selv bare spilte en liten birolle i oppgjøret mellom stormaktene. Senere forklarer også Njølstad på en overbevisende måte Huges vedvarende taushet om de likvidasjoner av norske borgere som ble utført i *Milorgs* regi. Spent opp mot det grufulle lerret som andre verdenskrig representerer synes da også disse likvidasjonene relativt ordinære og selvforklarende, og den barnslige besettelsen med dette temaet blant enkelte norske historikere og skribenter må nesten forklares utfra et ødipalt kompleks hos deler av 68-generasjonen. Jens Chr. Hauge fortjener nok ikke noen helgenglorie, men faktum er at han etter kort tids nøling (og et opphold i fengsel) tok et klart og tydelig standpunkt mot den nazistiske okkupasjonsmakten og deretter tok på seg farlige og vanskelige oppgaver i et hærsatt land.

Under den kalde krigen tok Hauge et like klart standpunkt mot århundrets andre store totalitære ideologi. Det var likevel ikke ideologi, men heller realpolitiske betraktninger rundt norsk sikkerhet som gjorde tidenes yngste forsvarsminister til en av de viktigste forkjemperne for en vestvendt alliansepolitikk som munnet ut i NATO-medlemskapet. Han mente at den lange tradisjonen med nøytralitetspolitikk ikke lenger var realistisk i den geopolitiske situasjonen som hadde oppstått etter krigen, og skjønte etter hvert også at svenskene aldri ville gå langt nok i retning av en vestvendt allianse til at Norge kunne få betryggende garantier fra USA og Storbritannia.

Så snart den skandinaviske linjen var oppgitt, ble Hauge sentral både i kraft av sine amerikanske og britiske kontakter og sin betydelige innflytelse på statsminister Einar Gerhardsen. Det er imidlertid klart at både Hauge og Gerhardsen slet ned mye av sin politiske kapital på veien til Atlanterhavspakten. Njølstad har vakt oppsikt i det norske historikermiljøet ved å hevde at Gerhardsens plutselige avgang i 1951 faktisk hadde som mål å få en belastet Hauge ut av regjeringen slik at en lettere kunne fortsette en ekspansiv og NATO-forankret forsvarspolitik. Forfatteren lanserer en intrikat og tankevekkende argumentasjonsrekke forut for denne konklusjonen, men den må nok likevel så langt bare betraktes som en interessant hypotese.

Mer overbevisende er forklaringen på at Hauge gikk av som justisminister i 1955 etter bare noen måneder i embetet. Kort sagt dreier det seg her om en av bokens pikante kvinnehistorier, som tabloidpressen fattet stor interesse for da boken først ble utgitt. Njølstad følte seg faktisk tvunget til å selv gå ut i media og forsvare seg mot kritikere som mente han gikk for langt i sine beskrivelser av Huges privatliv. Denne kritikken er da også ganske uberettiget, i og med at Njølstad ganske konsekvent holder seg til private forhold av betydning

for Hauges offentlige virke og personlige utvikling, og på ingen måte selv bedriver tabloid ”grafsing”. Det kunne imidlertid vært interessant å se Hauges turbulente forhold til kvinner og åpenbare behov for maskulin selvbekreftelse (skogsarbeid med gåstol) i sammenheng med hans rykte som noe av en manns-sjåvinist, som Njølstad ikke noe sted får plass til i den gigantiske boken.

Den siste del av boken omhandler Hauges virke etter hans tidlige førtidspensjonering fra vanlig politisk arbeid, som advokat, lobbyist, og sentralt styremedlem i bl.a. den norske våpenindustrien, SAS, Noratom, Statoil og Nationaltheatret. Dette er kanskje den svakeste delen av boken, delvis fordi Njølstad i stadig mindre grad kontekstualiserer og stiller kritiske spørsmål ved Hauges handlinger (dette blir da også en mer krevende oppgave fordi tids-spennet er så langt). Mest interessant i denne delen er kanskje Hauges rolle i tungtvannseksporten til Israel, og hans kjennskap til og hemmelighold av israelernes atomvåpenprogram.

I en ellers entusiastisk anmeldelse av boken i *Bokavisen* kritiserte Hans Olav Lahlum Njølstad for kildebruken, og ga tildels detaljerte forslag om hvilke kilder forfatteren *burde* ha brukt. Førsteintrykket er nødvendigvis at dette er helt urimelig – hvordan kan en kritisere en bok på over 700 sider, og med over 2000 fotnoter, fordi biografen har unnlatt å lese noen hovedoppgaver og å intervju alle gamle Ap-pamper? Ved nærmere ettertanke og gjennomlesning er dette likevel en viktig og rammende kritikk av *Fullt og helt*. Boken er i for stor grad basert på Hauges egne notater, og perspektivet blir i for stor grad Hauges eget. På flere punkter høres Hauges selvtrettferdiggjørelser som et vagt ekko i Njølstads fremstilling, mens konteksten og hans motstanderes perspektiver ikke kommer tilstrekkelig frem. Tvertimot blir Hauges motstandere ofte fremstilt som nærmest komiske karakterer – gammelmodige og tilbakeskuende (da Hauge selv var ung og dynamisk) eller uerfarne og naive (når Hauge selv var gammel og vis).

Bokens konklusjon synes således også å være i tråd med Hauges selvilde: han var en stor og unikt begavet mann som ga det han hadde for sitt land og sine prinsipper. ”Det finnes ikke mange slike”, heter det til slutt. De aller beste biografiene i internasjonal historieforskning greier gjerne å fange et helt samfunns eller en kulturs utvikling fra et enkeltmenneskes perspektiv. Det makter ikke *Fullt og helt* – til det er boken, slik protagonisten antakelig selv ønsket det, for opptatt av Jens Chr. Hauge.

Knut Øyangen

Olav Njølstad. *Jens Chr. Hauge – fullt og helt*. Aschehoug, Oslo 2008.

LARS LÖNNROTH MINNS

I ett förord till sin memoarbok *Dörrar till främmande rum* prövar Lars Lönnroth olika förklaringar till varför han skrivit den: rättfärdiggörelse, skryt, hämnd på fiender, försök att vinna klarhet över sig själv. Som den litteraturprofessor han är har han format boken efter bildningsromanens mönster, ”hem – utfärd – återkomst”, och ett växlingsrikt liv har givit gott om stoff. Vad han i direkt tal till sin ”skeptiske men någorlunda välvillige läsare” ställer i utsikt är historier värda att berätta, snarare än en källkritiskt prövad historia om sitt liv.

Denna prolog är en klassisk *captatio benevolentiae*, ett sätt att vinna läsarens bevägenhet från första stund men också att spänna förväntningarna: en författare som framträder så försynt och ödmjukt måste nog ha tagit ut svängarna rejält i fortsättningen. Alldeles besviken behöver heller ingen bli. Lars Lönnroth debuterade som polemiker, och hans fortsatta bana vittnar om att han gärna skiftat hugg. Berättaren uppträder följaktligen ofta i stridsmundering, och han skildrar bataljerna med samma lust och vigör, som de en gång gav honom. Men dessbättre fortsätter han endast sällan polemiken i boken. Om man bortser från de barnsligt hämndlystna nidporträtten av kollegerna Pingvin och Kalkon, får läsaren bara undantagsvis Egil Skallagrimsson i tankarna utan snarare den livserfarne och vänfaste Njal Thorgeirsson.

Lars Lönnroth föddes med ett lika tungt som uppfordrande akademiskt arv och växte upp i den äldsta svenska lärdomsstaden, där anfadern Geijers staty dominerar platsen framför universitetshuset. Sitt första skolår tillbragte han i födelsestaden Göteborg, men 1942 bröt familjen upp till Uppsala, sedan pappa Erik vid uppseendeväckande låga trettiofå år utnämnts till innehavare av Geijers gamla lärostol i historia. Det hade inte skett utan strid. Den lysande begåvningen Erik Lönnroth hade med sin weibullianskt inspirerade medeltidsforskning uppväckt svåra konvulsioner inom det historievetenskapliga etablissemanget, vilket gav påtagliga utslag i tillsättningsproceduren. Men han fick professuren, och med hustru Ebba och tre små pojkar flyttade han till Uppsala, efter några år till en villa, som en gång ägts av Axel Hägerström. Den äldste sonen Lars växte alltså bokstavligen upp i en miljö, som var fylld av motsägelsens tecken.

Föräldrarna representerade också en kontrast, inte olikt Goethes. Fadern kunde stolt redovisa framstående ämbetsmän bland sina anor sedan mitten av 1700-talet, medan moderns ”Frohnatur und Lust zu fabulieren” hade en mer glansfull men också tragisk grogrund. Hon var född Lagercrantz, äldre syster till Olof, och bärare av det geijerska arv, som hos många kvinnliga medlemmar av släkten utlöste manodepressiva psykoser. Både mormor Agnes och mamma Ebba hörde till de drabbade, liksom mostern Lottie som Lars aldrig

hann träffa, eftersom hon tog sitt liv kort tid efter föräldrarnas bröllop – Olof Lagercrantz' underbara dikt "Agnes Charlotta" bevarar minnet av henne. När Lars var tolv år, bestämde sig fadern för att skilja sig från sin psykiskt sköra – möjligen redan störda – hustru. Sättet att berätta om denna svåra krisperiod är beundransvärt öppet och sakligt, osentimentalt men fullt av ömhet, ett av bokens mest gripande partier.

Faderns nya hustru visade sig bli en "idealmamma" för barnen, men krisen hade satt djupa spår hos den äldste, som förvandlades från mönsterelev till en stökig tonåring med en smula tvivelaktigt umgänge. Efter studentexamen skrev han in sig vid det universitet, i vars närhet han vuxit upp och nu närmade sig med både förväntningar och misstänksamhet, underblåst av morbror Olofs alltmer prononcerade förakt för den akademiska livsformen. I viktiga avseenden uppfylldes hans förhoppningar, särskilt beträffande bildande umgänge med en krets av blivande litterära storheter som Sven Delblanc, Kerstin Ekman och Lars Gustafsson, men han skaffade sig också erfarenheter av tidningsvärlden som sommarvikarie på *Arbetaren* och *Dagens Nyheter*.

Misstänksamheten, eller åtminstone den kritiska blicken, skärptes med tiden. Han valde Gunnar Tideström som handledare, och fram till licentiatexamen fungerade det väl. Men längre fram blev relationerna ansträngda, och Sven Delblancs och hans offentliga kritik av en favoritelevs doktorsavhandling ledde till att båda efter en rejäl utskällning övergick till Victor Svanbergs seminarium. Lönnroths stridsskrift *Litteraturforskningens dilemma* 1962 uppväckte emellertid även dennes raseri, och så kom det sig att hans avhandling om de isländska sagornas europeiska källor kom att ventileras vid Stockholms universitet.

Evenemanget gick av stapeln i maj 1965. Lars Lönnroth hade nu blivit känd som frispråkig TV-kolumnist i ett program, som hette "Pressfönstret", och en månghövdad publik hade sannolikt lockats av utsikten till en sannskyldig mannajämning. I så fall blev den raskt bönhörd. Som fakultetens opponent fungerade docenten Peter Hallberg från Göteborg, ett självklart val eftersom han var den mest kompetente forskaren på fältet, och han gick så hårt fram, att även respondenten trots sin vana vid offentligt blåsväder blev skakad. Det som upprört Hallberg var en mängd språkliga felaktigheter, och i retrospekt erkänner Lönnroth att han "slarvat på pinsamt många punkter" (s 172). Men han vidhåller med goda skäl, att kritiken var ensidig och inte berörde avhandlingens fundamentala teser. Efter åtskillig vanda nåddes han av betygsnämndens beslut om ett AB utan docentformulering, lättad över att det ändå inte blev det släta B han haft skäl att befara.

Det hade varit bråttom att slutföra avhandlingen, som inte var en traditionell monografi utan en sammanläggningsavhandling. Han hade nämligen fått ett erbjudande att bli assistant professor i skandinavisk litteratur vid University

of California i Berkeley, och i juli landade han med hustru Iris och tvåårig son i San Francisco. Därmed inleds bildningsromanens andra del, som skildrar en tid av vidgade horisonter, vetenskapliga framgångar och personlig mognad. För den skull dock ingalunda fri från konflikter: i Berkeley möttes han av den begynnande studentrevolten, och efter att ha utnämnts till professor i det nyetablerade universitetscentret i Aalborg 1973 upplevde han dess beklämmande slutfas, då litteraturstudiet skulle snöras in i den marxistiska kapitallogikens tvångströja. Lönnroth lämnar här viktiga bidrag till den historia om humanioras förfall under 1960- och 70-talen, som förr eller senare måste skrivas. För den läsare som inte tillhör skräet blir framställningen dock litet väl detaljerad och torde väcka åtskillig undran över vad humanistiska forskare egentligen sysslar med.

Efter sjutton år i USA och Danmark återbördades Lars Lönnroth till fosterjorden, och mer än så, till sin födelsestad Göteborg som efterträdare till sin vedersakare Peter Hallberg – en historisk ironi om någon. Berättaren dröjer med välbehag vid det publika gensvaret på hans provföreläsning våren 1982. Men nemesis vakade i form av en vänstervinklad radiointervju, som lät honom förstå att ingalunda alla välkomnade honom. Ändå bar hans tid som professor i Göteborg rik frukt både för honom själv och hans elever. Förutom att fullfölja sitt brinnande intresse för fornisländsk litteratur och kultur och för muntlig diktning fram till nutiden engagerade han sig med entusiasm i uppdraget att tillsammans med Sven Delblanc redigera Bonniers stora svenska litteraturhistoria. Mer än någon ämneskollega arbetade han för att vidga kontakterna med den internationella forskningen.

Trots alla framgångar greps Lönnroth omkring 1990 av leda vid den akademiska tillvaron. Genom en lycklig slump öppnades dörren från vad som ibland måste ha känts som en skyddad verkstad till offentlighetens rampljus på nyåret 1991, då han erbjöds att bli kulturchef på *Svenska Dagbladet*. Det innebar ännu en hemkomst, denna gång till journalistiken som bevarat sin lockelse för honom sedan studieåren. Avsnittet om de tre åren vid tidningen hör till de mest spännande i boken. Det ger ett levande intryck av med vilken lust han drev sina kampanjer och skrev sina artiklar, men också av vilket högt pris en kulturskribent måste vara beredd att betala. Ett talande exempel utgör hans livet igenom komplicerade relationer med morbrodern Olof Lagercrantz, som frystes ner till nollpunkten under den återupprättelse av Herbert Tingsten, som han varit med om att starta.

Efter den intensiva tiden som kulturchef återvände han till sin professur och fick vara med om de förändringar av universiteten, som Carl Tham genomdrev under sin tid som utbildningsminister. Domen över honom faller hård, och bilden av forskningens försämrade villkor tecknas med nästan samma svärta som den åldrade Erik Lönnroth brukade använda. Det betyder, att denna säll-

synt spänstiga memoarbok avslutas i ett resignerat stämmingsläge, vitt skilt från huvuddelen. Kanske är det ofrånkomligt: av den unge rabulisten har det blivit en respekterad professor emeritus. Men nog hade det varit roligare, om berättelsen om ett långt liv i bildningens och kulturens tjänst hade fått en final, som legat närmare den berättaren själv valde för sin provföreläsning, slutkören i Viktor Rydbergs jubelfestkantat med dess okuvliga framtidstro.

Inge Jonsson

Lars Lönnroth. *Dörrar till främmande rum. Minnesfragment*. Atlantis, Stockholm 2009.

VI, JÖRGENSEN, KONGE AF ISLAND

Det er vildt og vildere endnu. Handlingen svinger mellem umuligheder. Nej, nej råber man under læsningen: Det kan ikke være sandt!

Men det er det, for det er ikke nogen skæmteroman, som historikeren *Claus Ib Olsen* har frembragt af sin fantasi. Bogen er en levnedsskildring, dokumenteret med citater fra breve, aviser, arkiver og – ikke mindst – retsbøger.

Det mærkelige menneske, som rent faktisk har levet det beskrevne liv, hedder Jörgen Jørgensen og blev i 1780 født ind i en kgl. hofurmagerfamilie i København. En vilter dreng, som skolekammeraten, digteren Adam Oehlenschläger siden erindrer med ordene: »Så god en spektakelmager, som man kunne forlange.« Som 14-årig bliver drengen sendt til søs. Det sker på et engelsk skib i rutefart mellem Newcastle og kontinentet. Det bliver afgørende for Jørgensens videre skæbne, for kaptajnen tager ham til sig og begejstrer ham for britisk litteratur og levevis.

Da Jørgensen bliver 18 og har udstået sin læretid, skuffer han endnu en gang familien i København. Denne gang ved ikke at vende hjem, men drage med et hvalfangerskib til Cape Town. Hvad Jørgensen dernæst bedriver, er dunkelt, men tænkeligt er det noget med pirateri og mytteri. I hvert fald ender han om bord på en båd til Sydney som dømt til deportation til Australien. De følgende tre år er han med til at udforske Australiens kyst og grundlægge den første bosætning på øen Tasmanien. I 1805 sejler han som styrmand på et hvalfangerskib tilbage til Europa via Stillehavet og Sydamerikas sydspids. Undervejs falder han for de milde kvinder på Tahiti og udgiver siden et skrift, der lovpriser de indfødte og udhænger de hykleriske missionærer. I London knytter han forbindelse til de fremmeste naturvidenskabsfolk. I 1806 vender han tilbage til et København, der er præget af de konflikter med Storbritannien, som Napoleonskrigene har rodet Danmark ud i. Jørgensens familie er benøvet over at møde den verdensmand, han nu er blevet. Han udgiver en afhandling om ”Englændernes og Nordamerikanernes fart og handel på Sydhavet”.

I 1807 får briterne en mistanke om, at en hemmelig klausul til en traktat mellem Napoleon, Rusland og Prøjsen giver Frankrig ret til at tilrane sig den dansk-norske flåde. Mistanken er grundløs, men alligevel dukker den britiske flåde uanmeldt op og bombarderer København, indtil flåden udleveres som krigsbytte. Byen er fyldt med had mod briterne og mistanker mod Jörgensen med de britiske manerer og forbindelser.

Alligevel imponerer Jörgensens sømandsbedrifter den danske kongemagt til at give ham kommandoen over det næststørste skib – med 28 kanoner – i den kaperflåde, der i hast er indrettet til erstatning for den tabte flåde. Jörgensens opgave er at kapre skibe fra briterne og deres forbundsfæller.

Han får opsnappet tre fragtskibe, et britisk, et prøjsisk og et svensk, og han tiljubles som dansk søhelt. I overmod drager han på kapertogt tæt ind under den engelske kyst – og bliver selv kapret af to britiske skibe. Jörgensens eget dyrebare fartøj beslaglægger englænderne, og i København råber skumlerne om aftalt spil og Jörgensens landsforræderi. Der udstedes arrestordre mod ham.

I London får Jörgensen lov til at indkvartere sig fornemt – mod at love, at han ikke vil forlade landet. Han kommer i forbindelse med folk fra det Island, der via sit oprindelige tilhørsforhold til Norge er blevet en del af det dansk-norske rige. Islændingene fortæller Jörgensen, hvorledes produkter fra får, sæler og hvaler hober sig op på havnekajerne, efter forbindelsen med Danmark er gået tabt. Tilsvarende møder han engelske forretningsfolk, der heller end gerne overtage Danmarks rolle som udbytter af Island. Med den britiske regerings stille accept afgår en flådeekspedition og Jörgensen til Island. De danske myndigheder på øen vægrer sig ved at overlade handelsmonopolet til briterne. Konflikten ender med, at den britiske ekspedition fængsler den danske amtmand og indsætter Jörgensen i hans sted. I 58 dage regerer Jörgensen Island og udsteder proklamationer indledt med »Vi, Jörgen Jörgensen, beskytter af hele øen Island...« Han søger at forbedre det sundheds- og skolevæsen, som Danmark har sparet nærmest væk.

Så dukker et engelsk flådefartøj op og fastslår, at Jörgensen og hans ekspeditionsfæller vildt har overtrådt, hvad den britiske regering kan lægge navn til. Som fanger føres de tilbage til London. Jörgensen, der jo også har brudt sit løfte om at forblive i London, interneres på et fangeskib. Her skriver han nye faglige afhandlinger om de lokaliteter, han har oplevet. Hans forbindelser får ham lempet ud af fangenskab, og i 1815 hyrer den britiske regering ham til som agent at rapportere fra det fastlands-Europa, der ligger i ruiner efter Napoleons-krigene.

Jörgensen er i mellemtiden blevet spiller og drunker, og sine klækkelige rejseforskud sætter han straks over styr. Ikke desto mindre lykkes det ham at vagabondere rundt og sammenflikke nogle indberetninger, som det britiske udenrigsministerium er tilfreds med. Rejseskildringerne udgiver han også i

bogform. Nye runder af druk og spil kaster ham imidlertid i gældsfængsel, hvor han optræder som kyndig hospitalslæge. Han overholder ikke betingelserne for en prøveløsladelse og bliver dømt til døden. Gode forbindelser redder ham endnu en gang, og han deporteres – atter – til Australien. Her gør han tjeneste som straffefange i den tasmanske koloni, som han selv har været med til at grundlægge. Endnu en gang kommer han på fode og bliver en respekteret landbetjent, der indfanger lovløse fra Tasmaniens vildnis. Han udgiver nye agtværdige publikationer – nu om Tasmaniens historie og sine regenterfaringer fra Island. Så forgaber han sig i en fortrukken irsk malkepige, og de to driver hinanden ud i årelang dødedans. Hun går til grunde i 1840, han i 1841.

Bogen om det enestående ressourcestærke og selvdestruktive menneske Jörgen Jörgensen, ordensmagt og lovbryder, drømmer og hård realist, er et mesterværk. Grib den, videbegærlige læser, og glæd dig over, at du ikke er så rig på evner som Jörgen Jörgensen.

David Rehling

Claus Ib Olsen. *Vi, Jörgen Jörgensen*. Lindhardt og Ringhof, København 2009.

FRAMGÅNG, FALL OCH FORTSÄTTNING FRAMÅT EN BIOGRAFI OM ULF SUNDQVIST

En ovanlig människa med ett ovanligt människoöde. Så kunde man kanske sammanfatta Ulf Sundqvists i många avseenden mycket särpräglade karriär.

Ulpu Iivari, med samma politiska förankring bland annat som första kvinnliga socialdemokratiska partisekreterare och tidigare riksdagsledamot, har skrivit en biografi över Ulf Sundqvist som åtminstone hittills (årsskiftet 2009 - 2010) enbart publicerats på finska. Tyvärr, därför att innehållet med tanke på bokens huvudperson är av stort intresse även för finlandssvensk och skandinavisk publik.

Ulf Sundqvist är född i Sibbo öster om Helsingfors år 1945. Släktbakgrunden fanns bland finlandssvenska torpare och arbetare. Hans far var byggnadsarbetare och omkom i en tragisk arbetsplatsolycka samtidigt som han skrev studenten år 1963.

Under studietiden gick Sundqvists karriär uppåt i raketfart. Sin akademiska slutexamen avklarade han på rekordtid. Avhandlingen gällde filosofen Bertrand Russell. Läsaren får veta att Sundqvist med sitt svenska modersmål först lärde sig engelska bättre än finska. Orsaken låg i att engelskan redan då blivit ungdomens internationella modespråk. I tidens anda var också de politiska vänsterströmningarna som vällde över västvärlden. Sundqvist var med om att grunda den svenskspråkiga Socialdemokratiska Studentföreningen

i Helsingfors år 1964. Fyra år senare var han ordförande för Finlands Studentkårers Förbund. Sedan följde inval i Sibbo kommunfullmäktige, medlemskapet i den socialdemokratiska partistyrelsen, riksdagsmannaskapet och som 27-åring undervisningsminister. Sundqvist innehar fortfarande rekordet som Finlands genom tiderna yngsta minister.

Ulpu Iivari konstaterar att trots att Sundqvist ännu under 1970-talet räknades till de unga radikalerna så var han i fråga om handlingar och uttalanden inte särskilt radikal. Författaren kunde ha tillagt att detta var nog så förutseende därför att efterdyningarna från 1968 års studentrevolt småningom skulle ebba ut. Och det var kanske lika så bra med tanke på alla extrema överdrifter den formen av radikalism lyckades prestera. I samma kapitel citeras Jacob Söderman, även han en framträdande finlandssvensk socialdemokrat, som trots att han är sju år äldre än Sundqvist alltid upplevde sig som en yngre kollega. Sundqvist var enligt Söderman egentligen aldrig ung. Snabbt blev han istället en person med makt som skapade politiska relationer och som gjorde nödvändiga kompromisser.

Det framgår tydligt att det nordiska samarbetet är en sak som står Sundqvists hjärta nära. Förklaringen ligger inte enbart i en språklig gemenskap utan också i den nordiska välfärdsmodellen och det praktiska politiska utbytet mellan de nordiska länderna.

Ett intressant avsnitt handlar om hur både Olof Palme och Ulf Sundqvist sökte sina släktrötter i det svenskspråkiga Östnyland öster om Helsingfors. Bland annat besökte Palme och Sundqvist Pernå gamla kyrkogård där von Borns släktgrav finns. För Palme som på modernet var släkt med von Born var besöket det första på den kyrkogården.

Det är en lång rad kända politiker som av naturliga skäl passerar revy i boken: Willy Brandt, Bruno Kreisky, Mauno Koivisto, Kalevi Sorsa och många andra. Willy Brandts karisma och ibland bohemiska natur tycks ha gjort ett stort intryck. Säkert inte utan orsak.

I början av 1980-talet fattade Ulf Sundqvist det något överraskande beslutet att lämna den aktiva politiken för att istället inleda en ny karriär som chef för Finlands Arbetarsparbank. Många räknade med att han som bankman skulle växa med ränta i likhet med en av sina föregångare, Mauno Koivisto. Tio år senare gjorde Sundqvist come back i och med valet till ny ordförande för Finlands socialdemokratiska parti (SDP). Men bankens problem och slutgiltiga fall i november 1992 skulle också innebära slutet på Sundqvists partiordförandekarriär. Detta skedde samtidigt som Finland drabbades av en svår ekonomisk kris med en omfattande massarbetslöshet som följd. Dessutom brottades många andra banker i Finland då med stora problem. Också andra ledande finländska bankmän hamnade i svårigheter. Men de saknade Sundqvists politiska bakgrund. Iivari menar att "Ulf Sundqvist blev en symbol och spottkopp för bankkrisen".

På ett annat ställe skriver hon att Sundqvist i politiken vant sig att fördela en växande kaka och att hela tiden sträva framåt och uppåt. Genom Arbetarsparbanken ville han nå näringslivets topp precis som han gjort i sitt politiska liv. Men bokens författare, hur väl hon ändå menar, tänkte kanske inte på att den spelstil och de regler som gäller inom politiken inte är gångbara i affärsvärlden.

Efter avgången fortsatte Sundqvist som konsult och rådgivare. År 2006 drabbades han av cancer. Operationen lyckades och Sundqvist återvände till arbetslivet. Han är idag pensionär, men fortsätter aktivt med en lång rad projekt. Enligt Markku Hyvärinen, även han tidigare socialdemokratisk partisekreterare, blev Sundqvist efter sin svåra sjukdom betydligt mjukare och mera sensitiv.

Ivari är igen imponerad över att Sundqvist aldrig utåt visade hur det kändes när gamla vänner och samarbetskompaner plötsligt vände ryggen till när svårigheterna hopade sig. I bokens slutord lovar Sundqvist att han ska arbeta så länge han orkar. Och med hopp om att för sina barnbarn kunna bygga en något bättre värld än han kunde bygga för sina egna barn.

Henrik Helenius

Ulpu Iivari. *Lähikuvassa Ulf Sundqvist* (I närbild Ulf Sundqvist). Kustannusosakeyhtiö Otava, Keuruu 2009.

MARGOT WALLSTRÖM – EN FÖRFÖRISK POLITIKER

Jag har nog aldrig läst en biografi som gjort mig så konfunderad som journalisten och EU-experten *Emily von Sydow*s bok om Sveriges EU-kommissionär Margot Wallström. Det börjar redan i förordet. Von Sydow har länge punktmarkerat Wallström från sin position som EU-skribent i Bryssel. Men det handlar inte bara om rollfördelningen mellan EU-politikern och makthavaren och den journalistiska granskaren. De känner varandra väl även om de inte umgåtts som vänner, har haft barn på samma skola, stött på varandra i olika jobb- och sociala sammanhang. Dessutom har Wallström erbjudit von Sydow ett kommunikationsjobb som denne tackat nej till. Och kanske beror det på det som genomsyrar boken, von Sydow gillar inte Margot Wallström. Boken präglas av hur Emily von Sydow brottas med personen Margot Wallström: "Människan, hustrun, kvinnan, mamman, dottern, väninnan och politikern försvann i ett töcken av schabloner."

Men varför denna animositet? Ja, på den punkten måste jag spekulera. Klart är i alla fall att en man aldrig skulle kunnat skriva den här boken, då hade den avfärdats som sexistisk, eftersom den så tydligt kretsar kring Margot Wallströms förföriskhet, inte bara av politisk art, utan hennes förmåga att trollbinda sin omgivning, inte minst männen.

Nästan alla män som Emily von Sydow har intervjuat, skriver hon, tar upp Margot Wallströms "fördelaktiga utseende", i praktiken handlar det om hennes kvinnlighet och attraktivitet.

Är det som sexobjekt? Nej, här handlar det om något annat.

Även jag har trollbundits av Margot Wallströms utstrålning när jag suttit bredvid henne på en presslunch och i ett annat sammanhang, en utstrålning som handlar om de vibrationer hon sänder ut som kvinna, och det inte konstaterat på något sätt för att förminska hennes personliga kvaliteter.

Hon är politikens motsvarighet till Marie Fredriksson, sångerskan i Roxette. En skribent beskrev henne som den där sortens tjej vi män minns från vår ungdom, hon som var väldigt snygg, men ändå inte den där allra snyggaste som vi aldrig vågade bjuda upp till dans, utan den där mer hemvävda skönheten som vi trodde att vi kanske skulle våga fråga chans på.

Den bild som Emily von Sydow tecknar av Margot Wallström är motsägelsefull. Å ena sidan mycket begåvad och en skicklig politisk kommunikatör som "vrider om huvudet på folk", å andra sidan en som har svårt att lyckas gå från ord till handling.

Ändå har hon klarat att nå positionen som vårt lands mest populära politiker. Hon skulle haft det socialdemokratiska partiledarskapet som i en liten ask, om hon bara kandiderat. Kanske vittnar det ändå om självkritik att hon avstod att bli s-ledare, hon inser sin egen begränsning.

Av sina medarbetare är Margot Wallström så älskad att det påminner om en sekt. Emily von Sydow beskriver hur Wallström som ny kommissionär personligen går runt och hälsar på alla medarbetare, även undangömda arkivanställda i källaren som är bleka av att ha fått för lite D-vitamin av solen.

Överhuvudtaget fascineras von Sydow av Wallströms trevlighet, men för henne blir den något negativt utan att jag riktigt förstår varför när jag till sist lägger ifrån mig boken. Möjligen beror det på att berättelsen om henne enligt författaren också är hårt "tuktad" genom "otaliga intervjuer med kvinnan, inte politikern, Margot". Kanske spelar också in att Margot Wallström sagt nej till en intervju med Emily von Sydow inför biografen med svepskälet "inte tid."

Även om boken brottas mycket med personligheten Wallström så är givetvis hennes politiska insatser centrala i biografen, både de på ministernivå i Sverige, men framförallt under åren som kommissionär, först med ansvar för miljöfrågorna senare, som vice ordförande i EU-kommissionen och ansvarig för kommunikationen, EU:s PR-drottning. Betyget blir minst sagt mediokert när det sätts av Emily von Sydow. Trots Wallströms omvittnade förmåga att göra sig populär i vida kretsar misslyckas hon med att driva frågor, hon är för lättviktig, ibland dåligt påläst och hennes förmåga att manipulera medierna räcker inte när det kommer till att få igenom sina hjärtefrågor i slutna beslutsrum. Då väger hon för lätt, när hon motarbetas av Göran Persson under

sin statsrådstid och av Jose Manuel Barroso i kommissionen, en ordförande hon har omvittnat dålig relation till och som i praktiken desavouerade hennes uppdrag som kommunikator genom att avlöva henne en rad maktfunktioner inklusive talesmanstjänsten som låg under honom och inte under Wallström som var kommunikationsansvarig.

Som jag konstaterade inledningsvis är Emily von Sydows biografi om Margot Wallström något udda eftersom författaren så öppet redovisar sin egen kluvenhet inför huvudpersonen. Jag kan inte påstå att jag helt förstår varför hennes helhetsintryck blir så pass kritiskt. Sådant som för mig och troligen andra ter sig sympatiskt, Wallströms vanlighet och att hon inte sätter sig på höga hästar utan ställer sig och säljer köttbullar i det svenska ståendet på Europaskolans julmarknad i Bryssel, blir för von Sydow snarast något negativt.

Kan det handla om klass, att Wallström med sin enkla bakgrund som dotter till en sågverksarbetare utanför Skellefteå, så starkt bryter av mot de normer som von Sydow från ett annat klassperspektiv ser som självklara. Oavsett vad, är det en välskrivna och mycket tankeväckande skildring av Margot Wallström som hon har åstadkommit.

Lars J. Eriksson

Emily von Sydow. *Margot Wallström. Den svenska modellen*. Ekerlids förlag, Stockholm 2009.

FORNEM AFHANDLING OM DEN NORDISKE BILLEDBOG

De første bøger kommende læsere får i hænderne er billedbøger, og det kan undre, at litteraturvidenskaben i Norden hidtil i så begrænset omfang har set det som sin opgave at forholde sig til netop denne genre og dens historie. Årsagen er sikkert kombinationen af et medie, der dels er domineret af billeder, dels retter sig mod børn. Forskeren formodes dermed at fjerne sig fra den dominerende forestilling om, at litteraturvidenskabens primære genstand er den kanoniserede skønlitteratur for voksne. Resultatet er, at der findes ganske få afhandlinger om den store mængde af billedbøger, der er blevet produceret på de nordiske sprog gennem århundreder. Sverige har været længst fremme på området, mens billedbogsforskningen i både Danmark og Norge indtil for få år siden var ikke-eksisterende. Alene på denne baggrund er *Elna Drukens* afhandling *Modernismens bilder. Den moderna bilderboken i Norden* bemærkelsesværdig. Det er den imidlertid særligt i kraft af at være velskrevet, nytænkende og analytisk skarp.

I indledningen angives formålet med afhandlingen at være at afklare, hvordan ”det moderne” udtrykkes i billedbogen. Genstanden er ”bilderboken som medium”, perioden er afgrænset som 1940-1950, og geografien afgrænses til Danmark, Sverige, Norge og Finland. Billedbogen betragtes overordnet for

det første i forhold til en række forskellige kunstneriske udtryksformer, for det andet i forhold til en almen kulturel kontekst og endelig i forhold til elementer der angår børn og pædagogik.

Det er banebrydende, at forfatteren placerer sit studie inden for intermedialitetsstudier. Ved hjælp af definitioner udarbejdet af intermedialitetsforskere som Claus Clüver og Werner Wolf defineres feltet som et, der beskæftiger sig med medier eller tekster, som benytter sig af to eller flere tegnsystemer. Desuden placeres afhandlingen i forhold til tidligere forskning, der forholder sig til tekst-billedproblematikken, fx Kristin Hallberg og W.J.T. Mitchell. Endelig placeres Elina Drukers arbejde i forhold til den hidtidige billedbogs-forskning, hvor forfatteren ridser to positioner op: Den ene, eksemplificeret ved Carole Scott og Maria Nikolajeva, er primært narratologisk orienteret og interesserer sig for bogens fortælle teknik, mens den anden, eksemplificeret ved den engelske forsker Jane Doonan og tyske Jens Thiele, primært retter opmærksomheden mod det visuelle formsprog. Elina Druker ønsker at kombinere de to tilgange.

Formålet med afhandlingen er ikke at give et generelt overblik over billedbogsproduktionen som sådan i perioden, men at rette blikket mod hvordan en stræben efter et nyt formsprog udtrykkes i en række billedbøgers motiv og æstetik. Det drejer sig med forfatterens ord om at undersøge bøger, der er normbrydende i forhold til billedbøgernes holdning til barnet og i forhold til billedbøgernes visuelle udtryk. Med henblik på at undersøge dette udvælger Elina Druker en række bøger af centrale forfattere og illustratører. I de seks kapitler, der følger efter indledningskapitlets teoretiske rammesætning, analyseres karakteristiske træk ved den moderne billedbog. I overensstemmelse med det overordnede intermediale perspektiv vælger Elina Druker at lade billedbogens tilknytning til specifikke kunstneriske udtryksformer være styrende for afhandlingens opbygning, således at hun får præsenteret billedbogens forbindelse til henholdsvis moderne billedkunst, kunsthåndværk og film, til skulptur og arkitektur, billed- og scenekunst, til konkret poesi og tekstbilleder og endelig til det fotografiske medie. Til belysningen af disse tilgange udvælger hun relevante værker af bl.a. illustratørerne Ingrid Vang Nyman, Tove Jansson, Ib Spang Olsen og Egon Mathiesen og tekster af Inger Hagerup, Lennart Hellsing, Zinken Hopp m.fl.

På baggrund af de grundige og indsigtfulde næranalyser konkluderer Elina Druker, at billedbogen i perioden blev et medie, der kunne iscenesætte en moderne barndom, og som dermed også blev et instrument til at forme barnet. Dermed indgik billedbogen i et større samfundsmæssigt program, hvor man stræbte efter at forandre verden gennem teknisk udvikling, byplanlægning, arkitektur, boligindretning og altså også formgivning af billedbøger. Forandringen ses også i et andet fællestræk ved de analyserede bøger: De

søger efter et nyt formsprog i tekst og billeder.

Gennem analyserne bliver der påvist en forbindelse mellem de nye udtryksformer man kan iagttage inden for andre medier. I billedbogen afspejles disse ændrede udtryksformer bl.a. i nye billedkompositionsformer, ændrede perspektiver i illustrationer, en opmærksomhed over for bogsidens og bogmediets form og en udforskning af og spørgen til kunstværkets status. På motivplanet konkluderer Elina Druker, at de analyserede bøger samlet set er udtryk for en interesse for det umiddelbare, naive og primitive, for at iscenesætte verden set fra barnets perspektiv, og for at vise barnet som symbol for fremtiden. Dermed kommer bøgerne også til at give udtryk for en barndomsopfattelse, der beskriver barnet som sindbillede på det vitale og livsbekræftende, som inkarnationen af spontanitet, leg og liv. I forhold til undersøgelsen af billedbogens samspil med andre medier kan afhandlingen således konkludere, at billedbogen i perioden blev opfattet som ”ett alternativt medium, en möjlig plats för formexperiment utan de krav som vuxenlitteraturens eller bildkonstens fält kunde innebära.”

Forskning har som bekendt til formål at producere ny viden. Dette er i høj grad tilfældet i Elina Drukers afhandling. For det første analyserer hun en række værker, som for flertallets vedkommende ikke før er blevet analyseret grundigt eller sat ind i en relevant historisk kontekst. Nyt er det også at betragte billedbogen overordnet i et intermedialt perspektiv. Elina Druker redegør på overbevisende måde for, hvorfor dette kan være en relevant vej at gå for videre forskning. Derfor kunne man også godt savne en grundigere teoretisk redegørelse for det intermediale forskningsfelt.

Anvendelsen af et nordisk perspektiv forekommer yderst frugtbart. Hidtil har det primære fokus i børnelitteraturforskningen i Norden været nationalt, men Elina Drukers afhandling viser, i hvilken grad der kan drages relevante og interessante paralleller på tværs af de nordiske lande.

Afhandlingen lægger som det fremgår stor vægt på næranalyser. Der forekommer i enkelte tilfælde diskussioner af andre forskeres teoretiske overvejelser i forhold til analyserne, men de henvises ofte til fodnoterne, og forfatteren forholder sig sjældent kritisk til sådanne diskussioner. Det er en svaghed ved afhandlingen, og det skuffer den læser, som gerne følger forfatterens argumentation i forbindelse med analyserne.

Også i forhold til begrebet modernisme, der trods alt indgår i afhandlingens titel, mærker læseren en vis manglende vilje – eller lyst? – til udfoldet teoretisk diskussion. Elina Druker undlader for alvor at positionere sig i forhold til den yderst omfattende litteratur på området, og hendes definition af modernisme ville have vundet ved i højere grad at blive uddybet og sat i relation til analyseeksemplerne.

Disse indvendinger skygger ikke for, at afhandlingen som helhed er meget

inspirerende læsning. Man bliver tilført ny viden, ledt til interessante værker, inspireret til at tænke videre i forlængelse af konklusionerne og dermed i stand til at stille nye spørgsmål. Glæden ved læsningen opstår også i kraft af, at afhandlingen i sprog og opbygning er stramt komponeret. Dens udformning afspejler den formbevidsthed, som den omhandler.

Nina Christensen

Elina Druker. *Modernismens bilder. Den moderna bilderboken i Norden*. Makadam förlag, Stockholm 2008.

EN UTDRAGEN SKILSMÄSSA: FINLAND EFTER 1809

Om Märkesåret 2009, till åminnelse av den för Sverige katastrofala freden i Fredrikshamn, inte lämnar några andra spår efter sig, vilket man dock kan både hoppas och tro, har det i alla händelser resulterat i en hel serie högklassiga historiska undersökningar på båda sidor om Bottenhavet. Tre av dem står Åboprofessorn Max Engman för: de av honom redigerade essäsamlingarna "Maktens mosaik" (tillsammans med Nils Erik Villstrand, 2008) om hur det gamla svenska riket före 1809 var uppbyggt och fungerade, "Fänrikens marknadsminne" (2009, se rec i NT 2009:4 s. 375-377) om krigets eftermäle, och nu monografin *Ett långt farväl* om storfurstendömet utveckling efter Fredrikshamn.

Det är en imponerande bok som täcker en mängd aspekter av Finlands utveckling fram till sekelskiftet 1900: hur den finländska förvaltningen, på basis av 1734 års lag och 1772 års svenska regeringsform, kom att gestalta sig, hur det finländska självstyret fungerade i jämförelse med andra autonoma delar av imperiet, hur man ersatte Åbo med Helsingfors som storfurstendömet huvudstad, hur språkfrågan utvecklades, hur lojaliteten försköts från Sverige till Ryssland, den historiska forskningens framväxt, debatten om tacksamhetsskulden m.m. Det finns ingen möjlighet att inom ramen för en kort recension göra rättvisa åt Max Engmans både lärda och samtidigt ganska lättlästa bok. Ett par av dess temata förefaller dock värda särskild uppmärksamhet, nämligen försöken under 1800-talet att skapa en egen finsk historia, och frågan om Finland var Sverige ett tack skyldigt för de institutioner och lagar som utgjorde basen för autonomins utveckling.

Det är föga att förvåna sig över att både svenska och finska historiker hade problem med att hantera 1809. För många svenskar gällde det att uppfinna en ny grund för det Sverige som uppstod efter 1809. Dessa strävanden ledde till vurmande för ett götiskt förflutet och en tystnad om Finland vilket kunde leda till tanken att Finland "egentligen" varit en separat och således inte integrerad del av det gamla Sverige. Så blev förlusten lättare att fördrå och förtränga.

Storfurstendömet intellektuella stod inför en nästan än värre utmaning,

nämligen att uppfinna ett förflutet som aldrig förelegat, som Engman visar. Zacharias Topelius, som tillsammans med Runeberg och Snellman, var den ledande nationsbyggaren hävdade att egen historia förutsatte existensen av en stat; eftersom ingen sådan stat funnits före 1809 måste följaktligen Finlands historia börja 1809. Dessförinnan var den en del av Sveriges historia. Max Engman ansluter sig till Topelius, som råkade i polemik med den i Stockholm födde J.V. Snellman, vars historieuppfattning var förbunden med förekomsten av en finsk nation som enligt dessa svenskspråkiga tänkare funnits hela tiden inom ramen för det svenska riket.

Denna debatt, som pågick under hela 1800-talet, drevs sedermera med särskild energi av den sedermera av tsaren adlade historieprofessorn och statsmannen Yrjö Koskinen, född Georg Forsman. Den hade inte främst, som dessa ofta uppfattade saken, sin udd riktad mot de svenskspråkiga, utan syftade till att gentemot Ryssland etablera en finsk nationalism. Det var sant att någon finsk stat inte fanns före 1809. Men en nationalanda och en strävan till självstyre fanns, menade man, därför också en historia. Denna baserade sig på det – det rörde sig uppenbarligen om flera olika finska språk eller i alla fall dialekter – då rätt ofullgångna finska språket.

Konststycket var bara att man samtidigt, separat från det svenska arvet, måste utveckla denna historiesyn och betona att Finland var en del av det västerländska samhället, inte av den ryska kulturkretsen. Ryssarna hade anledning att uppmuntra denna språkliga nationalism, som minskade förutsättningen för svensk irredentism. Men det fick samtidigt inte gå för långt så att autonomi blev problematisk. Då skulle Finlands exempel kunna åberopas av andra delar av imperiet, av polacker, innevånarna i Moldavien, Valakiet och Bessarabien.

Sammanbunden med denna historiedebatt var frågan om storfurstendömet var skyldig Sverige ett tack för de institutioner som uppenbarligen tjänade den framväxande autonomi så väl. Man behöll 1734 års lag in på 1900-talet och 1772 års regeringsform till 1919, som f.ö. i vad avser presidentens maktfunktioner påtagligt liknar just Gustaf III:s statskick. Detta blev lätt en debatt mellan svensk- och finskspråkiga intellektuella, där de förra hänvisade till det uppenbara, nämligen den institutionella strukturen och dess likhet med den svenska och dessutom till hur andra finsk-ugriska folk inom imperiet levde. De finskspråkiga nationalisterna menade att Finland under den svenska tiden som ett slags koloni bara levererat kanonmat och utsatts för förödelse, genom flera ryska ockupationer 1713-1721, 1741-1743 och 1808-1809. Om Finland alls var skyldig Sverige något, vilket var tveksamt, hade detta för länge sedan gottgjorts på slagfälten och genom skatter till kronan. Snellman förnekade hela idén om att en nation kunde vara skyldig någon annan; det var fråga om byte av idéer inom en gemensam civilisation.

Denna debatt slår av naturliga skäl an känslosträngar. Mannerheim refe-

rerade till den i sin dagorder vid vinterkrigets slut i mars 1940, 130 år efter skilsmässan från Sverige. Då hänvisade han dels till Finlands mission som del av den västerländska civilisationen, dels också till att Finland med råge betalat den skuld man hade till denna. Under Märkesåret har finska referenser till detta historiska arv varit ganska få. Förrre statsministern Paavo Lipponen har ställt frågan om hur den finska historien gestaltat sig om gränsen mellan rysk-ortodox kultur och den västerländska i stället gått längs Bottenviken?

Man skulle önska att Engmans bok, ja alla tre, fick en vid läsekrets både i Sverige och i Finland.

Mats Bergquist

Max Engman. *Ett långt farväl. Finland mellan Sverige och Ryssland efter 1809*. Atlantis, Stockholm 2009.

OM KVINNORNA I IVAR LOS LIV

”Vad är det med män?”, får jag lust att utropa då jag läser *Margareta Wersälls* berättelse om Ivar Lo-Johansson och hans kvinnor. Visst får vi en ny bild av arbetarförfattaren, en bild som ger sken av att han inte alls var så där allvarlig och tungsint som hans böcker ger sken av. Nej, tvärtom tycks han lekfull, spirituell och framför allt uppuren och älskad av sina kvinnor. På samma gång åtrådd, svartsjuk, undflyende och besatt av det kvinnliga. Samtidigt charmant, inbjudande, otroligt räddhågsen och aldrig i stånd att binda sig ”på riktigt”. Typen känns igen...

Ja, det blev några kvinnor för Ivar Lo genom åren, både i hans böcker, vid hans sida och på behörigt avstånd. Modern Anna-Lovisa var förstås den första, en statarkvinna som höll sig till ett förutbestämt livsmönster medan Ivar Lo ville frihet och revolt. Det kom, av naturliga skäl, att skära sig mellan de båda, men när hon mot livets slut gick honom till mötes och gjorde sig fri infann sig en känsla av samförstånd.

Maria Nordberg blev Ivar Los första kärlekssaga. Hon var fjorton år äldre och lika svartsjuk som Ivar Lo var på andra män i hennes liv, var Maria på hans författande. Att förhållandet var allt annat än okomplicerat visar sig inte minst i romanen ”Måna är död”, Ivar Los debut, i vilken han låter huvudpersonen Bo Propst mörda sin Måna för att röja väg för en framtid som arbetarförfattare.

Denna konflikt, mellan att behålla friheten att skriva och lusten till kvinnor, håller i sig. Författaren Sara Lidman, poeten Ann Smith och friherrinnan Ingrid Stiernblad är några i raden av kvinnor vid Ivar Los sida. Margareta Wersäll skriver parallellt om dessa kvinnor och om deras betydelse för Ivar Los produktion. Hon gör biografiska jämförelser och litterära iakttagelser. Det flyter på, det är ganska lättläst, men börjar det inte likna skvaller? Är det inte bara ännu en i raden av böcker som ängsligt vill göra konst till dokumentär?

Visst är det roligt att fångas av en tidsanda och försöka tyda de handskrivna brev som ibland är publicerade i faksimil. Bara en sådan sak som att tänka på att det fanns en tid då det fortfarande skickades brev över Sverige. Med dagens e-postflod är det svårt att, som då, bifoga blåbärskvistar med sitt budskap. Troligen är det också ovanligt att inleda med rader lika vackra som Ivar Los "Här är regn och nebulosor" till Sara Lidman under deras kärlekssaga.

Bokens skönhet ligger i detta. Dess största förtjänst är att den gör en människa av författaren. Men däri ligger också dess problematik, för frågan är om vetenskapen om Ivar Los, ack så manligt igenkännbara, brottningsmatch mellan frihetslängtan och kvinnodyrkan har någon väsentlig betydelse för hans böcker?

Anna Hedelius

Margareta Wersäll. *Ivar Lo-Johansson och kärleken, kvinnorna i hans liv och verk*. Natur och Kultur, Stockholm 2010.

LEDANDE HÖGERSPÖKE SER TILLBAKA. LARS TOBISSON MINNS

Om Lars Tobisson hann det sägas mycket under den tid han var verksam som politiker och i övrigt i statens tjänst fram till 2006. Elaka motståndartungor talade om "varggrinet". Högerspöke var ett annat påklistrat epitet han fick bära. Bilden förändrades successivt. När Lars Tobisson lämnade partipolitiken hade han erövrat positionen som en av Sveriges mest respekterade politiker.

I självbiografien *Främling i folkhemmet – ett högerspöke ser tillbaka*, berättar doktorn i statskunskap om sin tid som aktiv politiker i Sveriges Riksdag och som partisekreterare i Moderata samlingspartiet åren 1968-1976.

Författaren går grundligt tillväga och den läsare som vill och orkar – boken omfattar 568 sidor – kan följa honom från födseln i Göteborg via uppväxt, skolgång, ungdomsår, studietid och familjebildning fram till åren som ordförande i Sveriges Förenade Studentkårer (SFS) 1964.

För den samtidsintresserade är nog ändå tiden som aktiv politiker mest intressant läsning i boken. I denna personliga skildring passerar politiska storheter som Olof Palme, Gösta Bohman, Gun Hellsvik, Anne Wibbe, Ingvar Carlsson, Carl Bildt och Karin Söder revy. För att nämna några. Den personintresserade kan lätt slå i ett digert namnregister och hitta sina favoriter.

Tobisson fungerade under långa perioder som den som i praktiken styrde det moderata partiet – särskilt när partiledare Carl Bildt fick ett FN-uppdrag som medlare på Balkan efter det uppsplitande kriget – och han var dessutom majoritetsledare i parlamentet när det rådde borgerligt regeringsinnehav i början av 1990-talet.

Från den tiden berättar Tobisson om uppföljaren till "Ny start för Sverige", nämligen "Fortsatt framåt med moderaterna". Redan här fanns en ung medarbetare vid namn Anders Borg i kulisserna, i dag mera känd som finansminister i alliansregeringen. Han var med och diskuterade visionen om att i framtiden utforma socialförsäkringarna mer som ett grundskydd, med lägre ersättning under kortare period. I dag kan man säga att vi delvis ser facit av den politiken.

Och redan då höjdes protester mot idéerna, även internt i borgerligheten. Bengt Westerberg, dåvarande folkpartiledare, menade att Lars Tobisson med "slikt tal" äventyrade en borgerlig regeringsbildning efter valet 1991. Tobisson fortsätter: "En månad senare beskyllde han mig för att vilja riva välfärdssystemet och tecknade på fri hand en bild av alla förskräckligheter som jag hade tänkt ut, som att ta bort första barnbidraget, stänga gränsen för flyktingar, slopa u-landsbiståndet och alla statsbidrag till kommunerna."

Detta är bara en i raden av politiska strider och samtidshändelser som skildras. Helt andra tongångar hördes när den ledande moderaten genomförde sin sista riksdagsdebatt som gällde Nice-fördraget och hölls den 6 december 2001.

Anna Lindh, då utrikesminister i Göran Perssons S-regering, riktade sig direkt till Tobisson med ett tack. Hon sade (enligt citat i boken): "Jag uppskattar samarbetet. Lars Tobisson är en av dem som mycket konstruktivt kan samverka när man har gemensamma mål."

Men Anna Lindh sade sig också ha uppskattat striderna: "Det är ingen som tvingar en att läsa på och tänka igenom argumenten som en väl påläst och skicklig motståndare."

Tobissons reflektion är att beröm väger extra tungt när det kommer från en motståndare, eftersom denne inte har någon anledning att ställa sig in.

Lars Tobissons politiska gärning sammanfattas av Stig-Björn Ljunggren, i dennes bok "Högern att lita på!" (2006), och citeras på insidan av i bokens skyddsomslag. Statsvetaren Ljunggren menar att Tobisson är en av arkitekterna bakom moderaternas framgångar under både 1970- och 1980-talen och även drivande bakom partiets inbrytningar i medelklassen. Helt enkelt "en av Sveriges mest underskattade politiker".

Bo Högländer

Lars F. Tobisson. *Främling i folkhemmet – ett högerspöke ser tillbaka*. Bokförlaget Atlantis, Stockholm 2009.

Bokessä och Kring böcker och människor har följande medarbetare:

Bergquist, Mats, docent och fd ambassadör, Stockholm

Christensen, Nina, Direktør, Center for Børnelitteratur, Köpenhamn

Eriksson, Lars J., politisk redaktör, Skånska Dagbladet, Malmö

Hedelius, Anna, kulturskribent och teaterkritiker, Stockholm

Helenius, Henrik, redaktör, Helsingfors

Höglander, Bo, chefredaktör, Nyköping.

Jonsson, Inge, professor em. i litteraturvetenskap, Saltsjö-Duvnäs

Rehling, David, journalist, Dragør

Seip, Anne-Lise, professor em. i historia, Oslo

Zetterberg, Seppo, professor, ordförande i finländska avdelningen,
Helsingfors

Øyangen, Knut, forskare, Handelshøjskolen, Oslo

SAMMANFATTNING

Det andra numret i NT:s 133:e årgång domineras av artiklar om danska konstnärer och författare. Lisbeth Bonde skriver om den danske bildkonstnären Per Kirkeby och den inspiration som han hämtat från Selma Lagerlöf och Peder Balke. Beate Sydhoff tar upp den likaledes danska Franciska Clausens modernistiska konstnärskap. Eva Pohl beskriver fyra berömda danska konstnärskolonier med säte i Skagen, Kerteminde, Gudhjem och Odsherred. Ole Nørlyng porträtterar den danske balettmästaren August Bournonville. Astrid Stuve tar med läsaren till nobelpristagaren Sigrid Undsets hem Bjerkebæk. Krister Wahlbäck tecknar en bild av relationerna mellan Sverige och Finland efter 1809. Arne Hardis granskar kritiskt den kontroversielle fd danske statsministern Anders Fogh Rasmussen som numera är NATO:s generalsekreterare.

Lisbeth Bonde har intervjuat författaren Suzanne Brøgger. Under rubriken *För egen räkning* sammanfattar Bertil Jobeus sina intryck efter fem år som svensk generalkonsul i Mariehamn. Anders Ljunggrens *Krönika om nordiskt samarbete* handlar denna gång om Nord Stream, den omdiskuterade naturgasledningen mellan Ryssland och Europa. *Bokessän* i detta nummer ägnas åt den norske nationalikonen Henrik Wergeland. Den är skriven av Anne-Lise Seip.

Björn Hagström, språkvetare med inriktning på Färöarna, har avlidit. Lennart Elmevik har skrivit till hans minne.

Kring böcker och människor tar upp ett stort antal böcker. Seppo Zetterberg recenserar NR-pristagaren Sofi Oksanens och Imbi Pajus bok om Estland och det totalitära sovjetstyret. Den norske frihetskämpen och sedermera försvarsministern Jens Chr. Hauge har blivit föremål för en mäktig biografi. Den anmäls av Knut Øyangen. Lars Lönnroths memoarer har Inge Jonsson anmält. Jörgen Jørgensen var under en kort tid kung på Island. Hans märkliga levnadsöde har Claus Ib Olsen beskrivit i en bok som recenseras av David Rehling.

Den finländske socialdemokraten Ulf Sundqvist blev redan som 27-åring undervisningsminister. Ulpu Iivaris biografi om Finlands genom tiderna yngsta statsråd anmäls av Henrik Helenius. Lars J. Eriksson kommenterar Emily von Sydows mycket kritiska bok om Sveriges f. d. EU-kommissionär Margot Wallström.

Elina Drukers doktorsavhandling om den nordiska bilderboken tas upp till betraktande av fakultetsopponenten Nina Christensen. Mats Bergquist skriver om ytterligare en bok om relationerna mellan Sverige och Finland efter 1809. Max Engman är bokens författare.

Anna Hedelius är inte odelat positiv till Margareta Wersälls bok om författaren och NR-pristagaren Ivar Lo-Johanssons kärleksrelationer. Bo Högländer har med behållning läst den svenske moderatpolitikern Lars Tobissons memoarer.

C W-d

TIIVISTELMÄ

Nordisk Tidskriftin 133. vuosikerran toisessa numerossa on runsaasti tanskalaisia taiteilijoita ja kirjailijoita käsitteleviä artikkeleita. Lisbeth Bonde kirjoittaa tanskalaisesta kuvataiteilijasta Per Kirkebystä ja siitä inspiraatiosta, jota Selma Lagerlöf ja Peder Balke ovat antaneet hänelle. Beate Sydhoff puolestaan ottaa esille tanskalaisen Franciska Clausenin modernistisen taiteilijauran. Eva Pohl kuvaa neljää kuuluisaa tanskalaista taiteilijakoloniaa, joiden sijaintipaikat ovat olleet Skagen, Kerteminde, Gudhjem ja Odsherred. Ole Nørlyng esittää tanskalaisen balettimestarin August Bournonvillen muotokuvan. Astrid Stuve vie lukijan Nobelin palkinnon saaneen Sigrid Undsetin kotiin Bjerkebækiin. Krister Wahlbäck kuvaa Ruotsin ja Suomen suhteita vuoden 1809 jälkeen. Arne Hardis tarkastelee kriittisesti Tanskan entistä pääministeriä, kiistanalaista Anders Fogh Rasmussia, joka nykyisin on Naton pääsihteeri.

Lisbeth Bonde on haastatellut kirjailija Suzanne Brøggeriä. Otsikon *För egen räkning* alla Bertil Jobeus tiivistää vaikutelmiaan oltuaan viisi vuotta Ruotsin pääkonsulina Maarianhaminassa. Anders Ljunggrenin *Krönika om nordiskt samarbete* käsittelee tällä kertaa Nord Streamiä, paljon keskustelua herättänyttä Venäjän ja Euroopan välistä maakaasuputkea. Tämän numeron *Bokessån* omistetaan norjalaiselle kansallisikonille Henrik Wergelandille. Sen on kirjoittanut Anne-Lise Seip.

Björn Hagström, Färsaarten kielitilanteeseen erikoistunut kielitieteilijä, on kuollut. Lennart Elmevik on kirjoittanut muistokirjoituksen.

Kring böcker och människor ottaa esille monta kirjaa. Seppo Zetterberg arvostelee Pohjoismaiden neuvoston kirjallisuuspalkinnon saaneen Sofi Oksasen ja Imbi Pajun kirjat, joissa käsitellään Viroa ja totalitaarista neuvostovaltaa. Norjalainen vapaustaistelija ja sittemmin puolustusministeri Jens Chr. Hauge on mahtavan elämäkerran kohteena. Sen ilmoittaa Knut Øyangen. Lars Lönnrothin muistelmat on ilmoittanut Inge Jonsson. Jörgen Jörgensen oli lyhyen aikaa Islannin kuningas. Claus Ib Olsen on kuvannut hänen merkillistä elämäntapaansa kirjassa, jonka arvostelee David Rehling.

Suomalaisesta sosiaalidemokraatista Ulf Sundqvistista tuli opetusministeri jo 27-vuotiaana. Ulpu Iivari on kirjoittanut tämän, Suomen kaikkien aikojen nuorimman ministerin elämäkerran ja sen ilmoittaa Henrik Helenius. Lars J. Eriksson kommentoi Emily von Sydowin paljon kritisoitua kirjaa Ruotsin entisestä EU-komissaarista Margot Wallströmistä.

Elina Drukerin tohtorinväitöskirjan pohjoismaisesta kuvakirjasta ottaa tarkasteltavaksi tiedekunnan opposentti Nina Christensen. Mats Bergquist kirjoittaa toisesta, Ruotsin ja Suomen suhteita vuoden 1809 jälkeen käsittelevästä kirjasta. Sen kirjoittaja on Max Engman.

Anna Hedelius ei suhtaudu täysin positiivisesti Margareta Wersällin kirjaan, joka käsittelee Pohjoismaiden neuvoston kirjallisuuspalkinnon saajan, kirjailija Ivar Lo-Johanssonin rakkaussuhteita. Bo Högländer on kiinnostuneena lukenut ruotsalaisen kokoomuspolitiikon Lars Tobissonin muistelmat.

C W-d
Suomennos: Paula Ehrnebo

Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri utger under 2010 sin hundra-tretiotredje årgång, den åttiosjätte i den nya serien som i samarbete med föreningarna Norden begyntes 1925. Tidskriften vill liksom hittills framför allt ställa sina krafter i det nordiska kulturutbytet tjänst. Särskilt vill tidskriften uppmärksamma frågor och ämnen som direkt hänför sig till de nordiska folkens gemenskap. Enligt Letterstedtska föreningens grundstadgar sysselsätter den sig ej med politiska frågor.

Letterstedtska föreningens och Nordisk Tidskrifts hemsida: www.letterstedtska.org

Litteraturanmälningarna består av årsöversikter omfattande ett urval av böcker på skilda områden, som kan anses ha nordiskt intresse. *Krönikan om nordiskt samarbete* kommer att fortsättas. Under rubriken *För egen räkning* kommer personligt hållna inlägg om nordiska samarbetsideologiska spörsmål att publiceras.

Tidskriften utkommer med fyra nummer. *Prenumerationspriset inom Norden för 2010 är 250 kr, lösnummerpriset är 65 kr.*

Prenumeration för 2010 sker enklast genom insättande av 250 kr på plusgirokonto nr 409195-5. Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri, c/o Blidberg, SE-179 75 Skå.

Prenumeration kan även tecknas i bokhandeln.

För medlemmar av föreningarna Norden gäller dock, att dessa genom hänvändelse direkt till redaktionen kan erhålla tidskriften till nedsatt pris.

Tidskriften distribueras i samarbete med svenska Föreningen Norden, Hantverkargatan 29, 112 21 Stockholm. Tel 08-506 113 00. Äldre årgångar kan rekvireras från redaktionen.

Redaktionen:

Nordisk Tidskrift, Box 22333, SE-104 22 Stockholm. Telefontid fredagar 10–12.

Redaktionssekreterare: Fil.kand. Lena Wiklund.

Besöksadress: c/o Föreningen Norden, Hantverkargatan 29, Stockholm.

Telefon 08-654 75 70, telefax 08-654 75 72.

E-post: info@letterstedtska.org

Huvudredaktör och ansvarig utgivare:

Fil. kand. Claes Wiklund, Skillingagatan 38 A, SE-646 32 Gnesta.

Tel 0158-137 89 (bostaden).

E-post: info@letterstedtska.org

Dansk redaktör:

Dr. Phil. Henrik Wivel, Engbakken 26, DK-2830 Virum.

Tel 33 75 75 75. E-post: hw@weekendavisen.dk

Finländsk redaktör:

Pol. mag. Guy Lindström, Grankullavägen 13 B26, FI-02700 Grankulla.

Tel 09-505 29 74. E-post: guyindstrom@yahoo.com

Isländsk redaktör:

Jur. kand. Snjólaug Ólafsdóttir, Vesturbrún 36, IS-102 Reykjavík.

Tel 5-45 84 62. E-post: snjolaug.olafsdottir@for.stjr.is

Norsk redaktör:

Professor Hans H. Skei, Solbergliveien 27, NO-0671 Oslo.

Tel 22-85 41 45. E-post: h.h.skei@ilos.uio.no